

**ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖНАРОДНИЙ ЕКОНОМІКО-ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ АКАДЕМІКА СТЕПАНА ДЕМ'ЯНЧУКА»**

**Всеукраїнська
науково-практична конференція**

МАТЕРІАЛИ

Всеукраїнської науково-практичної конференції

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ,
ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ, ГЕОГРАФІЇ
ТА МЕТОДИК ЇХ ВИКЛАДАННЯ**

**27 травня 2024 року
м. Рівне, Україна**

**ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖНАРОДНИЙ ЕКОНОМІКО-ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ АКАДЕМІКА СТЕПАНА ДЕМ'ЯНЧУКА»**

*Всеукраїнська
науково-практична
конференція*

МАТЕРІАЛИ

Всеукраїнської науково-практичної конференції

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ,
ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ, ГЕОГРАФІЇ
ТА МЕТОДИК ЇХ ВИКЛАДАННЯ**

**27 травня 2024 року
м. Рівне, Україна**

**ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖНАРОДНИЙ ЕКОНОМІКО-ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ АКАДЕМІКА СТЕПАНА ДЕМ'ЯНЧУКА»**

МАТЕРІАЛИ

Всеукраїнської науково-практичної конференції

**«АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ,
ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ, ГЕОГРАФІЇ
ТА МЕТОДИК ЇХ ВИКЛАДАННЯ»**

*27 травня 2024 року
м. Рівне, Україна*

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

Голова оргкомітету:

Дем'янчук Віталій Анатолійович – ректор Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»; доктор юридичних наук, професор. Академік ААПН, Академік Академії адміністративно-правових наук, член-кореспондент Академії економічних наук України.

Заступники голови оргкомітету:

Наталія Миколаївна Мединська – доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука».

Наталія Миколаївна Лопачька – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, теорії держави і права та філософії, завідувач кафедри історії, теорії держави і права та філософії Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука».

Оксана Володимирівна Яроменко – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії і туризму, начальник відділу з наукової діяльності та аспірантури Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука».

Члени оргкомітету:

Володимир Васильович Трофимович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії імені проф. М. П. Ковальського Національного університету «Острозька академія»; Заслужений працівник освіти України.

Сергій Олександрович Пугач – доктор географічних наук, професор, професор кафедри економічної та соціальної географії Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Віліна Анатоліївна Пересадько – доктор географічних наук, професор, декан факультету геології, географії, рекреації і туризму Харківського Національного університету імені В. Н. Каразіна.

Тетяна Володимирівна Тронько – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії, релігієзнавства та методик їх викладання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Андрій Іванович Левдер – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри історії, теорії держави і права та філософії Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука».

Андрій Степанович Романів – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії і туризму Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука».

Володимир Іванович Старжець – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, теорії держави і права та філософії Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука».

Ніна Ростиславівна Миронець – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри географії і туризму Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука».

Олександр Володимирович Яковчук – кандидат географічних наук, доцент, декан факультету географії, історії та туризму Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука».

А43 Актуальні питання історії України, всесвітньої історії, географії та методик їх викладання : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Рівне, 27 травня 2024 року) / Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука». Рівне, 2024. 184 с.

УДК 94 (05)

© Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», 2024

ЗМІСТ

НАПРЯМ 1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Економічна діяльність єврейської громади на Волині у XVIII ст. Алексіюк В. О.	9
«Свидригайлова війна» Джурик А. П.	13
Особливості суспільно-політичної думки і вектору незалежної України: передумови та їх становлення Курбанова О. В., Лопецька Н. М.	16
Нащадок козацького роду з Полтавщини Мазур С. С., Хомутовська І. І.	21
Етнічний та релігійний склад населення Острога у XVIII ст. Марискевич В. О.	26
Принципи, форми та методи розвідувальної діяльності Війська Запорозького Міхалко В. В.	30
Формування класу підприємців на території Правобережної України напередодні Першої світової війни Мурмила Н. І.	35
Нестор Іванович Махно – тактик ведення партизанської війни Філіппова О. В., Хомутовська І. І.	39
Конструктивна роль козацтва у становленні державної свідомості народу України Черевко О. В.	42

НАПРЯМ 2. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Як сприйняло британське суспільство зміни політики Великої Британії щодо залежних територій на початку 30-х років ХХ ст.

Дністрянський Т. М. 47

Роль Плану дій щодо членства в НАТО у процесі розширення на Схід

Кравцова І. С. 50

НАПРЯМ 3. ПРОБЛЕМИ ВІЙНИ І МИРУ: ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Польсько-українська військова співпраця в ході повномасштабної російсько-української війни

Дроздов Д. І. 53

Створення «Музею Миру» Степаном Якимовичем Дем'янчуком, як осередку виховання молоді та пропаганди ідеї миру

Левдер А. І. 58

Героїчна оборона Києва у першу добу повномасштабного вторгнення ЗС РФ

Трофимович В. В., Трофимович Л. В. 62

Злочини ЗС РФ у ході повномасштабної російсько-української війни

Федорчук Д. О. 66

«Народ мій зовсім не маленький», «Воїни славні (Присвята воїнам з Азовсталі)», «Присвята Герою України Олександрю Мацієвському», «Там, під Бахмутом»

Якобчук С. В. 69

НАПРЯМ 4. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ В МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ

Особливості викладання дисципліни «Історія України» у закладах вищої освіти в роки незалежності України

Гедін М. С. 72

Діяльнісний підхід як наскрізний на уроках громадянської та історичної освітньої галузі
Данильчук В. Р. 75

Розвиток soft skills на уроках історії
Каленюк К. В. 78

Формування просторової та хронологічної компетентностей учнів на уроках історії у старшій школі
Кравчук І. О., Давидюк Р. П. 83

Поняття та способи прийняття спадщини
Мейта С. П. 87

Формування громадянської компетентності учнів на уроках історії України
Старжець В. І. 92

Національно-патріотичне виховання учнів в освітньому процесі Обарівського ліцею
Старжець В. І., Зарічний Н. Р. 96

Метод усної історії і його практика використання на уроках історії у закладах загальної середньої освіти
Лопаська Н. М. 100

Організація правової освіти та виховання в закладі загальної середньої освіти
Ціпан І. І., Лопаська Н. М. 104

НАПРЯМ 5. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ В МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

Роль організації і проведення екскурсій для школярів у м. Тернопіль для національного виховання учнів
Альтгайм Л. Б., Заствецька Л. Б., Ратушняк К. Ю. 108

Природоохоронна освіта учнів у закладах загальної середньої освіти
Шкіринець В. М. 113

Сучасні особливості викладання країнознавчих дисциплін здобувачам вищої освіти різних спеціальностей
Яковчук О. В. 115

Інноваційні методичні підходи розробки краєзнавчих туристичних маршрутів для учнівської молоді
Яковчук О. В., Белянінова Т. А. 121

НАПРЯМ 6. ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ТА КОНСТРУКТИВНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ І РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Україна не повинна бути у світі «сировинним придатком»
Андрієвський Б. Я. 125

Екологічні наслідки незаконного видобутку бурштину
Басюк Т. О., Федорчук А. В. 127

Математико-картографічний аналіз деформування земної поверхні
Остапчук С. М., Остапчук О. П. 132

Мінливість середньорічних витрат річки Прип'ять (гідропост Люб'язь)
Павловська Т. С., Октисюк А. М., Ковальчук М. Р. 135

Визначення гідрографічних показників річки Десна та її приток
Теребейчик І. В., Стельмах В. Ю. 140

Розробка комплексу заходів по поліпшенню гідроекологічного стану
Фесюк В. О., Свирипа З. С. 143

Відображення природного середовища в гідронімах Рівненської області
Яроменко О. В., Маринич В. О. 147

Природно-ресурсний потенціал Рокитнівщини та проблеми його
раціонального використання
Яроменко О. В., Григорчук А. Я. 152

НАПРЯМ 7. ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТА РЕКРЕАЦІЇ

Основні галузі економіки та розвиток туризму у
Південноукраїнському туристичному регіоні
Балабан О. І., Зуб Л. В. (науковий керівник) 155

Сучасні проблеми бальнеологічної галузі України
Зуб Ю. О. 158

Екскурсія містом для студентів як навчальний елемент в методиці
вивчення ОК «Організація екскурсійної діяльності»
Миронець Н. Р. 162

Використання фондів Музею Миру МEGУ імені академіка Степана
Дем'янука в процесі підготовки фахівців з туризму
Миронець Н. Р., Ренжин В. В., Ліпич Д. В. 165

Роль туристичних мандрівок для учнів закладів загальної середньої
освіти
Токар О. І. 169

Популяризація національного туризму в умовах війни (на прикладі м.
Кам'янець-Подільський)
Шкіринець В. М., Пузовик А. С. 172

Географічний аналіз вимушених міграцій населення Харківської
області
Яковчук О. В., Логвинова М. О., Білоєнко Р. Ю. 175

Організація дозвіллево-туристської діяльності в зоопарках України
Яроменко О. В., Бартошук Д. С. 180

НАПРЯМ 1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Алексіюк В. О.,

*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
та національної безпеки*

*Національний університет “Острозька академія”
м. Острог*

ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ НА ВОЛИНІ У ХVІІІ СТ.

Волинь – регіон із багатою поліетнічною історією, перетворився на осередок політичного, економічного та культурно-просвітницького життя суспільства. Так історично склалось, що в економіці Волинського воєводства чільне місце посіло іноетнічне населення. Найбільш підприємливою виявилась єврейська громада, що взяла у свої руки торгівлю, орендарство, корчмарство і ремесло.

Торгівля займала важливу нішу і в міській економіці, і в житті єврейської нацменшини. Перше на чому варто наголосити, це чинники, які сприяли можливості єврейської торгівлі. І тут їм дуже пощастило, адже Правобережжя і, зокрема Волинь славились багато чисельними щорічними торгами та ярмарками [6, с. 4]. Кожен міський ярмарок спеціалізувався на певних товарах. Євреї Дубного та Рівного торгували коноплями, насінням та свинями, Полонне і Шепетівка могли запропонувати покупцям текстильні вироби, чоботи, шуби, місцеві вина та горілку [6, с.104]. Тому заселеність того чи іншого регіону євреями була у прямій залежності від його торговельного значення. Стосовно зовнішньої торгівлі, то єврейські торговці налагодили найтісніші контакти з Гетьманщиною і Річчю Посполитою.

Чисельна єврейська громада, іменувала себе титулом “великого міста” Дубно, маючи змогу конкурувати з іншими кагалами Волині [7, с. 513]. Епохальною для міста подією стало переведення сюди контрактних ярмарків зі Львова у 1774 р. Для збуту продукції єврейським торговцям було вигідно використовувати ярмарки, адже тут мали місце кредитні позики, оформлені у вигляді векселя на боржника без персоналій займодавця, що дозволяло легко їх перепродати і обміняти.

Другим чинником було сприяння і протекція міської влади, що особливо набрала обертів під час Північної війни. Великі землевласники запрошували євреїв заселяти їх міста і будувати будинки з лавками. Однак цей чинник мав і зворотній бік медалі, адже власники міст могли втручатись і контролювати всі сфери діяльності євреїв. Так, князь Яблоновський через наявність в Острозі 5 млинів заборонив ввіз зерна з інших населених пунктів і зобов'язав євреїв купувати зерно лише у його власності [3, с. 228].

Яскравим прикладом є значні утиски у торговельній сфері в 50-х рр. XVIII ст. заславських євреїв. Полягало це у примушуванні торговців до купівлі за несправедливо завищеними цінами оселедців та шкір, а різників – свійської птиці, в основному курей та гусей [4, с. 76-77]. Крамарі, зазнаючи не малих збитків, кілька разів зверталися з проханням зупинити це свавілля до старших кагалу. Врегулювала цю проблему регламентація під назвою “Порядок крамарів міста Заслава 1771 року, що була копією документу прийнятому у Бродах [4, с. 77].

Поняття орендар часто ототожнюється з євреєм, тобто професію зв'язували з національністю. Фактично всі мастки за переписом 1764-65 рр. перебували у їх володінні [5, с. 63]. Щодо сільських орендарів, то їх зв'язки із общиною, були чинником, що зміцнював місцеві ринки та сприяв відродженню міської економіки. Орендарі, що збирали гроші у свята, збільшували обороти купців і ремісників, а разом з тим забезпечували продуктами сільського господарства своїх торгових партнерів [8, с. 366].

Магнати, володіючи правом пропінації, віддавали в оренду корчми і шинки, винокурні, тому що виготовлення спиртних напоїв було принизливим для їхньої шляхетного статусу і походження. У другій половині століття цей вид економічної діяльності став основним для євреїв, адже ціни на алкогольні напої збільшувались і їх було легше збувати на внутрішньому ринку, ніж інші товари. Кожен єврей прагнув отримати дозвіл на виготовлення горілки, лікерів, варіння пива, щоб продати міщанам та гостям міста. У руках євреїв Острога перебувало: 6 солодовень, 5 винниць, 2 броварні і ще 2 млини [1, с. 74-75]. Також вони одержували дохід від утримання постійних дворів.

Проте не завжди шляхетська верхівка віддавала у їх руки прибуткові заняття. Показовим випадком є супліка від любомирських євреїв до Францішка Фердинанда Любомирського 1772 р. [4, с. 78]. Євреї у своїй скарзі просять князівського дозволу на вільне

пивоваріння і подальшу реалізацію, як для себе, так і для християн на весіллях чи похоронах. 19 вересня 1772 р. євреї отримали негативну відповідь від Любомирського у якій йшлося “пива не тільки на весілля, але й під жодним підтекстом не дозволяю євреям любомирським” [4, с. 78].

Реміснича діяльність єврейської общини теж закінчувалась торгівлею. Присутність в інвентарях єврейських прізвищ та імен дозволяють встановити, якими видами ремесла вони володіли. Серед них був кравець, цирульник, коваль, кушнір, різник, пекар, конвісар, скляр, палітурник, лікар та аптекар [1, с. 74-75]. Іудеї були змушені платити внески християнським цехам, так зване “партачне” і різні його підвиди, бо не належали до них. Однією із форм захисту від експлуатації було створення власної гільдії. У результаті цих змін і прогресивної спеціалізації більшість приватних міст поділилася на неконкурентні єврейські та християнські гільдії [8, с. 368].

Щодо королівських міст, то єврейська община вирізнялись серед інших, адже почала займатися кількома ремеслами одночасно, не входячи до цехової організації, щоб не сплачувати згідно їх статутів обов’язкових податків. Наприклад, у центрі воєводства – місті Луцьку євреї одночасно були задіяні у бляхарстві, міделиварстві та золотарстві, склярі та теслі виготовляли столярські вироби [2, с. 60]. Звісно спроби притягнути їх до сплати з боку цехмістрів були, але вони зводились нанівець через старостинську протекцію над євреями. Необхідно зазначити, що протягом XVIII ст. ремісництво зникає із діяльності євреїв, попри підтримку влади.

Отже, єврейська громада відіграла особливе місце в економічній інфраструктурі Волинського воєводства. Основними напрямками їхньої економічної діяльності стали торгівля, причому вид товару залежав від спеціалізації міста, ремісничі справи, оренда, корчмарство. Специфікою зайнятості євреїв можна назвати поєднання декількох сфер, що витікали одна з одної. Єврейська громада посприяла розвитку як внутрішньої так і зовнішньої торгівлі. Тісну співпрацю нацменшина мала із магнатами, орендуючи маєтки, млини, корчми, шинки, винокурні, отримуючи пропінатию. Щодо ремісництва, то через його занепад і внутрішні антагонізми євреї поступово відходять від цієї справи. Подальші наукові пошуки, зокрема в архівних зібраннях магнатів Сангушків, Любомирських тощо потрібні для вичерпного розкриття діяльності євреїв та їх ролі в економіці Волині.

Література:

1. Бирук М. Становище єврейського населення Острога в першій третині XVIII ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2011. Вип. 17. С. 71 – 79.
2. Близняк М. «Його королівської милості» місто Луцьк наприкінці 1780-х років. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2022. Вип. 33. С. 55–75.
3. Близняк М. Місто Острог наприкінці XVIII – на початку XIX ст. *Студії і матеріали з історії Волині* / Ред. В. Собчук. Кременець, 2009. С. 226-232.
4. Близняк М. Регламентация економічної діяльності єврейської громади на Волині у середині XVIII століття (епізод 1759 р. з міської метрики Любара). *Universum Historiae et Archeologiae = The Universe of History and Archeology = Універсум історії та археології = Універсум историчи и археологичи*. Дніпро, 2019. Т. 2 (27). Вип. 1. С. 70–83.
5. Каманин И. Переписи єврейського населення в Юго-Западном крае в 1765–1791 гг. Архив Юго-Западной России. Киев, 1890. Вип. 1. Ч. 5, Т.2.1287 с.
6. Петровський-Штерн Й. Штетл. Золота доба єврейського містечка. Київ, 2019. 394 с.
7. Пришляк В. Торговельне місто Дубно у XVIII ст. *Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. ПРОСФΩNHMA Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича* / Уклад Б. Якимович та ін. Львів, 1998. Вип. 5. С. 511–515.
8. Kaźmierczyk A. Żydzi w miastach prywatnych: wybrane aspekty. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 2016. R. 77. S. 357-378.

*Джурик А. П.,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, політології та національної безпеки
Волинський національний університет імені Лесі Українки
м. Луцьк*

«СВИДРИГАЙЛОВА ВІЙНА»

Свидригайло, син Ольгерда та його другої дружини княжни Уляни Тверської, народився близько 1370 року, був молодшим братом Владислава II Ягайла. За материнською лінією він був правнуком короля Русі Юрія I Львовича і, відповідно, прапраправнуком короля Русі – Данила Галицького [1, с. 254].

У 1430 році великий литовський князь Вітовт помер, і князь Свидригайло відіграв важливу роль у історії Литовсько-Руської держави. Ягайло пускає чутку про те, що перед смертю він заповідав йому Литву. Але князі литовські, а тим більше українські та білоруські, й чути не хотіли про «ополяченого» Ягайла. Вони обирають великим князем Свидригайла. Незважаючи на свою католицьку віру, він активно виступав проти унії Литовсько-Руської держави з Польщею та підтримував ідею повної самостійності Великого князівства Литовського. Представники русько-литовської православної верхівки обрали його новим великим князем литовським, хоча формально правителем Великого князівства Литовського залишався король Владислав II Ягайло [2, с. 21].

Свидригайло, намагаючись отримати визнання як єдиного правителя за підтримки литовсько-руської верхівки, ув'язнив свого старшого брата, який перебував у Вільно. Після того, як польські магнати дізналися про ув'язнення короля, вони захопили кілька прикордонних замків, що призвело до початку військового конфлікту між Польським королівством і Великим князівством Литовським. З метою посилення своєї влади, Свидригайло уклав союзи з Тевтонським орденом, Молдавським князівством та Золотою Ордою. Військові дії розпочалися влітку 1431 року [4, с. 152].

31 липня 1431 року, на річці Стир відбулася битва між передовими польськими та литовсько-руськими загонами, яка дала початок війні, яка у працях багатьох дослідників іменується, як «Свидригайлова війна».

Інтереси польської шляхти представляв їхній король Ягайло (Владислав) Ольгердович. Вони бажали інкорпорації земель ВКЛ до складу їхньої держави, згідно із попередніми домовленостями Кревської унії 1385 року [3, с. 194]. Литовські феодалі на той момент не мали чіткої позиції. Частина боярства підтримувала Свидригайла у його прагненні здобути незалежність від Польщі [7]. Інша частина феодалів, опираючись на поляків, прагнула централізувати управління Великим князівством Литовським, призведе до ліквідації Київського та Волинського князівств і інших руських уділів. Також серед литовських феодалів зросло невдоволення Свидригайлом через його сприяння русинам, надавання їм певних привілеїв, таких як використання руської мови, підтримка православного духовенства та руських князів тощо. Польський історик XVI століття Олександр Гваньїні у своїй праці «Хроніка Європейської Сарматії» зазначав, що Свидригайло «не сприймав Литву, а тільки Русь» [5]. Важливим аргументом масштабної підтримки серед русичів Свидригайла стала Городельська унія, яка була укладена 1413 року, що створювало ворожнечу між католиками та православними.

У серпні 1431 року Ягайло разом із близько 20 тисячами вояків перетнув річку Буг. Свидригайло, який дізнався про цю подію, вирішив посилити оборону Луцька та з 2 тисячами вояків вирушив на зустріч ворожому війську. Ягайло вирішив не обходити Луцьк, але облігував його. Оборону міста довірив воєводі Михайлові Юрші, якому підпорядковувався гарнізон у 4 тисячі вояків. [3, с. 217].

Перший штурм Луцького замку відбувся 13 серпня, але польські війська були відбиті. Друга і третя спроби також закінчилися невдало. В польському війську почали поширюватися звинувачення у зраді через неуспішність боїв, оскільки Ягайло був братом Свидригайла та близьким родичем інших опонентів, тому король змушений був передати командування Земовиту Мазовецькому.

Останнім випробуванням для поляків стало те, що через погану якість збіжжя в їхньому таборі почали гинути коні. Нарешті, після третього, також невдачного штурму, польське військо відступило від Луцька [2, с. 24].

Слід врахувати й інші фактори, зокрема те, що почали діяти союзники Свидригайла. Активізувалися тевтонські лицарі, які напали на Кувську і Добжинську землі Польщі, на Поділля вторглися війська молдавського господаря Олександра Доброго. Завдяки цьому 1

вересня 1431 року Свидригайло в Старому Чорторийську уклав дворічне перемир'я з польським королем Ягайлом. Польське королівство зберегло за собою Західне Поділля, а Велике князівство Литовське – Волинь і Східне Поділля [1, с. 258].

Наслідком війни було те, що королю Ягайлу довелося змиритися з утвердженням Свидригайла як великого литовського князя. Луцька війна стала початком Громадянської війни у Великому князівстві Литовському 1432–1438 років., проте, ворожнеча між польськими та литовськими феодалами, після підписання миру, нікуди не зникла. Вже наступного року Польща, Литва та Русь були охоплені новою війною.

Література:

1. Бучинський Б. Кілька причинків до часів вел. князя Свидригайла (1430–1433). *ЗНТШ*. Т. 76. Львів, 1907. С. 117–142.
2. Гайдай Л. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях. Луцьк, 2000. 436 с.
3. Грушевський М. Історія України-Руси. Том IV. Київ, 1993. 544 с.
4. Гурфінкель А. Князь Свидригайло Ольгердович та його князювання на руських землях у першій половині XV ст. *Матеріали VI Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Українська минушина: джерела, постаті, явища»* 2017 р. Київ, 2017. С. 18-26
5. Журавльов Д. Визначні битви та полководці української історії Харкі: Клуб Сімейного Дозвілля, 2013. 416 с.

Курбанова О. В.,
здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету географії, історії та туризму
Приватний вищий навчальний заклад
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
м. Рівне

Лопачька Н. М.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії, теорії держави і права та філософії
Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-
гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»
м. Рівне

ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ І ВЕКТОРУ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ: ПЕРЕДУМОВИ ТА ЇХ СТАНОВЛЕННЯ

Україна здобула незалежність юридичним шляхом, після ухвалення низки документів, що проголошували державний суверенітет. Легітимність цих кроків Верховної Ради підтвердив Всеукраїнський референдум. Незалежність – не «випадковість», як стверджує російська пропаганда, а результат зусиль представників багатьох поколінь. Розпочата М. Горбачовим «перебудова» активізувала процеси, які раніше стримувалися репресіями. Почали відбуватися події, які спочатку привели до проголошення Україною незалежності, а потім зміцнювали її та наповнювали реальним змістом. Зараз Україна захищає свою незалежність, відбиваючи широкомасштабну агресію Російської Федерації. Україна лише з 1991 р. існує як незалежна країна на мапі світу, але цьому передували кілька століть боротьби українців за право мати свою державу. Так що ж «вдалося» українцям? Що вони «зміogli»? На що виявилися «здатні»? Чим вразили світ? І чому вірять у перемогу у війні з Російською Федерацією? Є певний перелік подій, які, зробили здобуття незалежності невідворотним у 1991 році, а потім формували і зміцнювали самостійність України як держави.

1. Створення Народного руху України.

8-10 вересня 1989 року в конференц-залі Київської політехніки відбувся з'їзд Народного руху України за перебудову (Руху), який став головною організаційною і рушійною силою у просуванні України до незалежності.

2. Перепоховання в Україні В. Стуса, Ю. Литвина і О. Тихого.

Вивезення із ГУЛАГУ і перепоховання в Києві 19 листопада 1989 року останків політв'язнів радянського режиму Василя Стуса, Юрія Литвина і Олекси Тихого викликало таке піднесення, що його порівнювали із перепохованням Тараса Шевченка [7, с. 128].

Церемонія перепоховання останків жертв радянських репресій у Києві вилилася у багатотисячну акцію засудження радянської системи. Жалобна процесія рухалася від центру Києва до Байкового кладовища під забороненими тоді синьо-жовтими прапорами.

3. «Живий ланцюг єдності», або «Українська хвиля».

21 січня 1990 року, в 71-ту річницю Злуки УНР і ЗУНР, мільйони людей, взявшись за руки, з'єднали Івано-Франківськ, Львів, Рівне і Київ. Довжина «Живого ланцюга» перевищувала 770 кілометрів. Участь в «Українській хвилі» (так ще називали акцію) взяли люди з усіх регіонів України, зокрема і з Харкова та Донецька. Ця акція стала унаочненням прагнення українців жити в єдиній Україні. У «Живому ланцюзі», за неофіційними даними, взяли участь до 5 мільйонів людей, радянська влада назвала цифру в «450 тисяч осіб».

4. Ухвалення Декларації про державний суверенітет України.

16 липня 1990 року Верховна Рада УРСР ухвалила Декларацію про державний суверенітет України. 355 – «за», чотири – «проти» [7, с. 159].

У документі, зокрема, декларувалося, що Українська РСР є суверенною національною державою; що єдиним джерелом влади є народ; закріплювалося право на громадянство, на власний державний бюджет і грошову одиницю, право мати власну армію та інші необхідні для суверенної держави інституції.

Окрім цього, з огляду на обурення щодо замовчування Кремлем наслідків аварії на ЧАЕС, у Декларації передбачалося створення власної національної комісії радіаційного захисту, а

також право України припиняти роботу союзних об'єктів, які становлять загрозу екологічній безпеці України.

5. Революція на граніті.

У Києві відбувалися мітинги, численні учасники яких закликали керівництво України вивести країну зі складу СРСР. 2 жовтня 1990 року в Києві на площі Жовтневої революції (теперішній Майдан Незалежності) студенти розпочали голодування, вимагаючи демократизації усіх суспільно-політичних процесів і розірвання союзного договору. За ініціативою Української студентської спілки (УСС) та львівського «Студентського братства», розбивши наметове містечко в центрі Києва, студенти висунули вимогу провести позачергові парламентські вибори на багатопартійній основі не пізніше від весни 1991 року; повернення українців строкової служби на територію України; проведення націоналізації майна КПУ та ЛКСМУ і відставки тогочасного голови уряду Віталія Масола.

17 жовтня Верховна Рада ухвалила постанову «Про розгляд вимог студентів, які проводять голодування в м. Києві з 2 жовтня 1990 року». Формально вимоги протестувальників були прийняті. Ці події отримали назву Революція на граніті. Саме тоді уперше публічно, що показало центральне телебачення України, прозвучало звертання «пане» замість комуністичного «товариш». Так студент Олесь Доній (пізніше народний депутат, державний і громадський діяч) звернувся до тогочасного голови Верховної Ради Леоніда Кравчука, який прийшов поговорити зі студентами.

6. Акт проголошення незалежності України.

24 серпня 1991 року Верховна Рада тогочасної УРСР переважною більшістю голосів ухвалила Акт про проголошення незалежності України. «Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною у зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року (ГКЧП, путч – ред.), виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами, здійснюючи Декларацію про Державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує незалежність України та створення самостійної Української держави – України» [8].

7. Всеукраїнський референдум.

1 грудня 1991 року відбувся Всеукраїнський референдум щодо проголошення незалежності України. У бюлетені референдуму було запитання: «Чи підтверджуєте ви Акт проголошення незалежності України?» і два варіанти відповіді: «Так, підтверджую» або «Ні, не підтверджую». У референдумі взяли участь 31 891 742 людини, що склало на той час 84,18% населення України. 90,32% учасників референдуму відповіли: «Так, підтверджую».

Проголошення незалежності і підтвердження легітимності на референдумі стало результатом кількасотрічного прагнення українців жити в своїй державі. «Україна не переставала боротися за незалежність. Ніколи. І весь період комуністичної диктатури українці постійно боролися», – наголосив в інтерв'ю Радіо Свобода автор Акту про незалежність, багаторічний політв'язень радянського режиму, співзасновник Української Гельсінської групи, стратег незалежності Левко Лук'яненко [7, с. 102].

8. Підписання Біловезької угоди про розпад СРСР.

8 грудня 1991 року (через тиждень після Всеукраїнського референдуму) очільники України, Білорусі і Росії – Леонід Кравчук, Станіслав Шушкевич і Борис Єльцин у Біловезькій Пущі поблизу Берестя (Білорусь) підписали документ (Біловезьку угоду), що констатував припинення існування СРСР.

Отже, всі ці події сформували суспільну політичну думку українського народу, яку століттями придушувалась і не могла бути реалізована до певного часу. Остаточо всі ці передумови склалися наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.

Література:

1. 25 років : заповіти незалежності України / за ред. О. Савченка. Київ : Самміт-Книга, 2017. 184 с.
2. Адамович С. Проблема державного устрою України в програмових засадах і діяльності лівих партій (1991–2010 рр.). *Вісник Прикарпатського університету. Серія : Історія*. Івано-Франківськ, 2011. Вип. 20. С. 119-126.
3. Аріель К. Схід і Захід: розвиток українського суверенітету та незалежності в умовах балансу геополітичних векторів. *Незалежність України в глобалізованому світі: вектори ХХІ століття : зб. матеріалів міжнар. наук. конф. (22 серпня 2011 р., м.*

Київ): до 20-річчя незалежності України / Упоряд. Я. Жаліло, С. Янішевський. Київ, 2011. С. 159–165.

4. Бойко О. Д. Декларація про державний суверенітет України. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/> Декларація про державний суверенітет України (дата звернення: 30.04.2024).

5. Гончаренко В. Правовий статус Президії Верховної Ради України за часів перебудови і у перші роки незалежної України. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 3. С. 68–80.

6. Горбатенко В. Конституційно-правові засади державного суверенітету України. (До 20-ї річниці проголошення незалежності України). *Вісник Національної академії наук України*. 2011. № 6. С. 3–17.

7. Дем'яненко Б. Криза чи деградація: про сутність українського буття періоду незалежності. *Гілея*. 2013. № 8. С. 485–488.

8. Кучерук М. Проголошення незалежності України як здобуток громадянського суспільства. *Гілея*. 2015. № 2. С. 112–118.

9. Лозинський А. Незалежність – це свято надії української нації. *Березіль*. 2011. № 7–8. С. 2–149.

10. Макаров Ю. Попередні підсумки : [незалежність України, свобода як цінність]. *Український тиждень*. 2015. № 33–34. С. 15–16.

11. Марчук О. Український націоналістичний рух і становлення основ сучасної Української держави. *Держава у теорії і практиці українського націоналізму : матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. (Івано-Франківськ, 26-27 червня 2015 р.)* / Наук. ред. О. Сич. Івано-Франківськ, 2015. С. 271–276.

Мазур С. С.,
*здобувачка фахової передвищої освіти першого курсу,
відділення готельно-ресторанної справи*
Хомутовська І. І.,
*кандидат історичних наук, викладач вищої категорії
ВСП «Технологічно-економічний фаховий коледж
Миколаївського національного аграрного університету»
м. Миколаїв*

НАЩАДОК КОЗАЦЬКОГО РОДУ З ПОЛТАВЩИНИ

Передмісті Полтави народився нащадок давнього козацького роду Семен Петлюра 10 (22) травня 1879 р. На формування світогляду С. Петлюри безперечно вплинуло те, що він народився і зріс на Полтавщині. Її значно менше торкнулись імперсько-русифікаторські «трансформації». Навіть губернський центр – Полтава (колишне полкове козацьке місто) – і та, на відміну від інших уособлень бурхливого індустріального прогресу Півдня, залишалися майже незаймано україномовною, переважно (за винятком розкішного адміністративного кварталу) одноповерховою, навіть напівсільською: немошені вулички, хати-мазанки, вишневі садочки [1]. Початкову освіту здобув у церковно-парафіяльній школі, а з 1895 р. у Полтавській духовній семінарії, але з юних років він обрав не служіння Богові, а служіння Україні. Будучи студентом старшого класу духовної семінарії, він без дозволу керівництва запросив до навчального закладу відомого українського композитора Миколу Лисенка. С. Петлюра виголосив на його честь вітальну промову та організував виступ хору, який виконав заборонену царською цензурою кантату композитора «Б'ють пороги», за це С. Петлюру виключили із семінарії з формулюванням “за мазепинських дух”. Після відрахування з семінарії Симон Петлюра організовує студентські страйки з вимогами скасувати шпигунство і наглядців в освіті, бореться за запровадження до навчальної програми українознавчих студій, дає приватні уроки як вчитель історії. У 1900 р. під враженням виступу Миколи Міхновського на організованому С. Петлюрою в Полтаві відзначенні річниці Т. Шевченка вступив до лав Революційної української партії (РУП). Оскільки РУП діяла підпільно, то царська охоранка почала обшуки та арешти членів цієї партії. Симон Петлюра, щоб уникнути арешту, виїжджає спочатку на Кубань, де він також створює осередок

РУП, потім у Катеринодар. Там він організував таємну друкарню, за що був заарештований у 1903 р. [2]. Звільнившись, С. Петлюра вирішив не випробувати долю, а тікати за кордон. Восени 1904 року, змінивши ім'я та прізвище на Святослав Тагон, разом із П. Понятенком перебували в районі Крем'янця, потім були нелегально переправлені через кордон. Згодом виїхав до Львова, де на той час розташовувався Закордонний комітет РУП. У грудні 1904 р. на конференції РУП у Львові виступив проти об'єднання з Російською соціал-демократичною робітничою партією (РСДРП). Декілька місяців навчався на університетських курсах українознавства. Із березня по жовтень 1905 р. редагував партійний часопис «Селянин», співпрацював у «Літературно-науковому віснику», «Записках НТШ», «Волі».

У жовтні 1905 р. С.Петлюра виїжджає до Києва, де збирається з'їзд РУП, на якому створено на основі нової платформи нову партію – УСДРП, членом якої став. На початку 1906 р. Симон виїхав до Петербурга, там редагував журнал «Вільна Україна», у липні цього ж року знову повернувся до Києва, почав працювати у газетах «Рада» і «Слово», журналі «Україна». З 1909 року живе в Москві і 1910 р. одружується з Ольгою Більською, також полтавчанкою, 1911 року в подружжя народилась донька – Леся Петлюра. У Москві Симон Петлюра був співредактором московомовної газети «Українская жінка», що подавала вістки про Україну. Петлюра в цей період – відомий журналіст, публіцист, літературознавець, театрознавець [3].

Під час Першої світової війни своє ставлення до війни виклав у статті-відозві «Війна і українці». У цій публікації доводив, що українці лояльно виконують свій обов'язок перед Російською державою та висловлював надію, що в майбутньому ставлення влади до українського питання зміниться. На початку 1916 року С. Петлюра вступив на службу до Земського союзу, на посаду Уповноваженого Головного Всеросійського Земського З'їзду, Голови Контрольної Колегії Земського Союзу на Західному фронті. Він там знайомиться з широкими козацькими масами, користуючись повагою та популярністю серед війська. Того ж року з сім'єю поселився в Мінську, де перебував штаб Західного фронту. Він взяв діяльну участь у проведенні I Всеукраїнського військового з'їзду в Києві у травні 1917 р. Його обрали головою Українського генерального військового комітету, і в такий спосіб він потрапив до складу Центральної Ради, створеної в Києві одразу після перемоги Лютневої революції 1917 р.

У червні 1917 року було проведено II Всеукраїнський військовий з'їзд у Києві. З'їзд продемонстрував широку підтримку військовими Центральної Ради. Крім того, вони оголосили про потребу формування самостійних українських державних і військових структур, також було обрано тимчасову Раду військових депутатів у складі 132 осіб, які увійшли до складу Центральної Ради. Після цього було видано Універсал який проголошував автономію України у складі Росії. Невдовзі був створений Генеральний секретаріат – вищий виконавчий орган. Тоді ж С.Петлюра обійняв посаду Генерального секретаря з військових справ.

Наприкінці 1917 р., не погоджуючись із політикою голови Генерального Секретаріату В.Винниченка, вийшов з уряду, з власної ініціативи сформував Гайдамацький Кіш Слобідської України, який став на захист українства. У квітні 1918 року після гетьманського перевороту, якого С. Петлюра не сприйняв, він був заарештований гетьманським урядом, після 4-місячного ув'язнення був звільнений та переїхав до Білої Церкви, де взяв участь у протигетьманському повстанні [4]. 15 грудня 1918 війська Директорії увійшли до Києва. До влади в Україні знову повернулись діячі УНР. Директорія скасувала всі закони та розпорядження, видані за влади гетьмана. У січні 1918 р. почався наступ більшовицьких військ на Україну і з того часу, упродовж двох років, в Україні відбувалася безперервна зміна влади. У Директорії С. Петлюра відповідав за міністерства військових та морських справ, а також мистецтва й народного здоров'я. Після відставки В. Винниченка очолив Директорію С. Петлюра, отримавши диктаторські повноваження. Симон рішуче вимагав оголошення війни РРФСР. Через протидію В.Винниченка, котрий прагнув порозумітися з московськими більшовиками та вів із ними перемовини про мир, війну оголосили лише 16 січня – коли більшовицькі війська вже взяли Харків, Чернігів і підійшли до Полтави. І коли він, після своєї останньої поразки відступив на територію Польщі, разом з ним пішла 15-тисячна армія – дисциплінована, ідейно згуртована й боєздатна, хоч і безмежно виснажена боями з переважаючими силами ворога. Це було все, що С. Петлюрі вдалося викувати, згуртувати і зберегти після трьох років бурхливої діяльності – перемог і поразок. Після укладення Варшавського договору об'єднані польсько-українські війська почали спільне ведення бойових дій проти більшовиків. У червні 1920 року вони навіть змогли відвоювати Київ. Проте через незлагоджені дії та постійні суперечки між поляками та українцями цей союз не був

ефективним. Невдовзі війська М. Тухачевського відбили у поляків усю звільнену ними раніше територію України. Зрештою, Польща уклала Ризький мирний договір із більшовицькою Росією, проігнорувавши уряд УНР та його вимоги, і віддавши колишнього союзника на поталу сильнішому ворогові.

Зраджений поляками С. Петлюра не визнав Ризьких угод, і 20 жовтня, самотужки перейшовши в наступ, оволодів Вінницею. Але цей тимчасовий успіх не міг переломити перебігу подій. Упродовж листопада 1920 р. Червона армія зайняла Поділля і ввійшла в Кам'янець-Подільський. Зазнавши тепер уже остаточної поразки, українські частини й сам Симон муслили перейти на контрольовану Польщею територію і там роззброїтися. Після поразки очолюваних С. Петлюрою військ 17 грудня 1920 р. Ліга Націй відмовилася прийняти Україну до числа своїх членів. Радянський уряд у переговорах із поляками вимагав видачі С. Петлюри, тому, не плекаючи надій на краще майбутнє, наприкінці 1923 р. він переїхав до Угорщини, звідки невдовзі перебрався до Австрії, а наприкінці 1924-го облаштувався в Парижі. Там він, залишаючись лідером найчисленнішої частини української політичної еміграції, продовжив політичну діяльність і з початку 1925 р. видавав газету «Тризуб» [1].

26 травня 1926 року С.Петлюра був убитий анархістом Самуїлом Шварцбардом. Того дня С.Петлюра вийшов з ресторану Bouillon Chartier на вулиці Расін у Парижі, неспішно пройшов кілька десятків метрів і зупинився біля розкладки книгарні Gibert. У цей момент з протилежного боку вулиці до нього наблизився незнайомиць, звернувся до С. Петлюри українською та витяг револьвер. Пролунало сім пострілів – п'ять влучили в С. Петлюру. Вбивцю схопили на місці. На допиті в поліції він заявив, що скоїв злочин задля помсти за єврейські погроми в Україні під час революції 1917-1920 років. Але українські діячі були певні, вбивство С. Петлюри – справа рук Кремля. Припускали, що С.Шварцбард був агентом НКВС.

Симона Петлюру поховали на одному з найпрестижніших паризьких цвинтарів Монпарнас 30 травня 1926 року. На його похорон прибули лідери УНР в еміграції та військовий аташе Францішек Клеберг, який представляв польського лідера Юзефа Пілсудського [3].

Симон Петлюра – є важливою фігурою в історії України як політичний і військовий лідер під час боротьби за незалежність під час періоду революційних та громадянських війн. Українська культура завжди лишається в основі світогляду Симона Петлюри і як

журналіста й редактора, і як військового та політичного діяча. Хоча його роль є предметом різних оцінок, С. Петлюра символ національного прагнення до вольності та незалежності.

Література:

1. Солдатенко В.Ф. Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби. К., Світогляд. 2007. 621 с.
2. Режим доступу: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20230727-sluzhyv-ukrayini-lyubuv-teatr-ta-vidkryv-shhedryka-svitovi-kym-buv-symon-petlyura-naspravdi/>
3. Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/bibliotekaryam/do-140-richchya-vid-dnya-narodzhennya-symona-petlyury>
4. Пересунько Т. Культурна дипломатія Симона Петлюри: «Щедрик» проти «русского мира». Місія Капели Олександра Кошиця (1919–1924). Київ. Видавничий дім «АртЕк», 2019. 312 с.

Марискевич В. О.,
*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та
національної безпеки, 032 «Історія та археологія»
Національний університет «Острозька академія»
м.Острог*

ЕТНІЧНИЙ ТА РЕЛІГІЙНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ОСТРОГА У XVIII СТ.

Острог у XVIII ст. поступово втрачав риси могутності і величі давньої столиці князівства Острозьких. У цей час місто було частиною Острозького майорату, що у Луцькому повіті Волинського воєводства. Його населення характеризувалося етнічною та релігійною строкатістю, основи якої склалися у попередній період. Власне, деталі цієї етнорелігійної палітри міста дотепер не з'ясовані повною мірою, відтак потребують більшої уваги з боку дослідників.

Українці у місті належали до корінних мешканців. У період другої половини XVII ст. український етнос становив переважаючу більшість міського населення – понад 80% [13, с. 92]. Важливо зауважити, що до управління містом українці практично не були залучені. Вони здебільшого працювали у ремеслі та промислах. Про це ми можемо дізнатися з інвентарів Острога першої чверті XVIII ст. У них фіксувалися власники димів, прізвища яких зазвичай відповідали їхній професії, наприклад : Дмитро Швець [7,с.194]; Кіндрат Коваль [7, с. 198]; Федір Мельник [8, с. 17], Карпо Тесля [8, с. 18].

Поляки хоч і малочисельна національна меншина Острога XVIII ст., проте впливова. Так сталося, адже на початку XVIII ст. королівська влада поширювала шляхетське землеволодіння в краї задля посилення польського контингенту у регіоні. Особливість розселення поляків у містах – розпорошений тип розселення невеликими етно-релігійними громадами серед українського населення. Поляки у своїй більшості – це шляхта, маєтки котрої розкидані по всій Правобережній Україні, і вона водночас слугувала опорою адміністративно-військовому апарату Речі Посполитої [14, с. 208].

Для визначення кількості та співвідношення між українським та польським населенням не має достатньо можливостей. Пояснити це можна специфікою укладення описово-статистичних документів у

XVIII ст. У них українці і поляки фіксувалися під збірною категорією – християни. Так, 1708 р. у місті розташовувалося – 58 християнських димів [2, с. 347.]; у 1724 р. – 88 [7, с. 193-202]; 1728 р. – 71 [8, с. 12-19]; 1795 р. – 1261 острожанин у 152 дворах [12, арк. 2-117]. Наведені дані свідчать про досить активне збільшення кількості жителів після втрат спричинених Північною війною (1700-1721 рр.). Відсутність війн до другої половини XVIII ст. дозволило населенню оговтатися від воєнних лихоліть та поступово відновлювати потенціал міста.

Євреї посідали одне з перших місць серед національних меншин. Їх об'єднувала самоврядна організація – Острозький кагал. До нього входили усі прошарки єврейської громади: великі орендатори, купецтво, ремісники, землевласники. Наприкінці XVII ст. єврейських димів бачимо у кількості – 135-ти будівель [5, с. 34]. У 1708 р. внаслідок подій Північної війни, єврейське населення дещо скорочується – 109 димів [2, с. 347]; 1724 р. – 139 димів [7, с. 193-202] (60% від усіх димів у місті); 1728 р. – 165 буд. [8, с. 12-19]; 1765 р. – 215 димів і 1777 мешканців; 1778 р. – 963 осіб; 1784 р. – 323 дими і 1123 мешканців-євреїв; 1787р. – 282 дими та 1829 євреїв; 1795 р.– 617 дворів (включаючи Острозький кагал) та 2190 жителів-євреїв[12, арк. 118-321]. Отже, ми бачимо, що від початку XVIII ст. відбувся значний приріст серед населення єврейського походження. Цьому насамперед сприяло завершення бойових дій. Тому що, Острожчина неодноразово потерпала в ході сутичок під час Північної війни (1700-1721 рр.). Як наслідок, єврейське населення не лише повертається, але й починає активно заселяти місто.

Татари Острога на початку XVIII ст. вже мали шляхетський статус і несли військову повинність[3, с. 348]. Вони були солдатами татарської хоругви Острозького ординатського полку, і склали один із підрозділів тутешнього гарнізону. У 1757 році, татари становили половину загальної чисельності Острозького полку – 154 вояка [16, с. 66]. Ще менше татари долучилися до економічного розвитку міста, адже з ремісників мали лише коваля та шевця [8, с. 9]. Про інші національні меншини, таких як цигани, майже нічого невідомо. Існують лише поодинокі згадки, які хронологічно належать до кінця XVII ст. Тоді, в Острозі проживало два цигани, які збудували собі помешкання в ординатській частині міста [4, с. 117].

Така поліетнічність місцевого населення не могла не позначитися на його релігійному складі. У XVIII ст. в Острозі найбільше поширеним серед мешканців було християнство (римо-

католики, греко-католики та православні). До іудаїзму належала єврейська община. Татарська громада ще від початків свого існування у місті залишалася відданою ісламу.

В Острозі католикам належав ряд храмів. Найбільший та найвідоміший серед них – це Острозький фарний (парафіяльний) костел. Релігійну роботу в Острозі проводили католицькі ордени. Юрисдикція Єзуїтського ордену поширилася не лише на навколишню відносно його колегіуму територію, а й навіть на деякі сільські поселення Острожчини [4, с. 103]. Орден францисканців безпосередньо в Острозі не існував, його осередок розташовувався у містечку Межиріч [2, с. 79]. Духовенству ордену належало 15 димів та площ поблизу вулиці Дубенської. Ініціатива будівництва осередку кармелітів належала ще князям Заславським у другій половині XVII ст., але у місті орден утвердився аж у 1779 році [15, с. 138].

Греко-католики володіли дещо меншою кількістю церков та храмів. Існування щонайменше двох з них та їх діяльність саме у XVIII ст. підтверджується джерелами – це Параскево-П'ятницька [11,с.460] та Свято-Воскресенська церкви [9, с. 5-8]. Для Свято-Воскресенської церкви князі Яблоновські затвердили ряд привілеїв. У 1713 році, право на землі надав князь Станіслав Яблоновський, а 1760 року, його нащадок – Ян-Кастан Яблоновський. 30 липня 1768 року, Антоній Яблоновський закріпив за храмом хутір в Самочині, і на додаток 200 золотих прибутку з тамтешнього торгівельного пункту [9, с. 8.]. Часте надання привілеїв засвідчує – князі Яблоновські прихильно ставилися до уніатства у своїх володіннях.

Православна громада Острога у XVIII ст. перебувала у скрутному становищі. Перехід єпископа Д. Жабокрицького до унії було досить болючим. Адже, він асоціювався з надією та спокоєм для православних [1, с. 127]. Церкви залишені без підтримки руйнувалися і нагадували про своє існування у вигляді руїн. Наприклад, за інвентарями 1708 та 1724 рр., місце та ґрунт Глібо-Бориської церкви, її цвинтар вже порожні, а на їх місці урочище [7, с. 203]. Церква св. Миколая Чудотворця знаходилася за валом міста. Храміві здавна належали маєтки і земельні площі, але їх згодом відібрав місцевий підстароста Ледуховський [1, с. 108].

Євреям Острога у 1708 р. належала синагога, шпиталь та цвинтар[6, с. 74]. Пам'яток релігійної культури татар на початок XVIII ст. вже не існувало. Татарська мечеть на Зарванському передмісті ймовірно припинила своє існування у 20-х рр. XVII ст. [10, с. 160].

Підсумовуючи бачимо, що населення Острога у XVIII ст. відзначалося етнічною та релігійною неоднорідністю. Українці будучи корінним етносом поступалися роллю у житті міста іншим меншинам. Поляки, перебували тут у статусі шляхти, і зосередили у своїх руках важелі управління. Євреї Острога найбільше відзначилися як – орендарі, купці, ремісники та землевласники. Татари залучалися до військової служби – як вояки острозького гарнізону. Мешканці Острога у XVIII ст. сповідували православ'я, римо-католицтво, греко-католицтво, іудаїзм, іслам тощо. Кожен з етносів володів своїми унікальними рисами, і вносив свою частку в загальну палітру історії міста Острога XVIII ст.

Література:

1. Антонович В. Нарис становища православної церкви на Україні від пол. XVII до к. XVIII ст. *Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI–XVIII вв. Львів*, 1900. С. 81-154.
2. Бирук М. Інвентарі Острожчини першої чверті XVIII ст. як джерело вивчення господарського стану Острозької волості. *Наукові записки. Серія “Історичні науки”*. Острог, 2009. № 14. С. 71-84.
3. Бирук М. Населення Острожчини в першій чверті XVIII ст. *Наукові записки. Серія “Історичні науки”*. Острог, 2008. № 13. С. 347-353.
4. Бирук М. Острозька волость у кінці XVII - першій третині XVIII століть : дисертація на здобуття кандидата історичних наук. Острог, 2013. 200 с.
5. Бирук М. Соціально-економічний розвиток Острога в кінці XVII ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2012. Вип. XXXIV. С. 32-37.
6. Бирук М. Становище єврейського населення Острога в першій третині XVIII ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*. Острог, 2011. № 17. С. 71–79.
7. Близняк М. Інвентар міста Острога 1724 року. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”*. Острог, 2018. Вип.27. С. 187-206.
8. Близняк М. Інвентар міста Острога 1728 року. *Наукові записки. Серія “Історичні науки”*. Острог, 2017. Вип. 26. С.5-23.
9. Близняк М. Метрична книга острозького новоміського Святовоскресенського храму як джерело з історії Острога.

Записки наукового товариства ім. О. Оглоблина. Острого, 2002. Т. 1. С.5-8.

10. Вихованець Т. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Історичні науки. Острого, 2008. Вип. 13. С.160-204.*

11. Вихованець Т. Церква Параскево-П'ятницька . *Острозька академія XVI – XVII ст. Енциклопедія. Острого, 2010. С. 460-462.*

12. Державний історико-культурний заповідник міста Острого. Відділ фондів. № КН4437/VI – Р795. 377 арк.

13. Компан О. Міста України в другій половині XVII ст. Київ : Вид-во Академії наук УРСР, 1963. 387 с.

14. Перковський А. Етнічна і соціальна структура населення Правобережної України у XVIII ст. *Історичні джерела та їх використання. 1969. Вип. 4. С.196-209.*

15. Сінкевич Н. Кармелітський монастир в Острозі у світлі візитації 1799 року. *Острозька давнина. Науковий збірник. Остріг, 2013. № 2. С. 137–143.*

16. Machynia M. Wojskowość Ordynacji Ostrogskiej za Sanguszków (1720-1766). Wybrane elementy. Cz. I. Autorament narodowy. *Острозька давнина. Остріг, 2019. Вип. 6. С.53-96.*

Міхалко В. В.,

канд. тех. наук, доц., с.н.с.,

старший науковий співробітник

відділу технологічного забезпечення архівної справи,

Український науково-дослідний інститут

архівної справи та документознавства

м. Київ

ПРИНЦИПИ, ФОРМИ ТА МЕТОДИ РОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО

Одним із найбільш ефективних напрямів військового мистецтва Війська Запорозького була розвідувальна діяльність, яка з XVI ст. розпочала набувати своїх характерних, специфічних принципів, форм та методів. Основна мета розвідувальної діяльності Війська Запорозького змінювалась від створення системи ефективного

попередження нападів військ супротивника до забезпечення розвідувальною інформацією військово-політичного керівництва, яке на підставі отриманої інформації приймало важливі рішення в різних сферах діяльності. Рішення прийняті військово-політичним керівництвом на основі отриманої розвідувальної інформації суттєво впливали на результати багатьох важливих подій, зокрема на перебіг війн, збройних конфліктів, на розвиток двосторонніх та багатосторонніх відносин тощо.

Аналіз особливостей організації та здійснення розвідувальної діяльності Війська Запорозького, що висвітлений в дослідницьких роботах істориків та експертів [2-6] дозволив виявити конкретні принципи, форми та методи даної діяльності з метою більш глибоко розуміння поняття «розвідувальна діяльність» та систематизації знань в зазначеній сфері.

Так, за словами колишнього керівника Служби зовнішньої розвідки України Віктора Гвоздя: «Вивчення інформації про розвідувальну діяльність є досить важливим, в першу чергу, для державних функціонерів, які повинні розуміти і знати, що це за інструмент і як ним користуватися» [1, с. 3].

Необхідно зазначити, що за загальну організацію розвідувальної діяльності розвідки у Війську Запорозькому відповідав кошовий отаман, в деяких випадках козацький старшина. До процесу організації розвідувальної діяльності також залучались: військовий писар, військовий осавул та військовий товмач. Військовий осавул відповідав за організацію та здійснення розвідки козацьких загонів на кордоні Запорізької Січі. Військовий писар був «інформаційно-аналітичною ланкою» в розвідувальному циклі Війська Запорозького, він відповідав за збір та аналіз отриманої розвідувальної інформації, а також за підготовку розвідувальних донесень (доповідей). Військовий товмач відповідав за переклад отриманих документів та донесень з іноземної мови.

Основними силами розвідки Війська Запорозького, які використовувались для здійснення розвідувальної діяльності були такі:

- військові розвідувальні загони, які в основному виконували завдання тактичної розвідки;
- розвідувальні групи і окремі розвідники, які виконували завдання на території супротивника;

– розвідувальні роз'їзди та роз'їзні козаки (мобільні спостережні пости), які в основному виконували завдання щодо спостереження за ворогом;

– бекети (стаціонарні спостережні пости) розташовувались уздовж кордонів для спостереження, виявлення військ ворога й оповіщення командирів та місцевого населення;

– іноземці або українці, які використовувались як шпигуни, тобто були агентами розвідувальних козацьких підрозділів.

Для виконання спеціальних завдань розвідки застосовувались такі сили: команди пластунів (проведення розвідувально-диверсійних заходів у тилу супротивника); групи для наскоків; групи для засідки; групи для вилазки та «могили» (ретельно замасковані спостережні пости для організації та ведення розвідки на найбільш ймовірних напрямках переміщення ворога).

До основних методів та форм розвідувальної діяльності Війська Запорозького належали такі:

– переміщення окремих розвідників або розвідувальних груп на десятки кілометрів майже до таборів супротивника для встановлення маршрутів руху ворожих військ;

– виконання завдань розвідки під виглядом місцевого населення на території супротивника;

– організація диверсійних заходів (вибухів, підпалів, виведення з ладу зброї супротивника, викрадення коней та отруєння ворожих агентів);

– впровадження своєї агентури до різних політичних та військових формувань супротивника;

– введення дезінформаційних заходів з метою ведення в оману військово-політичного керівництва ворога щодо планів Війська Запорозького.

З метою добування розвідувальної інформації за допомогою агентури активно використовувались такі категорії цивільного населення:

– православні священники, монахи;

– окремі представники селянства;

– незаможні верства населення: утікачі, жебраки;

– кобзарі. Кобзарі могли вільно пересувались між країнами, ніхто їх не займав, саме тому їх залучали для виконання завдань розвідки;

– купці, торговці, чумаки, промисловці. Дані категорії населення могли більш ефективно використовуватись розвідкою, через те, що купецька, діяльність надійно виправдовувала вільне володіння іноземними мовами, природну комунікабельність, знання психології та можливість створення широкого кола знайомств серед різних верств населення супротивника. Також, торговці та купці використовувались розвідкою для добування інформації під час торгівлі або відвідування кримських та турецьких базарів, зокрема за допомогою спостереження, підслуховування та опитування їм вдавалося добувати важливу інформацію.

До основних завдань розвідувальної діяльності Війська Запорозького можна віднести такі:

– добування розвідувальної інформації щодо планів та намірів військово-політичного керівництва супротивника, особливо щодо застосування військ на напрямку відповідальності Війська Запорозького;

– визначення місць розташування головних сил противника, наявність конкретних засобів артилерії, розташування місць постійної дислокації пунктів управління ворога;

– встановлення та ретельне вивчення складу військ противника, способів управління, чисельності підрозділів, озброєння, фізичного й морально-психологічного стану військових;

– визначення системи логістичного забезпечення війська противника, а саме обсягів продовольства і матеріальних ресурсів, можливостей їх поповнення, наявність та чисельність у військах ворога поранених, хворих тощо.

Таким чином, за результатами проведення аналізу історичних аспектів розвідувальної діяльності Війська Запорозького можна зробити такі висновки:

у цей період сформувались та почали успішно використовуватись класичні принципи, форми та методи розвідувальної діяльності, які потім активно використовувались розвідувальними службами в період Центральної Ради (з часу проголошення УНР), Гетьманату, Директорії, ЗУНР;

до основних принципів розвідувальної діяльності Війська Запорозького можна віднести такі: активність, прихованість (конфіденційність), плановість, цілеспрямованість та високий рівень підготовки сил розвідки;

козацькі розвідувальні підрозділи почали використовувати як основну форму розвідувальної діяльності – роботу з агентами, з-поміж українців та іноземців.

Література:

1. Юдіна Д. Основні напрями розвідувальної діяльності. Систематизація способів отримання інформації. Оцінка розвідувальної інформації. Київ: НАУ, 2020. 29 с.

2. Гвоздь В. Історичні, правові і політичні аспекти розвідувальної діяльності держави. Монографія. Київ: «Борисфен Інтел», 2018. 576 с.

3. Смолій В. А., Котляр М. Ф., Степанков В. С. Спеціальні служби України від найдавніших часів і до сьогодення: У 5-и т. – Т. 1: Спецслужби України у IX – середині XVII ст. / Ред. кол.: Грицак В. С. (співголова), Смолій В. А. (співголова), Сідак В. С., Белов О. Ф., Кудінов С. С., Фармагей О. І., Лисенко О. Є., Рубльв О. С., Степанков В. С., Ярмиш О. Н., Вронська Т. В. НАН України. Інститут історії України; Національна академія Служби безпеки України. К.: Прометей, 2017. 246 с.

4. Служба зовнішньої розвідки України. Історія, сучасний стан, основні нормативні акти, коментарі і роз'яснення. Ануфрієв М.І., Копотун І.М., Коропатнік І.М., Кривенко О.В., Курилюк Ю. Б. Київ. ВД «Професіонал», 2022. – 508 с.

5. На варті Батьківщини: безпековий вимір українського державотворення другої третини XVIII ст. [передмова В. С. Грицака; авторський колектив: В. В. Омельчук (керівник), Я. Ю. Антоняк, Б. В. Бернадський, С. В. Букет, А. Г. Гольцов, Р. Ю. Кабанець, П. В. Сацький, І. Л. Синяк, В. В. Утвенко, С. М. Шуплік. К.: Прометей, 2016. 350 с.

6. Уривалкін О.М. Таємниці розвідок (діяльність таємних служб на території України). К.:КНТ, 2007. 352 с.

*Мурмила Н. І.,
аспірантка кафедри історії України, археології та спеціальних
галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного
університету імені В. Гнатюка,
викладач Тернопільського фахового коледжу
харчових технологій і торгівлі
м. Тернопіль*

ФОРМУВАННЯ КЛАСУ ПІДПРИЄМЦІВ НА ТЕРИТОРІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Переломним моментом в історії Правобережної України стала друга половина XIX ст., адже саме в цей період відбувалося оновлення всього суспільно-економічного життя. Поразка російської імперії, до якої входила Україна у Кримській війні показала відсталість від економічно розвинених країн Заходу, тому росія змушена була вдатися до проведення суспільних перетворень. Реформи, що відбувалися протягом другої половини минулого століття, привели до утвердження капіталістичного способу господарювання. Найважливішим результатом цих перетворень стало індустріальне будівництво, яке було генератором усіх економічних і соціальних змін у тогочасній імперії та її національних окраїнах. Економічна модернізація суспільства, яка в основних рисах завершилася на кінець XIX ст. з утвердженням фабрично-заводської промисловості, принесла величезні соціальні зрушення у структурі населення України. У 1861 році було скасоване кріпацтво, що привело до утвердження ринкових відносин і формування таких верств як підприємці, наймані робітники та інтелігенція. В процесі індустріального розвитку міцніло і зростало коло підприємців, джерелом поповнення якому служили вихідці з різних суспільних прошарків та етносі [2, с. 5].

Історик Москалюк М., у своєму дослідженні вказує, що одноосібне підприємництво розподілялося по галузях промисловості таким чином, що найбільш компактна група підприємців зосередила свою діяльність в цукровій промисловості. Причому всі соціальні прошарки проявляли зацікавленість саме в цій галузі виробництва. Питома вага міщан в обробній промисловості становила трохи більше 54%, а участь селян та інтелігенції тут була незначною. Згідно з опублікованими у 1910-1911 рр. статистичними даними по

національностях, на Правобережжі євреям належало 33 цукроварні, росіянам – 25, іноземцям – 10, а українцям – 6. Після відміни кріпацтва поміщики залишилися без дармових робочих рук, а багато хто і без необхідного обігового капіталу, тому не зуміли пристосуватися до нових ринкових відносин, почали закривати або продавати свої підприємства. Новими власниками стали, переважно, купці, які торгували цукром та акціонерні товариства, де також домінував купецький капітал. Нові власники, порівняно з поміщиками, мали три великі переваги: знання справи, підприємницьку ініціативу і необхідний капітал. За таких умов процес витіснення дворян-поміщиків із середовища цукрозаводчиків відбувався досить швидко. На початку 80-х років XIX ст. купці контролювали не менше 2/3 цукрової промисловості регіону. І це відбувалося лише протягом 20 років після реформи 1861 р. [3, с. 33].

Аналізуючи соціокультурну характеристику підприємців, дослідниця Ніколаєва Т. вказує, що формування цього класу на українських землях розпочалося ще задовго до проведення соціально-економічних реформ 1860– 1870-х рр., проте саме з цього часу, коли відбувалося утвердження фабрично-заводської промисловості і механізованого транспорту в економіці, активізувався процес його чисельного зростання, відбувалися якісні зміни складу підприємців, які все більше усвідомлювали свою роль в економічному і громадському житті. Утім суспільно-економічна основа, що склалася на фабрично-заводській стадії розвитку промисловості за умов збереження значних феодальних пережитків в економіці, насамперед у сільському господарстві, та дворянсько-поміщицький характер політичної надбудови, позначилися на формуванні буржуазії. Перепис населення 1897 р. подає ґрунтовні дані про кількість людей, які займалися підприємницькою діяльністю в українських губерніях. Тут, зокрема, було зафіксовано 111 626 осіб, які жили за рахунок прибутків із капіталу і нерухомості, 306 644 – займалися торгівлею, а 3612 – кредитно-торговими операціями [4].

Згідно архівних даних провідну роль у нарощуванні обсягів виробництва на Волині відігравали сільські підприємці, а саме поміщики, заможні селяни, які власність на землю зуміли використовувати з вигодою та отримувати прибуток як у виробництві сільськогосподарської продукції, так і в промисловості. Вирощування і переробка продукції сільського господарства, корисних копалин і деревини були основним видом їхньої господарської. Великі

землевласники Терещенки, Потоцькі, Сангушки, Радзивілли та багато інших зуміли знайти найбільш прибуткові види господарської діяльності: вирощування зернових, цукрових буряків, картоплі, хмелю й заснування власних цукрових, винокурних, пивоварних та інших підприємств і млинів. Значних обсягів виробництва підприємці також досягли в деревообробній, скляній, фарфоровій, паперовій, цементній галузях промисловості [2, арк. 67].

Цукрова промисловість була домінуючою на території Правобережної України. Перші цукрові заводи засновані у Житомирському повіті, власником цукрових заводів у м. Червоне та с. Коровінці був Ф. Терещенко, а у м. Андрушівка – М. Терещенко. На заводі у с. Коровінці в середньому працювало від 800 до 900 осіб, а річна заробітна плата становила 107 785 руб. Отже, Терещенки одночасно з виробництвом сільськогосподарської продукції вкладали кошти у найбільш прибуткову галузь промисловості – цукрову. Така підприємницька діяльність давала можливість Терещенкам вести прибуткове господарювання, отримувати сталі прибутки та виживати у конкурентній боротьбі. Наявність промислових підприємств сприяла кращому фінансуванню сільського господарства, яке постійно залежало від погодних умов. Водночас аграрний сектор давав необхідну сировину для цукрової та інших галузей промисловості. Відомими підприємцями були Євстахій Сангушко та його син Роман, який господарював у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. і мав у власності 65 тис. 212 дес. землі. Свій маєток він перетворив на капіталістичну економію, в якій виробництво продукції сільського господарства поєднувалось з промисловою переробкою. Його підприємства займали провідну роль в галузі суконного виробництва, яке у першій половині XIX ст. заснував його батько. Він мешкав тривалий час Славуті і був зацікавлений в економічному зростанні містечка. Саме ним були засновані чотири паперові фабрики Славуті, а також в, які виробляли папір, картон різних сортів і були широко відомі на паперовому ринку України. Серед власників цукрових заводів у Волинській губернії були іноземці – німець І. Альбрехт (хлібобулочне виробництво), австрієць А. Грофман (цукрова промисловість) та ін.. Досить часто цукрові заводи передавалися в оренду. Орендарями могли бути як окремі особи, так і товариства. Особливо багато серед них було осіб юдейського віросповідання, оскільки євреям законодавство встановило обмеження у відкритті цукрових заводів. Щоб обійти дану перепону, євреї-підприємці

вдавалися до оренди заводів. Це явище було досить поширене на Правобережній Україні [3, с. 33].

Таким чином, на території Правобережної України відбувається формування класу підприємців, а особливо активно цей процес прискорився після селянської реформи 1861 року. Це пов'язане насамперед із переходом від мануфактур до утвердження фабрично-заводської промисловості і механізованого транспорту в економіці. Цукрова промисловість була переважаючою на Правобережжі, а перші заводи заснували брати Терещенки. Розвивалися й інші галузі, зокрема суконне виробництво, хмелярство, винокурна та пивоварна промисловість.

Література:

1. Державний архів Рівненської області, ф. 240 «Рівненський пивоварний завод акціонерного товариства «Бергшлюс», оп. 1, спр. 2, 67 арк., с. 22

2. Лазанська Т. І. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.) / Відп. ред. В. Г. Сарбей. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 1999. 282 с.

3. Москалюк М. М. Становлення і роль підприємців у цукровій промисловості українських губерній Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014 р. Вип. XXXIX. С. 31-36.; С. 33.

4. Николаева Т.М. Соціокультурна характеристика підприємців України (1861–1914pp.). URL:file:///C:/Users/user/Downloads/UIJ_2011_3_7%20(4).pdf (дата звернення: 1.05.2024).

Філіппова О. В.,
*здобувачка фахової передвищої освіти першого курсу,
відділення готельно-ресторанної справи*
Хомутовська І. І.,
*кандидат історичних наук, викладач вищої категорії
ВСП «Технологічно-економічний фаховий коледж
Миколаївського національного аграрного університету»
м. Миколаїв*

НЕСТОР ІВАНОВИЧ МАХНО – ТАКТИК ВЕДЕННЯ ПАРТИЗАНСЬКОЇ ВІЙНИ

Український політичний і військовий діяч Нестор Іванович Махно, командувач Революційної повстанської армії України, керівник селянського повстанського руху 1918-1921 років, відомий анархіст і тактик ведення партизанської війни. Народився 26 жовтня 1888 року в селі Гуляйполе, Олександрівського повіту Катеринославської губернії, російська імперія (нині місто Гуляйполе, Запорізької області), у бідній селянській родині 42-ух річного Івана Махна, та його дружини Євдокії Матвіївни. Коли Нестору не виповнилося ще й року, у нього помер батько. Мати залишилася у великій матеріальній скруті з п'ятьма синами: Карпом, Савою, Григорієм, Омеляном та найменшим – Нестором [1]. Нестор з ранніх років працював. Це була робота на багатих хуторян, у малярній майстерні, в купецькій лавці, а пізніше – чорноробом на чавунно-ливарному заводі. Це сформувало його любов та повагу до простих людей. Чотири роки він навчався в церковно-приходській школі і отримав лише початкову освіту.

Неповнолітнім під впливом революційних подій, у 1905 р. долучився до політичної діяльності, врешті пристав до гуляйпільської групи «хліборобів анархістів-комуністів», його не раз заарештовували. У 1906-1908 рр. за участь у експропріаційних акціях. В 1910 році у Катеринославі тривало засідання Тимчасового Одеського окружного військового суду, який виніс вирок у справі гуляйпільських анархістів, п'ятьом із котрих (у тому числі й Н.Махну), – смертний через повішення. Вже 7 квітня того року Міністр внутрішніх справ П.Столипін підписав прохання матері про помилування Нестора, в якому вона змінила рік народження на 1889-й, і на момент злочину, в якому його звинувачували, за законами імперії вважався

неповнолітнім – до 21 року, чекало довічне ув'язнення. На слідстві Нестор сказав, що не до якої розбійницької шайки не належить, а є членом політичної революційної організації, що виборює свободу для людей, що гроші після експропріацій йшли виключно на революцію. У результаті з 1911 по 1917 роки, Н.Махно пробув у Бутирській тюрмі, в Москві, звільнений у 1917 р. Повернувся в Гуляйполе, де розгорнув публічну політичну діяльність, очолив кілька революційних організацій [2].

Наступ в березні 1917 року німецько-австрійських військ примусив Н. Махна виїхати з України. деякий час він перебував у Таганрозі, Ростові-на-Дону, Царищені, Астрахані, Саратові і Москві. Революційна епоха створює такі умови, коли в єдиному політичному просторі стикаються та взаємодіють такі рушійні сили як: народна ініціатива, ідеологічна влада лідера, авантюризм, анархізм тощо. Влітку 1918 року Нестор Іванович знову повернувся в Україну. Він дізнався, що хату його матері спалили гетьманці, а його старшого брата – інваліда, учасника Першої світової війни – розстріляли, тому що вважали, що він брав участь у боротьбі проти німців та режиму Павла Скоропадського. Тому восени організував великий повстанський загін під назвою «Чорна гвардія», почав боротьбу проти влади гетьмана П.Скоропадського, місцевих поміщиків та австро-німецьких військ, здійснивши понад 120 нальотів, армія Н. Махна до листопада 1918 року налічувала близько 80 тисяч осіб, воювали представники практично всіх національностей, що населяли Південну Україну [3]. Восени 1918 року на зміну урядові П. Скоропадського прийшла націоналістична Директорія на чолі з С. Петлюрою. Відмовився визнати Н. Махно владу, і коли озброєні петлюрівці зайняли Катеринослав, уклав угоду з Червоною Армією (зустрівся з В.Леніним у Кремлі) про спільні дії проти Директорії. В складі більшовицької радянської української армії Н.Махно у 1919 р. почав боротьбу проти УНР. Отримав звання «Комбрига» червоної армії. Особисто застрелив конкурента атамана Н. Григор'єва, який планував вбити Н. Махно, щоб очолити армію УНР.

З історичної літератури можна дізнатися, що в 1920 році Н. Махно зрозумів, що союз з більшовиками – це страшна помилка, і почав боротьбу проти них, почав сприяти петлюрівським загонам, уклав з ними перемир'я, угоду про ненапад і спільні дії проти радянської влади. Був оголошений Москвою поза законом після відмови підкоритися наказу Й. Сталіна виступити проти Польщі.

Воюючи проти всіх, лише за період з 1918 до 1921 років, Н.Махно виводив своїх бійців з оточення більше двохсот разів.

Нестор Махно не встановлював диктатури, а спонукав людей до самоорганізації, хоч люди не готові були самоорганізовуватися, тому серед них потрібно було провадити просвітницьку роботу. Н.Махно був переконаний, що люди-господарі без посередництва державних чиновників, політиків і партій самі можуть організувати своє життя в самоврядні громади, соціально-господарські об'єднання за територіальним чи професійним принципами і взаємодіяти між собою в спільних інтересах, забезпечуючи самооборону й зовнішні зв'язки [4].

Оскільки Н. Махно активно брав участь у боях, а не лише відігравав роль командира зі штабу, його було поранено 12 разів, в останнє у 1921 році. Куля потрапила у потилицю, та пройшла через щок. Але навіть після такого пошкодження, він вижив. Мав Н. Махно прізвисько «Батько Махно». «Батько» - шанобливе звертання, широко поширеного у старі часи серед козаків і жителів степів. Вживання цього звертання свідчило про надзвичайну повагу до людини, майже рівну повазі до рідного батька, захисника, вчителя і спасителя. З кінця листопада 1920 року до серпня 1921 року, Н. Махно вів виснажливу і запеклу боротьбу проти більшовицької влади, здійснивши ряд повстанських походів по Азовському побережжю на Дон і у Поволжя. Однак Махновці були остаточно переможені більшовиками у 1921 році і Н. Махно тоді був змушений тікати. Деякий час він жив у Бухаресті, згодом у Варшаві. У вересні 1923 року Н.Махно був заарештований у введенні переговорів з радянськими дипломатами, на яких обговорювалися питання про можливість підняття повстання у Західній Україні з наступним поєднанням цієї території до УРСР. У кінці тогож року Нестор Іванович був «за неясністю доказів» звільнений. Після суду над Нестором Івановичем у Польщі його було виправдано, і в 1924 році він виїхав до Німеччини, потім переїхав у Францію. Підтримував активні зв'язки з міжнародним анархістським рухом, друкувався. Будучи серйозно хворим, жив переважно на пожертвування анархістів. Залишив тритомні мемуари. У передмові до своїх спогадів «Російська революція на Україні» Нестор Махно пише наступне: «Про одне лиш можу пошкодувати я, випускаючи цей нарис у світ: це те, що він виходить не в Україні і не українською мовою. Культурно український народ крок за кроком йде до повного визначення своєї індивідуальної своєрідності, і це важливо. Але в

тому, що я не можу видати свої записки мовою свого народу, вина не моя, а тих умов, в яких я перебуваю» [2].

Помер Нестор Іванович 6 липня 1934 року в Парижі від сухот. Урну з прахом Н. Махна замуровано в стіні комунарів під номером 6685 у 87 відділі цвинтаря Пер-Лашез. На його похоронах були близько півтисячі анархістів із різних країн і лише двоє українців: дружина Галина Кузьменко та донька Олена.

Література:

1. Шурхало Д. Нестор Махно: самородок, військові таланти якого годі пояснити. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29581007.html>
2. Режим доступу: <https://m.youtube.com/watch?v=-lckDhaLGqQ>
3. Бритков О. Нестор Махно як автор теорії швидкоплинної війни. *Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: тези доповідей Міжнар. наук.-теор. конференції студентів і аспірантів, 2–3 квітня 2013 р.:* у 2 ч. Ч. 1. Харків: НТУ «ХПІ», 2013. С. 94-95.
4. Андрієнко А. 100 років тому Батько Махно започаткував новітній український визвольний рух. Режим доступу: <https://ukrsvit1.com.ua/liudy/suspilstvo-pravo-lad/batko-makhno-zapochatkuvav-novitnij-ukrainskyj-povstanskyj-ruk-h-voli.html>

Черевко О. В.,

*здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти IV курсу,
факультету географії, історії та туризму*

*Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»
м. Рівне*

КОНСТРУКТИВНА РОЛЬ КОЗАЦТВА У СТАНОВЛЕННІ ДЕРЖАВНОЇ СВІДОМОСТІ НАРОДУ УКРАЇНИ

Щоб орієнтуватися в житті, стати свідомим громадянином своєї Вітчизни та освіченою людиною, треба вивчати і знати минуле свого народу, його історію. Історія народу як і життя людини, має героїчні, трагічні, щасливі і нещасливі сторінки. Оскільки в героїчному найбільше

проявляється національний характер народу, його душевна краса, його талант, то ці сторінки найбільше хвилюють і викликають почуття національної гордості та гідності.

Українське козацтво є центральним сюжетом нашого минулого. Можна сказати, що без козацтва немає історії України. Українська історіографія даного періоду має десятки досліджень. Українське козацтво, перші згадки про яке в історичних джерелах походять з кінця XV ст., було одним із соціальних феноменів, породжених існуванням відкритого степового кордону між осілим землеробським населенням Східної Європи та кочовиками євразійських степів [3, с. 14]. До середини XVI ст. козаками в Україні називали людей, які займалися промислами (мисливством, рибальством) на південному порубіжжі та боротьбою з татарами. Це були вихідці з українських міст і містечок, що становили головне джерело поповнення козацтва, також сюди входили бояри та ремісничий люд.

На превеликий жаль, так сталося в нашому житті, все, що стосується історії українського козацтва не завжди сприймається правильно, бо ще з часів Московської імперії, а згодом і Радянського Союзу офіційна пропаганда цілком свідомо навмисно паплюжила або замовчувала роль українського козацтва в становленні державного мислення української нації і зводила усі відомості про нього до ганебних вчинків, які, начебто, носили «бандитську» мотивацію, а українська мова, мова козацької нації, взагалі багато років була або просто заборонена, або принижувалася.

Багато істориків досліджували діяльність українського козацтва. Серед них особливо виділяються: Д. Яворницький, І. Крип'якевич, В. Голобуцький, М. Брайчевський, О. Апанович, М. Костомаров, Г. Хоткевич. Використавши їхні історичні дослідження, визначимо основні моменти, на яких можна визначити заслугу козацтва у формуванні національної ідеї у XVII ст.

Згідно з історіографічною традицією, першими ватажками козащини були прикордонні старости, тобто державні урядники Великого князівства Литовського. Серед них особливе місце посідають Остафій Дашкович, Преслав Лянцкоронський і, насамперед, Дмитро Вишневецький [3, с. 41]. На старост покладалися також обов'язки контролювати козаків, щоб не допускати їх збору і самостійних походів проти татар.

У найтрагічніші часи (майже п'ять століть тому) своєї історії, коли землі України були пошматовані ворогуючими державами, український народ, щоб забезпечити своє існування у світі і свій розвиток за таких важких історичних умов, з великим напруженням усіх сил шукав

способів захисту, виробляв форми самооборони, винаходив методи активної військової протидії. Не маючи своєї держави, український народ створив потужні збройні сили, що є однією з найважливіших ознак держави [3, с. 23].

Запорізьке військо виробило блискуче військове мистецтво. Козацька стратегія мала яскраво визначений наступальний ініціативний характер, маневрену, динамічну тактику і в цьому перевершувала феодальні армії Європи, які послідовно додержувалися стратегії оборонної пасивної війни, довготривалої облоги фортець, ухиляння від польових битв. Це була струнка, своєрідна й досить досконала військова організація з раціонально продуманими, оформленими структурами, з самобутньою системою управління, командування і забезпечення. Козацьке військо мало свій флот, артилерію, піхоту, кінноту.

Перша війна національно-визвольного характеру розгорнулася в першій чверті XVII століття проти султанської Туреччини й Кримського ханства, коли козаки робили великі морські і суходільні походи, переносючи військові дії на територію ворога, визволяючи під час цих походів сотні і тисячі невольників. Основним напрямком козацького наступу на турецькі володіння були береги Анатолії і Малої Азії. Ставилося завдання: послабити військову силу ворога, знищити його флот, зруйнувати найважливіші порти, визволити бранців.

Добою героїчних походів, що мали загальноєвропейське значення, назвали історики часи морських козацьких експедицій першої чверті XVII ст. Уряд Османської імперії боротьбу з козаками розцінював як найважчу, найскладнішу й найнебезпечнішу військову і зовнішньополітичну проблему. Найбільша держава тогочасного світу мобілізувала майже всі свої збройні сили проти козацтва.

Запорізька Січ – козацька християнська православна демократична республіка – вела також війни з магнатсько-шляхетською католицькою республікою – Річчю Посполитою. Польсько-козацьке військово-збройне протистояння, що тривало з кінця XVI століття й протягом майже всієї першої половини XVII століття, було низкою справжніх воєн, що потрясли феодальну Європу, починаючи з XV століття. Участь селянства забезпечувала масовість і надавала яскравого антифеодального характеру цим війнам. Розвивалися нації, утверджувалася національна самосвідомість народів [4].

Створивши збройні сили для врятування нації, український народ використовував свою військову міць лише для захисту України, для визволення української землі від чужоземного панування. Козацтво

виконало покладену на нього історичну місію і врятувало український народ від загибелі.

До творчої історичної діяльності козацтва слід зарахувати також його державне будівництво XVI – XVII століть. У самому процесі формування козацтва в збройні сили України була закладена ідея державності. Згодом Запорізька Січ з військової бази козацтва розвинулась спочатку у військовий і політичний центр українського народу, а згодом склалася державна система – козацька республіка. Вона не охоплювала всієї України і з другої половини XVII століття займала окреслену своїми кордонами територію, на якій тепер розміщуються сучасні сім областей. Однак Запорізька Січ у своїй своєрідності з послідовним демократичним устроєм була першою в Європі такою республікою. Історичні джерела засвідчують також про високий рівень освіти на Україні, зокрема на Січі в XVI – XVII ст. Осередки освіти існували безпосередньо і на запорізьких землях – паланках, а також у фортеці Січі. В запорізьких школах навчалися козацькі діти з паланочних населених пунктів, а також джури – підлітки, що бралися до виховання досвідченими козаками та військовою старшиною з України. Найбільш здібні діти продовжували навчання у Києво-Могилянській академії, та закордонних університетах [2, с. 87].

Запорізьке козацтво вийшовши на сцену політичної боротьби наприкінці XVI століття, під час визвольної війни українського народу (1648 – 1657 рр.), надало свій політичний устрій всій Україні. Виникнення Гетьманату (козацької держави) – сприяло поширенню на всі українські землі тих політичних, ідеологічних, культурних ідеалів, які виробило в собі запорізьке козацтво. Звичайно, це був не простий процес; «козацька культура» сприймала, а також включала в себе надбання всіх регіонів України, та все ж перевага саме козацького елемента в соціальному, політичному, культурному житті України XVI – XVII ст. була очевидна сучасникам і місцевим і іноземним. Подорожі в Україну сприймалися в Європі, як подорожі в «країну козаків» [3].

Козацтво своєю військовою діяльністю, майже постійною, безперервною збройною боротьбою у війнах, битвах, оборонно-захисною прикордонною службою не допустило, щоб Україна зникла з карти світу. Але не тільки військовою діяльністю займалося козацтво, а й хліборобством. Своєю вільною, без феодалного примусу й кріпаччини працею на землі українське козацтво розвинуло передову економіку. На Запорізькій Січі, де ніколи не було кріпацтва, уперше в Європі склалася прогресивна форма багатогалузевого господарства фермерського типу – запорізький зимівник.

Про ремесла і промисел французький інженер Боплан в «Описі України» пише: «В країні Запорізький ви знайдете людей, що вміють усі ремесла, потрібні для громадського життя: теслярів для будування домів і човнів, стельмахів, слюсарів, мечників (зброярів), гарбарів, шевців, боднарів, кравців і т. д... Усі козаки вміють орати, сіяти, жати, косити і пекти хліб, виготовляти страви, варити пиво, мед і вино, виробляти горілку і т. д... Вони взагалі спосібні до всіх мистецтв» [3, с. 25].

Таким чином, козак у своїй особі поєднував хлібороба, промисловця, ремісника й водночас хороброго воїна. Сформувався особливий фізичний і психічний, духовний та інтелектуальний тип козака з високими морально-етичними якостями, високим почуттям патріотизму, незалежності, фізичною міццю і витривалістю й концентрованою енергією, що згодом закріпилося на генетичному рівні й стало ознакою запорозького козацтва оспіваного українським народом у своїх піснях і думах. Виробився суспільний тип козака, найкращі риси якого стали одним з найзначніших елементів у формуванні української нації.

Свою безмежну любов та повагу до козацтва український народ висловив у численних піснях, думах, легендах та переказах. При цьому, прагнучи зберегти набуте під час існування козацтва, народ створив прислів'я: «Козацькому роду нема переводу». У найтяжчі часи своєї історії народ вірив у своє визволення, у відродження козацької вольниці, а при першій же можливості прагнув втілити свою мрію в життя.

Таким чином, Запорізька Січ, де не було кріпацтва, а натомість панували демократичні порядки, являла собою історичну альтернативу тому шляху, яким йшла більшість тогочасних європейських держав [1; 2].

Наведена роль козацтва у становленні державної свідомості заслуговує, не тільки для розробки основних принципів виховання підростаючого покоління, але, навіть, на використання її у якості підґрунтя для формування на сучасному рівні української національної державотворчої ідеї.

Література:

1. Дорошенко Д. І. Нарис Історії України. Том II (від половини XVII століття). Київ: Глобус, 1992. 217 с.
2. Історія українського козацтва: нариси у 2-х т. / Редкол. В. А. Смолій та ін. К: Вид. дім Києво-Могилянської академії. Т. 1. 2007. 799 с.

3. Історія українського козацтва: нариси у 2-х т. / Редкол. В. А. Смолій та ін. - К: Вид. дім Києво-Могилянської академії. Т. 2. 2007. 723 с.

4. Коненко В. Від рушниці до пера: еволюція української козацької еліти. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/vid-rushniczi-do-pera-evolyucziya-ukrayinskoyi-kozaczkoyi-eliti.html>

НАПРЯМ 2. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Дністрянський Т. М.,

магістр за спеціальністю «Історія та археологія»,

вчитель історії у ЛДК СЗШ №3

м. Львів

ЯК СПРИЙНЯЛО БРИТАНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЗМІНИ ПОЛІТИКИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ЩОДО ЗАЛЕЖНИХ ТЕРИТОРІЙ НА ПОЧАТКУ 30-Х РОКІВ ХХ СТ.

Взаємини між метрополією та британськими залежними територіями пройшли складну еволюцію, але в 30-і роки ХХ ст. у Великій Британії на законодавчому рівні було прийнято важливі рішення, які змінили насамперед статус домініонів. Вагомий відбиток на такі політичні зміни, як і на життя британського суспільства загалом і на ситуацію в британських домініонах і колоніях, наклала Перша світова війна. Зокрема, у колоніях активно розгортались національні рухи, що становили серйозну небезпеку для порядку, створеного метрополією, водночас в домініонах, що активно економічно розвивались, закралась серйозні сумніви щодо необхідності відстоювання інтересів Британської імперії за таких політичних умов. Важливими подіями міжвоєнного часу стали заворушення в Ірландії, що продемонстрували певні зміни в ментальності простого британця з імперськими поглядами та представників британського політичного істеблішменту, які полягали в появі сумнівів щодо доцільності продовження політики «твердої руки» щодо залежних територій.

Отже, і ситуація в домініонах, і ментально-політичні зміни в британському суспільстві потребували вирішення проблемних питань на новій основі, в результаті яких британські домініони фактично стали повноправними державами, а замість Британської імперії було утворено Британську Співдружність Націй. Ключове значення в цьому процесі мало прийняття 11 грудня 1931 р. Вестмінстерського статуту, завдяки якому Велика Британія змогла не лише зберегти надійні відносини з домініонами, але й об'єднати їх в нове утворення, що було значно демократичнішим та відповідало тогочасним реаліям міжвоєнного періоду.

Вестмінстерський статут визначав, що “корона є символом вільного об'єднання Британської Співдружності Націй”, тобто суб'єкти Співдружності об'єднуються спільною відданістю короні. Вестмінстерський статут 1931 р. юридично затвердив рівноправність шести самоврядних домініонів, а саме: Австралії, Нової Зеландії, Південно-Африканського Союзу, Канади, Ньюфаундленду та Ірландії у їхніх відносинах із Великою Британією [4]. Згідно з цим документом Британський парламент був позбавлений права приймати закони для домініонів, адже тепер міг робити це лише за запитом з їхнього боку. Всі суб'єкти, що підписали статут, визнавали британського монарха не лише главою співдружності, але й главою відповідної держави-домініону. По суті британські домініони набували прав незалежних країн [1].

Водночас ситуація всередині Великої Британії по відношенню до Вестмінстерського статуту 1931 р. не була однозначною, хоча більшість населення все ж позитивно сприйняла такий договір. Разом з тим, британські праві сили, насамперед британські фашисти, очолювані О. Мослі, вкрай негативно поставились до змін у політиці Великої Британії щодо залежних територій [3]. Звісно, такі погляди можна вважати маргінальними, проте вони також були показовими задля розуміння всіх аспектів ментальності британського суспільства у міжвоєнний період та особливостей відносин британців із представниками влади.

Важливим показником неоднозначності у ставленні британського суспільства до Вестмінстерського статуту є також розбіжності думок у палаті лордів та палаті громад. Беззаперечно, палата лордів і надалі залишалась консервативною та імперіалістичною у своїх поглядах щодо британських домініонів, тому тут переважали негативні оцінки цього документу. Але з огляду на

визначальну роль нижньої палати британського парламенту, більший інтерес викликають дискусії у палаті громад щодо британських домініонів [2]. Зокрема, 20 листопада 1931 р. державний секретар у справах домініонів Д. Г. Томас стверджував, що прийняття цього важливого документу має стати підсумком конституційного розвитку, який розпочався задовго до війни, але суттєво прискорився після її завершення. Показово, що своєрідним опонентом Д. Г. Томаса був В. Черчілль, який постав в ролі захисника інтересів метрополії та наголошував на необхідності й важливості збереження більшого впливу Великої Британії на домініони. Це свідчить про наявність не лише радикальних, але й збереження поміркованих імперських поглядів, одним із репрезентантів яких виступав В. Черчілль. Цікавою в контексті цієї дискусії 20 листопада є промова містера Лео Емері, що підтверджував загострення принципу рівності між домініонами та метрополією після Першої світової війни, але стверджував, що домініони вирости не до статусу звичайних націй, а до статусу націй, підконтрольних імперії. Дискусія такого характеру була не єдиною, але вона є показовою в тому аспекті, що британське суспільство не було монолітним щодо трактування Вестмінстерського статуту 1931 р. Тобто, продовжувався складний процес відходу британського суспільства від імперської свідомості, який підштовхнула Перша світова війна.

Отже, прийняття Вестмінстерського статуту стало однією з ключових подій історії Великої Британії міжвоєнного періоду. Але можна ствердити, що цей документ не був елементом оформлення кінця імперії, а вдалою спробою продовжити її життя та адаптуватись під реалії міжвоєнного часу. Тому є всі підстави оцінити політику британської влади щодо домініонів як доволі ефективну, адже їй вдалось збалансувати ситуацію як всередині Великої Британії, так і в середовищі залежних країн, що поклало початок створення нової важливої політичної структури – Британської Співдружності.

Література:

1. Кольбенко А. Передумови прийняття та зміст Вестмінстерського статуту 1931 року. Утворення Британської Співдружності Націй. *Вісник Львівського університету. Сер.: Юридична.* 2014. Вип. 59. С. 89-91.

2. Hansard. House of Commons by 20 November 1931. URL: <https://hansard.parliament.uk/Commons/1931-11-20/debates/77f3cfc4-af66-4268-9ae3-673ffa883aeb/StatuteOfWestminsterBill>

3. Liam J. Liburd. Beyond the Pale: Whiteness, Masculinity and Empire in the British Union of Fascists, 1932–1940. *Fascism*, 7. 2018. P. 275-296.

4. Statute of Westminster 1931. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1931/4/pdfs/ukpga_19310004_en.pdf

Кравцова І. С.,
здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії та географії
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка
м. Полтава

РОЛЬ ПЛАНУ ДІЙ ЩОДО ЧЛЕНСТВА В НАТО У ПРОЦЕСІ РОЗШИРЕННЯ НА СХІД

На тлі зростаючої напруженості у Європі питання безпеки та оборони стає ключовим фактором для регіону. Розширення НАТО на Схід є однією з найважливіших стратегічних ініціатив для зміцнення стабільності. У цьому контексті, План дій щодо членства в НАТО не просто набір послідовних кроків, але й провідний інструмент, який керує підготовкою країн до членства в НАТО, забезпечуючи необхідний рівень готовності та відповідність стандартам Альянсу. Роль Плану дій щодо членства в НАТО в цьому процесі надзвичайно важлива і потребує уваги.

Метою нашого наукового пошуку є розкриття значення Плану дій щодо членства в НАТО, а також з'ясування того, як цей інструмент сприяє підготовці країн до ефективного членства в Альянсі.

План дій щодо членства був запроваджений на Вашингтонському саміті Альянсу у квітні 1999 року з метою надання допомоги країнам, які виявили бажання приєднатися до НАТО, у підготовці до цього процесу. Ця ініціатива в значній мірі ґрунтувалася на власному досвіді, набутому під час приєднання Чехії, Угорщини та Польщі, які стали членами Альянсу під час першого етапу розширення після закінчення "холодної війни" у 1999 році [3].

План дій щодо членства – це спеціальна програма для претендентів, розроблена, щоб допомогти створити дорожню карту до майбутнього членства, пропонуючи активні поради, допомогу та практичну підтримку.

Основні елементи Плану дій щодо членства включають:

- річні національні програми, що охоплюють політичні, економічні, оборонні, ресурсні, безпекові та правові аспекти підготовки до членства;
- координаційний центр для допомоги з питань безпеки з боку НАТО та держав-членів;
- покращене оборонне планування, яке включає встановлення та перегляд узгоджених цілей планування, спеціально розроблених для підготовки збройних сил кандидатів до можливого майбутнього членства [4].

Важливо зауважити, що однією із зазначених складових Плану дій щодо членства в НАТО була розробка індивідуальних річних національних програм країн-претендентів, які охоплювали широкий спектр питань. Через систему зворотного зв'язку країни-учасниці ПДЧ мали можливість отримувати конкретні повідомлення від НАТО щодо оцінки виконання ними цих програм. Це включало політичні та технічні консультації, а також щорічні засідання за участю всіх країн-членів НАТО та окремих держав-кандидатів на рівні Північноатлантичної ради для підбиття підсумків.

У сфері оборонного планування країнам-претендентам був запропонований підхід, що передбачав розробку та аналіз визначених цілей планування. Протягом цього процесу сім нових країн-членів, а також Албанія та Хорватія, втілили в життя широкомасштабну програму складних реформ у різних сферах, виходячи за межі питань безпеки, оборони та військових структур. Ці країни, разом із іншими державами-партнерами НАТО, приєдналися до численних операцій Альянсу, включаючи участь у миротворчих місіях на Балканах та в Афганістані [1].

У 1999 році був введений етап «кандидатства» у процедурі вступу до НАТО. Країни, що проявляли політичну волю до членства в Альянсі, спочатку мали пройти через ПДЧ, що позначало їхнє визнання як кандидатів на вступ, після чого вони мали реалізувати цей план та вести переговори про вступ [2, с. 214].

Незважаючи на те, що участь у ПДЧ значною мірою сприяє підготовці до вступу до НАТО, вона не гарантує майбутнього

членства. План дій щодо членства в НАТО стає основою для реалізації стратегічних цілей кожної країни-кандидата. Він охоплює широкий спектр питань: від військової реформи та підвищення обороноздатності до політичних та економічних змін, спрямованих на гармонізацію зі стандартами НАТО. План дій допомагає країнам-кандидатам систематизувати свої зусилля та забезпечує певний шлях до членства [5].

Загалом, План дій виступає як механізм взаємодії між НАТО та країнами-кандидатами, сприяючи не лише їхній підготовці до членства, але й зміцненню партнерства. Він дозволяє зосередитися на конкретних завданнях та досягти необхідного рівня готовності.

Однак слід зазначити, що План дій є лише однією з складових процесу розширення. На шляху до членства в НАТО країни-кандидати стикаються з численними викликами та перешкодами, включаючи внутрішні політичні опозиції, зовнішні тиски та економічні складнощі.

Участь у Плані дій щодо членства (ПДЧ) сприяла підготовці семи країн, які приєдналися до НАТО під час другого етапу розширення після закінчення «холодної війни» у 2004 році (Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина та Словенія), а також Албанії та Хорватії, що стали членами в квітні 2009 року. Чорногорія, яка приєдналася до ПДЧ у грудні 2009 року, вступила до Альянсу в червні 2017 року. Республіка Північна Македонія, що брала участь у ПДЧ з 1999 року, приєдналася до НАТО в березні 2020 року.

Отже, План дій щодо членства в НАТО відіграє важливу роль у процесі розширення Альянсу на Схід. Шлях до членства в НАТО вимагає від країн-кандидатів відповідальності, відданості та систематичних зусиль у реформуванні своїх військових та безпекових структур. План дій виступає керівним принципом цього процесу, сприяючи зміцненню безпеки та стабільності у Східній Європі. Тому важливо, щоб цей процес був проведений з урахуванням інтересів усіх зацікавлених сторін і забезпечив мирне та стабільне майбутнє для всіх країн у регіоні.

Література:

1. Бжезінський З. Стратегічне бачення: Америка і криза світової влади / пер. з англ. Г. Лелів. Львів : Літопис, 2012. 315 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Bzhezinski_Zbigniev/Stratehichne_bache

nnia_Ameryka_i_kryza_hlobalnoi_vlady/ (дата звернення: 10.05.2024)

2. Брусиловська О. І. Посткомуністична Східна Європа: зовнішні впливи, внутрішні зміни. Одеса: Астропринт, 2007. 349 с.

3. НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи : навч. посіб. / Федонюк С. В. та ін. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Л. Українки, 2008. 258 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/1104/1/POSIBNYK-NATO.pdf> (дата звернення: 27.04.2024).

4. План дій щодо членства в НАТО (ПДЧ) : План НАТО від 24.04.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_009#Text (дата звернення: 25.04.2024).

5. Lewkowicz N. The Question of NATO and the International Order. London: Palgrave Macmillan, 2010. 144 p.

НАПРЯМ 3. ПРОБЛЕМИ ВІЙНИ І МИРУ: ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

*Дроздов Д. І.,
здобувач вищої освіти IV курсу,
Навчально-науковий інститут
міжнародних відносин та національної безпеки,
кафедра історії ім. проф. М.П. Ковальського
Національний університет «Острозька академія»
м. Острог*

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА СПІВПРАЦЯ В ХОДІ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

З першого дня російського вторгнення Президент Польщі А. Дуда був одним із найстійкіших захисників України серед європейських лідерів. Польський лідер одним з перших назвав Путіна агресором, засудив жорстокі злочини росіян в Україні та виступив за безпрецедентний пакет санкцій проти РФ [7]. Окрім економічного тиску на Росію, польський уряд підтримує українців зброєю. Ще до початку повномасштабної війни було закладено основу для нової моделі тристоронньої співпраці між Україною, Польщею та

Сполученим Королівством, спрямованої на зміцнення безпеки та розвиток торгівлі. Це дає можливість Україні тісніше співпрацювати у сфері оборони та дозволяє купувати зброю у західних партнерів без зайвої бюрократії та дебатів. Сьогодні більшість військової, гуманітарної та дипломатичної допомоги надходить з Великобританії, Польщі та США. Політологи вважають, що більшість європейських країн не наважилися б виступити проти Росії та оголосити санкції, якби не позитивна позиція Анджея Дуди та Бориса Джонсона [5].

Польсько-українська військова, політична, гуманітарна та економічна співпраця в ході повномасштабної російсько-української війни відіграє ключову роль у підтримці України в її боротьбі за суверенітет та територіальну цілісність. Ця співпраця не лише відображає солідарність між двома народами, але й має важливе значення для регіональної та глобальної безпеки.

Польща активно підтримує Україну в її протистоянні агресії Росії, зокрема, шляхом надання військової допомоги, що включає поставки бронетехніки. Постачання понад 260 танків різних моделей, включаючи Т-72М1 та Т-72М1Р, а також БМП-1 і бронетранспортери, свідчить про значну підтримку з боку Польщі. Важливо зазначити, що згідно з польськими джерелами, загальна кількість переданих Україні танків сягає близько 350 одиниць, що включає і сучасні моделі, як-от Leopard 2.

Першим знаковим візитом стало прибуття до Києва 15 березня 2022 року делегації на чолі з Прем'єр-міністром Польщі Матеушем Моравецьким, Прем'єр-міністром Чехії Петром Фіалою, Прем'єр-міністром Словенії Янезом Яншею, а також віцепрем'єр-міністром Польщі з питань безпеки, лідером правлячої партії «Право і Справедливість» Ярославом Качинським. Цей візит став виявом солідарності з Україною та її народом, що стикається з беспрецедентними викликами через російське вторгнення. Візит був здійснений за попередньою домовленістю з Європейським Союзом, що підкреслює його важливість та координованість з європейськими партнерами [4].

13 квітня 2022 року Україну відвідали президенти Польщі, Литви, Латвії, та Естонії, які разом з прем'єр-міністром України Дмитром Шмигалем відвідали Бородянку, місце жорстоких бойових дій та руйнувань [6]. Цей візит став свідченням міцної міжнародної підтримки України і спрямований на звернення уваги світової спільноти до злочинів, скоєних на українській землі. Президенти

анонсували спільне повідомлення про політичну підтримку та військову допомогу, підкреслюючи необхідність запровадження масштабних санкцій проти агресора.

У квітні 2023 року польський прем'єр-міністр Матеуш Моравецький оголосив, що Збройні Сили України отримають 100 бронетранспортерів Rosomak, кошти на придбання яких будуть спільно оплачуватися Євросоюзом та Сполученими Штатами. Через тиждень після цього президент Володимир Зеленський повідомив, що Україна отримає 200 таких бронетранспортерів, які будуть надходити частинами. Ймовірно, перша сотня одиниць буде надіслана як дарунок від Польщі, а решта 100 бронетранспортерів буде виготовлена на місцевому заводі.

У травні 2022 року стало відомо, що Польща передає Україні також самохідні артилерійські установки AHS Krab, включаючи три батареї по 18 одиниць. Польські військові навчили 100 українських військових експлуатувати цю зброю. AHS Krab - це національна польська самохідна артилерійська установка, збудована на базі ліцензійної башти британської гаубиці AS90 та платформи південнокорейського CAU K9 Thunder.

Польські фахівці компанії PGZ Service Orel відправилися до України для ремонту артилерійських систем Krab. Загалом Збройні Сили України можуть отримати понад 50 таких самохідних артилерійських установок.

Візит Міністра закордонних справ Польщі та голови ОБСЄ, Збігнева Рау, 2 серпня 2022 до України став знаковою подією, що підкреслює зобов'язання Польщі та Організації з безпеки та співпраці в Європі до підтримки України в часи її випробувань [2]. Цей візит відображає розуміння нагальної потреби в міжнародній солідарності та допомозі, щоб відповісти на безпекові виклики, з якими стикається Україна, а також наслідки гуманітарної кризи, спричиненої триваючим конфліктом.

Візит Президента Польщі Анджея Дуди до Києва 23 серпня 2022 року, на запрошення Президента України Володимира Зеленського, мав значний символічний та практичний вимір у контексті підтримки України Польщею під час воєнного конфлікту [3]. Цей візит підкреслив міцність та глибину двосторонніх відносин між країнами, а також важливість співпраці в сфері безпеки, економіки, і гуманітарної допомоги.

Для посилення обороноздатності України в умовах війни з Росією Польща здійснила ряд важливих кроків, спрямованих на підтримку Повітряних сил Збройних Сил України. Зокрема, було передано десять винищувачів МиГ-29, що раніше входили до складу польського війська [1]. Незважаючи на їх вік та деяку моральну застарілість, ці літаки здатні ефективно виконувати завдання протиповітряної оборони та протистояти російським крилатим ракетам.

Крім повітряної техніки, польський уряд вирішив безоплатно передати українським Силам оборони тисячі кулеметів разом з боєприпасами до них, що було оголошено міністром внутрішніх справ Польщі Маріушем Камінським. Ця допомога стала частиною ширшої підтримки, що включала також передачу штурмових гвинтівок GROT, які вже навесні 2022 року почали отримувати бійці Сил оборони України. За оцінками, українська армія могла отримати до 10 000 одиниць цих автоматів.

Окрім поставок озброєння, на території Польщі проводиться навчання українських військових. Різноманітні програми підготовки, включно з тренувальною місією Євросоюзу EUMAM Ukraine, спрямовані на підвищення бойових навичок та спроможностей українських солдатів і офіцерів [8].

Висновки. Позиція Республіки Польща на міжнародній арені в контексті російської агресії проти України є виразною та активною. Польща виступає за негайне припинення війни, відновлення територіальної цілісності України у міжнародно визнаних кордонах та зміцнення міжнародного тиску на Російську Федерацію. Використання двостороннього та багатостороннього інструментарію для підтримки України свідчить про стратегічний підхід Варшави до цього питання. Польща активно підтримує Формулу Миру Президента Володимира Зеленського, яка передбачає комплексний план припинення російської агресії та забезпечення глобальної безпеки. Польща, будучи активним учасником Міжнародної Кримської платформи, також підкреслює необхідність міжнародного визнання та відновлення суверенітету України над Кримом як важливої складової мирного врегулювання, та рештою окупованих територій.

Література:

1. Богданьок О. Польща передала Україні 325 танків і 14 винищувачів МиГ-29. Суспільне. URL: <https://suspilne.media/473317->

polsa-peredala-ukraini-325-tankiv-i-14-vinisuvaciv-mig-29/ (дата звернення: 28.04.2024).

2. Гамалій І. Міністр закордонних справ Польщі та голова ОБСЄ Збігнев Рау прибув до України. LB.ua. URL: https://lb.ua/news/2022/08/02/525047_ministr_zakordonnih_sprav_p_olshchi.html (дата звернення: 27.04.2024).

3. До Києва приїхав президент Польщі Дуда. Слово і діло. URL: <https://www.slovoidilo.ua/amp/2022/08/23/novyna/polityka/kyueva-pryuyhav-prezydent-polshhi-duda> (дата звернення: 28.04.2024).

4. Зеленський зустрівся з прем'єрами Польщі, Чехії та Словенії у Києві. Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/15/7136024/> (дата звернення: 01.05.2024).

5. Кулеба і Трасс у Києві офіційно заявили про запуск альянсу України, Великої Британії та Польщі. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kuleba-trass-trystoronniialyans/31708609.html?fbclid=IwAR2LOawBVve6IgQrgqNleuJS4eK1RjECQW5KT9zA6NpK-yp73-GXksg71uo> (дата звернення: 01.05.2024).

6. Мерешук В. Президенти Польщі, Литви, Латвії та Естонії відвідали Бородянку. LB.ua. URL: https://lb.ua/news/2022/04/13/513321_prezidenti_polshchi_litvi_latvi_i.html (дата звернення: 28.04.2024).

7. Росія вторглася в Україну – що заявляють західні політики. Суспільне. URL: <https://suspilne.media/210363-rosia-vtorglasav-ukrainu-so-zaavlaut-zahidni-politiki/> (дата звернення: 28.04.2024).

8. Тренувальна місія ЄС для ЗСУ досягла повної оперативної готовності. Militarnyi. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/trenovalna-misiya-yes-dlya-zsu-dosyagla-rovnoyi-operatyvnoyi-gotovnosti/> (дата звернення: 30.04.2024).

Левдер А. І.,
*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри історії, теорії держави і права та філософії
Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-
гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»
м. Рівне*

СТВОРЕННЯ «МУЗЕЮ МИРУ» СТЕПАНОМ ЯКИМОВИЧЕМ ДЕМ'ЯНЧУКОМ, ЯК ОСЕРЕДКУ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ ТА ПРОПАГАНДИ ІДЕЇ МИРУ

Дем'янчук Степан Якимович народився 30 грудня 1925 р. в селі Орепи Новоград-Волинського району Житомирської області у селянській родині. 19-річний юнак у складі 3-го Білоруського фронту визволяв Білорусію і Прибалтику. За військову доблесть нагороджений багатьма орденами та медалями. Демобілізувавшись після важкого поранення під Кенігсбергом, почав вчителювати у рідному селі та заочно навчався у Житомирському державному педагогічному інституті. З цього часу починається його освітянська діяльність, яка тривала понад 55 років. І сьогодні випускники із вдячністю згадують талановитого директора Токарівської, Ярунської, Андріївської середніх шкіл Новоград-Волинського та Червоноармійського районів на Житомирщині.

Довгими ночами Степан Якимович навчався, писав кандидатську дисертацію, яку успішно захистив 1966 року в Московському державному університеті. 3 травня 1966 року творча доля талановитого вченого пов'язана з Рівненським педагогічним інститутом. Цей період був плідним у науковій діяльності ученого. Результатом наукових пошуків стала захищена у 1978 році дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук у Московському державному університеті. Працюючи у Рівненському педінституті, Степан Якимович пройшов щаблі кар'єрного росту від старшого викладача до доцента, а згодом – професора та незмінного впродовж чверть століття декана педагогічного факультету. Він автор 27 монографій з проблем освіти й виховання, з-під його пера вийшло у світ понад 300 наукових статей, надрукованих у збірниках і журналах як України, так і зарубіжжя, 600 статей у періодичній пресі. Під керівництвом вченого захистили дисертації 2 доктори і 28 кандидатів наук. Його ідеї знайшли подальшу реалізацію у діяльності лабораторії

«Виховання учнівської молоді на ідеях миру в навчально-виховному процесі школи і вузу» та першого в Україні музею миру, який відкрився в університеті 29 квітня 1999 року. За значні здобутки у науковій діяльності Степан Якимович був обраний академіком МАНПО. Чимало його ідей та впроваджень були першими в педагогічній та освітянській практиці. Багато з них користувалися та користуються великою популярністю серед школярів і студентства: уроки Миру, залучення спортсменів старшокласників до проведення занять з фізкультури в молодших класах, учнівські читання «Я голосую за мир!», які і сьогодні відбуваються в університеті його імені. У них беруть участь школярі з багатьох областей України. Наукові інтереси С.Я. Дем'янчука завжди виходили за межі району, міста, республіки. Він підтримував зв'язки з багатьма науковими центрами, школами. І не тільки підтримував, але й фахово впливав на їх становлення та розвиток. Відбувався взаємообмін ідеями.

З біографії та наукової діяльності вченого ми можемо зрозуміти, що ідея миру та пропаганда її серед молоді була основною в працях Степана Якимовича. Як учасник Другої світової війни, він знав ціну миру. Відтак, виховання учнівської та студентської молоді на засадах миру, толерантності вчений визначив пріоритетним напрямом у педагогіці, адже мир народжується в душі кожної людини.

Новаторські на той час ідеї педагога та їх далекоглядність і актуальність сьогодні, продовжують втілюватися педагогічним колективом ПВНЗ Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені Степана Дем'янчука. Музей Миру сьогодні представлений трьома залами. В першій залі окреслені основні складові однієї з найактуальніших глобальних світових проблем – проблеми миру. Експозиція створена за розділами:

- Народна мудрість та українські мислителі (Г. Сковорода., Т. Шевченко, М. Гоголь, М. Драгоманов та ін.) про добро і зло;
- Історія української держави. Шлях до взаєморозуміння та миру в державі;

Українські гуманісти ХХ ст. (М. Грушевський., В. Короленко., О. Довженко та ін.);

- Рух прихильників миру в Україні у повоєнні періоди. Україна та ООН. (Комплекс матеріалів О. Гончара, Рівненського обласного відділення Українського Фонду Миру).

Окремо виділені такі аспекти проблеми миру, як екологічна безпека України; національна політика в Україні (релігійні та

міжетнічні відносини, взаєморозуміння та взаємоповага); спорт та мистецтво, діяльність громадських організацій – стабілізуючий фактор миротворчого розвитку України. В умовах економічної кризи запорукою миру та громадянського спокою в державі є вирішення соціальних проблем населення.

Друга експозиційна зала розповідає про боротьбу за незалежність України в рамках миротворчих процесів. Про війни в історії України, їх учасників, національні трагедії, Голодомор та репресії проти українців. Дані експонати поділені на три розділи: від княжої доби і козацтва, до часів Першої та Другої світової війни; голодомор в Україні та геноцид українських євреїв; революція гідності і російсько-українська війна.

Експозиції цієї зали показують відповідальність перед історією, яка полягає в тому, що ми - український народ, це – наше невід’ємне минуле з його радощами та відчаєм, героїзмом та трагедіями. Показати споконвічну боротьбу українців за власну свободу і незалежність. Боротьбу за державність і свободу історичного минулого України. В даній залі окремо виділені експонати присвячені подіям Революції гідності, початку АТО на сході України, початку російсько-української війни та волонтерська робота університету.

В третій експозиційній залі розміщені три тематичні розділи: наукові здобутки викладачів університету в сфері пропагування миру; спортивні досягнення викладачів та студентів університету; партнерська співпраця із закордонними колегами та виховна робота університету.

Остання експозиція відображає науково-педагогічну діяльність працівників університету, які присвятили свої праці проблематиці миру, гуманізму, толерантності до інших народів та націй, історії створення та діяльності університету. Інша частина стендів презентує спортивні досягнення студентів та викладачів факультету ЗФКіС в спорті, їх участь в Всеукраїнських та Світових турнірах, пропаганді спорту як одного з інструментів врегулювання миру у світі. Окремо виділена стендова частина, присвячена партнерській діяльності з університетами Грузії, Угорщини, Польщі, Словаччини, Чехії, Німеччини, Іспанії, Канади, США, Великобританії. Учасі в спільних наукових проектах, обміну студентами, виховній роботі.

Представлений в експозиції й тематичний вузол з педагогіки миру. Тому постійно Музей Миру приймає учнів зі шкіл Рівненщини та регіону – учасників учнівських громадських читань „Я голосую за

Мир». В рамках цих заходів учні понад 167 шкіл відвідали Музей Миру.

Серед його відвідувачів відомі українські політики, журналісти, вчені такі як: Богдан Бенюк, Ахтем Сеітаблаєв, Віктор Пинзеник, Наталя Сумська, гурт «Пікардійська терція», Наталія Балюк, Лариса Івшина, Славомір Місяк, Олександр Моцик. Зарубіжні колеги та студенти з Грузії, Польщі, Угорщини, США, Німеччини та інших країн. Їх схвальні відгуки про Музей Миру записані в Книзі „Почесних відвідувачів”.

На базі Музею Миру із здобувачами вищої освіти постійно проводяться круглі столи, конференції, практичні заняття, засідання студентського наукового товариства, зустрічі з відомими науковцями, педагогами, діячами культури і мистецтва, знаковими особистостями України та Рівненщини. Навчальна унікальність Музею Миру полягає в тому, що він слугує своєрідною лабораторією для апробації знань, умінь та навичок в процесі вивчення таких дисциплін як: «Музезнавство», «Документознавство», «Дискусійні питання з історії України», «Історичне краєзнавство», «Архівознавство», «Джерелознавство» та інших. Організацією роботи, функціонуванням та діяльністю Музею Миру здійснюють науково-педагогічні працівники кафедр теорії, держави і права та філософії.

Література:

1. Вулиці Рівного Вам розкажуть: бібліогр. покажч. / Рівненська ЦБС, Центральна міська б-ка ім. В. Г. Короленка ; уклад.: Л. О. Грищук ; за наук. ред. канд. іст. наук, проф. А. А. Жив'юка ; ред.: Г. Є. Овсійчук, Н. Б. Гайдук, О. О. Сладковська. Рівне: Волин. обереги, 2019. С. 79-80.

2. Дем'янчук А. Імені видатного вченого [С. Дем'янчука]. Рівне-720 : від давнини до сучасності. Рівне: Волин. обереги, 2003. Кн. 2. С. 39-42.

3. Пашук І. Меморіальні дошки у Рівному: іст.-краєзн. довід. Рівне: Рівнен. друк., 2008. С. 20-21.

4. Пашук І. Рівне. 1283-2003 : іст.-краєзн. Хроніка. Рівне: Овід, 2006. С. 149; 167.

5. Ямницький М. Н. Дем'янчук Степан Якимович. *Енциклопедія сучасної України / НАН України ; Наук. т-во ім. Т. Шевченка ; редкол.: І. М. Дзюба (співголова), А. І. Жуковський (співголова), М. Г. Железняк (відп. секр.) та ін. — Київ: [б. в.], 2007. Т. 7 : Г -Ді. С. 372.*

Трофимович В. В.,
*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії імені проф. М. П. Ковальського
Національний університет «Острозька академія»
м. Острог*

Трофимович Л. В.,
*кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри гуманітарних наук
Національна академія сухопутних військ імені гетьмана
Петра Сагайдачного
м. Львів*

ГЕРОЇЧНА ОБОРОНА КИЄВА У ПЕРШУ ДОБУ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ ЗС РФ

Повномасштабна російсько-українська війна почалася близько 3.40 – 4.00 24 лютого 2022 р. Збройні сили Російської Федерації атакували кордони в областях, що межують з Росією, Білоруссю, окупованими районами Донеччини та Луганщини й Автономною Республікою Крим. Близько 5-ї години ранку з'явилося відеозвернення президента РФ В. Путіна, в якому той облудливо обгрунтував причину повномасштабного вторгнення, назвавши його «спеціальною військовою операцією».

Надзвичайно важливим стратегічним завданням «СВО» було захоплення столиці України. «Вони думали, що за три доби це питання буде вирішене, і далі буде здійснюватися просто заведення військ, які завезуть техніку, – згадував тогочасний командувач Сухопутними військами ЗСУ генерал-полковник Олександр Сирський, який безпосередньо керував усіма виділеними силами і засобами ЗСУ, інших складових сил безпеки та оборони. – Колони йшли 50–70–100 одиниць. Вони заводились і керувалися обмеженою кількістю екіпажів і розрахунків, йшли без прикриття з повітря» [6].

З одного боку, як розповідав О. Сирський, ще за тиждень до вторгнення було ухвалене рішення про сформування штабу з оборони столиці. «Ми почали готуватися, час був обмежений. На той час ніхто

не хотів у це вірити. Або хотів вірити, що все ж таки вторгнення не буде. Але ж механізм був запущений, і ми приступили до підготовки: визначили елементи замислу, провели підготовчі заходи, визначилися з військами, провели рекогносцирування... І за день до вторгнення я зібрав усіх керівників сектору безпеки, хто мав сили і засоби, і за планом були включені в оборону Києва» [6].

З іншого боку, з огляду на дефіцит військових сил, перед яким опинився Київ, він виглядав не прикритим. «Це була масштабна задача, – згадував генерал-полковник. – По-перше, місто було взагалі неготове. По-друге, сил і засобів для оборони такого міста... не було» [6].

Основою угруповання по обороні міста була визначена 72 бригада, проте вона покривала лише четверту частину мінімальних потреб на оборону. Тому О. Сирський прийняв рішення про сформування стрілецьких батальйонів на базі вищих навчальних закладів, створення зведених артилерійських підрозділів на базі навчальних центрів. Зокрема, були залучені зведені підрозділи Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, два сформовані батальйони Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова тощо [6].

Пробитись до столиці України, захопити її головні об'єкти, здійснити ізоляцію військово-політичного керівництва держави, а за сприятливого розвитку ситуації змусити його підписати капітуляцію та припинити організований спротив з боку українських військ – усе це Кремль планував вирішити за три доби [1, с. 66].

«Ми спершу не мали точних планів РФ, – розповів пізніше один з військовиків із оточення Президента України. – Але коли захопили під Києвом штабні документи у загиблих російських офіцерів, то все зрозуміли. Там було розписано, коли і де яке угруповання має бути, і через 72 години елітні десантники мали уже зачистити урядовий квартал у Києві. Ті саме 72 години, про які нам всі партнери говорили» [2, с. 71; 5].

Для блокування і захоплення української столиці агресор сформував два військових угруповання на російських та білоруських теренах, які діяли на кількох напрямках у межах Подільського (правий берег Дніпра) та Сіверського (Лівобережжя) оперативних районів [1, с. 67].

Стратегічне значення мав міжнародний вантажний аеропорт у Гостомелі, розташований за 10 км від столиці. Близько 13.00 його

атакували 20 (інші дані називають 33) бойові вертольоти Ка-52 і транспортно-бойові вертольоти Мі-8, з яких висадився російський десант. Унаслідок завданого удару українським оборонцям вдалося знищити три вертольоти та десант, а також вивести з ладу злітно-посадкову смугу. О 21.00 контроль над захопленим аеропортом українські війська відновили [1, с. 49; 7, с. 286; 8, с. 142–144].

Аби захопити територію у Поліському ОР, агресор скористався несподіваним для українського військового керівництва напрямком з боку Республіки Білорусь – територією Чорнобильського радіаційно-екологічного заповідника. Не зустрівши серйозного опору на шляху до Чорнобиля та Прип'яті, він заволів ЧАЕС, узяв в заручники її персонал і використовував територію останньої для розташування власних пунктів управління й складів. Зіткнувшись зі спротивом на підході до районних центрів, ЗС РФ їх блокували, обходили і продовжували рухатися далі [4, с. 121].

Героїчну сторінку в історію оборони столиці вписав авіаційний підрозділ «Привид Києва». Так, один із його пілотів на МіГ-29 протягом дня 24 лютого здійснив кілька повітряних боїв, наслідком яких стало збиття шести ворожих літаків, у тому числі новітнього винищувача СУ-35 [1, с. 108].

Архіважливе значення по зриву планів захоплення Києва загарбниками надавалось уповільненню їхнього просування з північно-східного та східного напрямків, де до кінця 24-го лютого вони змогли заглибитися на 30–50 км, проте не зуміли захопити й утримати жодне велике місто [2, с. 75].

Як бачимо, колосальний героїчний спротив агресору 24 лютого показав, що останній не зможе втілити в життя свій стратегічний задум блискавичної і переможної війни. Тогочасний Головнокомандувач ЗСУ Валерій Залужний у своєму зверненні до Сил оборони ввечері того дня наголосив: «Бліцкригу у росіян не вийшло. Вмиються власною кров'ю» [Цит. за: 2, с. 79].

На закінчення процитуємо фрагмент звернення Президента України, Верховного Головнокомандувача ЗСУ Володимира Зеленського до українців наприкінці першого дня великої війни. «Сьогодні Росія, – зазначив він, – атакувала всю територію нашої держави. І сьогодні наші захисники зробили дуже багато. Захистили майже всю територію України, яка зазнала безпосередніх ударів. Відбивають ту, яку ворогу вдалося зайняти... Але зараз доля країни повністю залежить від нашої армії, наших героїв, наших сил безпеки,

усіх наших захисників. І нашого народу, від нашої мудрості, і від великої підтримки всіх друзів нашої країни» [3, с. 19, 22].

Попереду у ЗСУ, українського народу були драматичні і героїчні роки запеклого спротиву російському агресору.

Література:

1. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (лютий-березень 2022 р.). Київ: Міністерство оборони України. Генеральний штаб Збройних Сил України. 2022. 114 с.
2. Головка В. Вторгнення. 2022. Широкомасштабна агресія Росії проти України. Київ: Інститут історії України НАН України. 2023. 602 с.
3. Красовицький О. Місяць війни. Хроніка подій. Промови та звернення Президента України Володимира Зеленського. Харків: Фоліо. 2022. 383 с.
4. Рік незламності: крах операції «Z»: монографія. Колектив авторів; за заг. ред. М.В. Ковалю. Київ: НУОУ. 2023. 320 с.
5. Романюк Р. Від «капітуляції» Зеленського до капітуляції Пугіна. Як ідуть переговори з Росією. *Українська правда*. 2022. 5 травня. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/05/5/7344096>
6. Романюк Р., Попадюк Ф. 24.02: Реконструкція. Епізод 4. Російське вторгнення: фронти, люди й міста *Українська правда*. 2023. 16 жовтня. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/10/16/7424263/>
7. Харук А. Дії російської авіації з території Білорусі під час повномасштабної агресії проти України (лютий-квітень 2022). *Військово-науковий вісник*. Випуск 38. Львів: НАСВ. 2022. С. 281–295.
8. Харук А. Оборона Гостомельського та Васильківського аеродромів: спроба реконструкції подій. *Український історичний журнал*. 2022. № 4. С. 139–147.

Федорчук Д. О.,
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії та археології
Національний університет «Острозька академія»
м. Острог

ЗЛОЧИНИ ЗС РФ У ХОДІ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Актуальність теми. На сьогоднішній день питання воєнних злочинів, які ЗС РФ скоюють під час російсько-української війни, є надзвичайно актуальним. Вказана тема чітко зображає екзистенційну проблему, з якою наразі зіштовхується українська нація. Чітка документація кричущих порушень міжнародних прав людини переконливо демонструє глибинну сутність російської агресії у всіх її проявах. Науковий аналіз, популяризація та розвиток цієї теми є важливим і актуальним через те, що ці події є нашою безпосередньою реальністю, в якій український народ знаходиться щоденно. Не лише окремі люди, чи історичні особи є свідками повномасштабної війни, такими можна назвати всіх українців. Політика РФ та поведінка їхніх збройних сил торкнулася значної частини населення країни в окупації та в зоні бойових дій.

Причини та передумови воєнних злочинів. Головними причинами розповсюдженого явища воєнних злочинів безумовно є якісна російська пропаганда, яка обґрунтувала необхідність знищення України не лише для ЗС РФ, а й для всього населення країни, вписуючи ідею геноциду в державну ідеологію. Пропаганда в першу чергу здійснює вплив на сприйняття подій, допомагаючи людям визначитися з вибором сторони конфлікту, зображає «правдиву» точку зору, застосовуючи короткі тези. Надзвичайні зусилля Росії у цьому напрямку показали максимальний результат: довіра російського населення до влади близька до можливого максимуму. Пропаганда вибраними тезами, які регулярно повторюються у текстах, викликаючи зивання читачів, спрямовують увагу громадськості на викривлені аспекти події, щоб, наприклад, легітимізувати дії російської влади або військових формувань, таким чином, вписуючи «спеціально воєнну операцію» в картину світу росіян. Це приводить до того, що населення починає вболівати за своїх визволителів, а факти воєнних злочинів вони ігнорують по аналогічній схемі, або ж

навпаки, вважають, що це правильні дії, та всіляко підтримують їх. Таким чином російська машина пропаганди вдало здійснює виправдання злочинів у масовому сприйнятті [1].

Форми та методи воєнних злочинів. По всій Україні зафіксовано приблизно 100 тисяч воєнних злочинів. Підрив дамби Каховської ГЕС 6 червня 2023 [2], шантаж щодо підриву ЗАЕС протягом 2022-2023 року [3], знищення та катування мирного населення у Маріуполі, Бучі [4], та інших містах, тобто згвалтування, тортури, навіть їхнє знищення заради розваги, вивезення українських дітей та їхнє зросійщення з метою асиміляції, свідоме знищення української культури, мови, української етнічної ідентичності, катування військовополонених та цивільних полонених та утримання їх у неможливих для проживання умовах, завдання їм жорстоких, людиноненависницьких тортур, та масові страти, триваючі протягом всієї війни обстріли критичної інфраструктури з метою знеструмлення країни та інші спроби вчинення техногенних катастроф, які продовжуються по сьогодні, використання забороненої міжнародними конвенціями зброї, порушення евакуаційних гуманітарних коридорів, бомбардування цивільних об'єктів тобто приміщення шкіл, лікарень, вбивства представників українських рятувальних служб, та інші чисельні злочини причинили Україні колосальні втрати і збитки.

Реакція світової спільноти на воєнні злочини ЗС РФ. Воєнні злочини скоєні ЗС РФ, масовість та регулярність яких стала шокуючою для західної публіки, викликала широкий резонанс серед міжнародної спільноти. Власне, ці події стали об'єктом бурхливих обговорень, уваги та осуду серед «демократичного суспільства». Міжнародні політики та діячі у своїх заявах неодноразово виражають обурення і занепокоєння ситуацією, вкотре підкреслюючи на рівні міжнародних відносин неприпустимість порушень прав людини у цій війні. Прояви цієї проукраїнської діяльності зустрічаються у різних формах, починаючи з дописів у соціальних мережах, закінчуючи офіційними політичними заявами, резолюціями, санкціями, які спрямовуються на відновлення справедливості та покарання агресора. Міжнародні політики та діячі в основному вимагають справедливості та рівноправній об'єктивності. Така увага та підтримка міжнародних політиків та діячів є важливою для України, оскільки вона підкреслює підтримку міжнародного співтовариства у вирішенні конфлікту та підвищує вагу України на політичній арені, чинить тиск на окупаційний режим Росії.

Література:

1. Погорілов С. ЗМІ проаналізували, як пропаганда привчила росіян до війни і ненависті до України. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/12/22/7434197/>

2. Підрив Каховської ГЕС: кому він вигідний і чи зупинить наступ ЗСУ - BBC News Україна. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cw4vw5qn4kzo>

3. Росія осушує Каховське море. Чим це загрожує? - BBC News Україна. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64612058>

4. Янковський О., Бадюк О. «Це був дійсно геноцид»: в Україні документують злочини РФ в Маріуполі для окремого подання у Гаагу. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyyny-pryazovya-mariupol-henotsyd-rosiya-haaha/32682784.html>

Якобчук С. В.,
учень 11 класу Обарівського ліцею
Городоцької сільської ради Рівненського району Рівненської області
с. Обарів

НАРОД МІЙ ЗОВСІМ НЕ МАЛЕНЬКИЙ

Народ мій зовсім не маленький
І його шлях не коротенький,
І мусять всі молодші знати,
І навіть старших поправляти

Що наша воля, сила й дух
Ідуть від дальнього коріння
По сьогоднішня – верховіння
Вони історію несуть
У своїх притчах і віршах,
Оповіданнях і в казках.

Про славних воїнів-князів,
Богатирів та вояків.
Ці люди край мій берегли,
Тому їх треба пам'ятати

І своїм дітям розказати
Про їх тяжкий невтомний шлях.

ВОЇНИ СЛАВНІ (ПРИСВЯТА ВОЇНАМ З АЗОВСТАЛІ)

Шуміла орда, що йшла десь зі сходу,
Шуміла, палала, і на воїнів йшла
Стріляв кулемет, наче голос народу,
Руйнуючи плани тупого скота.

Шуміли й гармати, що невпинно гуділи,
Й від яких земля страшенно гула
Стріляли всі дружно, і дружно косили
Усю тую погань, що на воїнів йшла.

І тільки під вечір, по закінчені бою,
Коли кров'ю земля вже полита була,
Тільки лиш місяць, що в зеніті з собою
Освітив весь той жах, що творила війна.

Вона вже забрала рабів, що зі сходу
Прийшли на мій край і загинули в нім,
Але також вона, не побоюючись Бога,
Забрала України моєї вільних синів...

Сини ще воскреснуть у Вальгаллі з богами
А раби так і далі будуть в Мордері гнить
Тож пам'ятайте воїнів славних,
Не давайте ім'я їх могутнє ганьбить.

ПРИСВЯТА ГЕРОЮ УКРАЇНИ ОЛЕКСАНДРУ МАЦІЄВСЬКОМУ

Він стояв під прицілом...
Він стояв там один...
Запалив сам цигарку,
Випускаючи дим...

Він дивився у вічі
Тої лютої смерті,
Що чекала на нього,
Позбавляючи мрій...

Тільки він не боявся
І зустрів її гідно,
Як досвідчений воїн,
Як сивий митець...

На останок сказав лиш
Слова ті провідні,
Запаливши цим вчинком
Волю наших сердець...

І як Воїн він рушив

До Небесного Раю,
До решти таких же,
Як він, навпростець...

Тільки подвиг його
Ми повік пам'ятаєм!
Вічна Слава тобі,
Наш Хоробрий боєць!

ТАМ, ПІД БАХМУТОМ

Там, під Бахмутом,
Як сонце заходить,
І вечірня кривава
Зійшла зоря,
У сирому окопі
Піхота ночує
І мріє спалити гадючник кремля.

Він горітиме рано чи пізно,
І повстанський вогонь,
Що його спопелить,
Замість зірки провідної
Воїнам стане,
Українцям в майбутнє
Світлий шлях освітить!

НАПРЯМ 4. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ В МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ

Гедін М. С.,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри психології і туризму
Київський національний лінгвістичний університет
м. Київ*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ» У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Сьогодні в українських університетах активно відбувається зміна освітніх програм в напрямі нової освітньої ідеології, суть якої зводиться до усвідомлення учня як громадянина сучасного суспільства та формування необхідності постійного процесу пізнавальної діяльності. Визначаються моделі сучасних занять як проблемних, багатокомпонентних, спрямованих на активізацію творчості та співтворчості. Використання таких принципів дозволяє скерувати зусилля здобувачів вищої освіти на формування необхідних умінь шляхом активної роботи здобувачів вищої освіти як на лекціях так і на семінарських заняттях.

Сьогодні гострі дискусії продовжує викликати проблема викладання дисципліни «Історія України» у закладах вищої освіти, яка на думку деяких експертів, не потребує продовження вивчення у вищій школі. У 2009 і 2015 роках науково-освітянська спільнота та громадськість намагалися припинити наміри профільного міністерства обмежити або ліквідувати викладання у закладах вищої освіти історії України як обов'язкової дисципліни.

Повномасштабна війна змінила такий підхід і знову зробила тему викладання «Історія України» у закладах вищої освіти надзвичайно актуальною. Науковці наголошують на тому, що в умовах російської воєнної агресії проти України, яка супроводжується безприкладною ідеологічною та інформаційною експансією, викладання історії України набуває особливої ваги і є вкрай необхідним засобом захисту державних інтересів у духовній сфері. Інтелектуали передбачали, що сумнівні посилання на європейській досвід, чергова економія коштів заохотять чиновництво до подальшого скасування чинних нормативів вивчення історії України.

Дійсно, сьогодні велика увага приділяється трансформації історичної освіти, що пов'язано з українською інтеграцією в об'єктивну реальність світової освітньої системи, радикальними перетвореннями в українській державі, з розвитком історичної науки. Чималу роль грає і підвищена увага вітчизняного суспільства до проблем історичного минулого країни, викликаного своєрідною "битвою за історію". Інтерпретатори різних історичних орієнтацій, спираючись на широку критичну рефлексію, поширювали тенденційні західні версії української історії, дуже часто взаємовиключні один одного. Дослідження, що з'являлися, були спрямовані на пошук негативу в українській історії, поширення безглузвих фейкових міфів, зводячи нанівець пошану людини до своєї історії та віру в силу свого народу та держави. Більше того, суспільство зацікавлене в системному та цілісному уявленні про себе та свою країну, формуванням якого має займатися історична наука.

Слід зазначити, що до 90-х років ХХ століття Україна не мала національної концепції історичної освіти. Навчальні програми затверджувалися централізовано Головним управлінням викладання суспільних наук Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти СРСР, а згодом аналогічним управлінням Державного комітету СРСР з народної освіти.

Після проголошення незалежності України вченими, освітянами-практиками й чиновниками була проведена значна робота у напрямі вироблення концептуальних основ гуманізацій й гуманітаризації вищої освіти, у тому числі запропоновані нові підходи до історичної її складової. 2 вересня 1991 р. Міністерство народної освіти України рекомендувало ректорам педагогічних інститутів поглиблено вивчати історію України і збільшити кількість годин на вивчення курсу історії України для студентів історичних спеціальностей [2, с. 6].

Таким чином, в українських університетах поступово почала обговорюватись необхідність запровадження нової концепції гуманітарної та соціально-політичної підготовки студентів, тим більше, що на місцях кафедри політичної історії йшли далі рекомендацій директивних органів і, враховуючи настрої студентів і необхідність посилення їх національного виховання, самостійно запроваджували курс історії України. Першими таку ініціативу виявили викладачі і студенти вищих навчальних закладів Львівського

вузівського регіону, де в 1990-1991 навчальному році в вузах вже читався цей курс [3, с. 58].

В той же час, суттєвим недоліком у викладанні історії України була відсутність у перші роки науково обґрунтованих програм курсу. Єдиною програмою з курсу української історії, яка була розроблена в 80-ті роки, була «Програма курсу з історії Української РСР для історичних факультетів педагогічних інститутів», затверджена ще у 1982 році. Вона складалася з описання історії первісного суспільства і феодалізму, середньовіччя і нового часу, а також історії радянського суспільства.

Крізь весь курс Історії України червоною лінією проходили зв'язки з радянською владою. Так, литовсько-польський період висвітлювався у контексті зв'язків з московською державою, період XIX століття характеризувався у контексті руху декабристів, ліберального, народницького рухів і т.д. Критикувалася діяльність Центральної Ради, П.Скоропадського, Директорії УНР, у контексті Другої світової війни роль України принижувалася. Іншими словами неупередженого і об'єктивного вивчення історії України звичайно не було [4, с. 114-115].

Профільне міністерство час від часу виступало з певними ініціативами, але жодних кроків у напрямі реформування дисципліни з огляду на «європейський і світовий контекст» і поглиблення теоретичної складової навчального матеріалу, підкреслення зв'язків історії України зі світовими та європейськими процесами не було зроблено. Формат викладання вітчизняної історії залежав від ставлення керівництва закладів вищої освіти, ініціативності відповідних кафедр та окремих науково-педагогічних працівників.

Українсько-російська війна спровокувала широкі дискусії науковців щодо необхідності посилення вивчення української історії. Це не дивно, адже та пропаганда, яка направляється з росії і ті історичні наративи, які просуваються не мають нічого спільного не тільки з реальними історичними фактами, але і зі здоровим глуздом. Саме тому, для студентської молоді сьогодні дуже важливо викладати правдиву і неупереджену історію України, руйнуючи російські наративи про бездержавність України.

Таким чином, на сучасному етапі існування нашої держави вітчизняна історія у черговий раз перетворилася на зброю. Йдеться саме не про ідеологічну підготовку молоді у дусі певних ідей, потрібних державі, а про виживання нації, що бореться. Героїчний

спротив українського суспільства не лише призвів до руйнування планів керівництва росії щодо бліцкригу і швидкого захоплення нашої країни. Необхідно прийти до розуміння, що патріотизм і національна гідність це не просто гасла, а перш за все це національна ідентичність і усвідомлення власного історичного шляху. Все це формується у тому числі через вивчення історії України.

Література:

1. Баклашова Т., Проскурнін В. Підходи до вдосконалення змісту викладання курсу «Історія України» у вищих навчальних закладах відповідно до вимог дослідницького навчання. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2019. № 11. С. 192–202.
2. Калакура Я., Коденко О., Корольов Б. *Концепція історичної освіти у вищих навчальних закладах: Проект*. Київ: 1994.
3. Зякун А.І. Викладання національної історії у вищих навчальних закладах України: формування нового змісту. *Сумська старовина*. 2019. № 54. С. 55–63.
4. Терещенко Ю.І. *Україна і європейський світ: Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст.* Київ: Перун, 1996.

Данильчук В. Р.,

*кандидатка історичних наук, доцентка,
доцентка кафедри методики викладання і змісту освіти
Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
м. Рівне*

ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД ЯК НАСКРІЗНИЙ НА УРОКАХ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

Сучасні реалії розвитку освіти зумовлюють зміну підходів до навчання, актуалізуючи впровадження діяльнісного підходу. Діяльнісний підхід визначено як наскрізний у Державному стандарті базової середньої освіти. Обов'язкові результати навчання здобувачів освіти в громадянській та історичній освітній галузі, які зафіксовано в Державному стандарті базової середньої освіти, також формуються на засадах діяльнісного підходу. Тобто, саме діяльнісний підхід є

способом реалізації ідей та змісту Нової української школи, і водночас, стилем взаємодії педагога з учнями.

Діяльнісний підхід в освіті – спрямованість освітнього процесу на розвиток ключових компетентностей і наскрізних умінь особистості, застосування теоретичних знань на практиці, формування здібностей до самоосвіти і командної роботи, успішну інтеграцію в соціум і професійну самореалізацію в майбутньому [2; 3]. Відтак, реалізація діяльнісного підходу сприятиме забезпеченню умов, за яких в учнів розвиватимуться самостійне мислення, аналіз, орієнтування в нових ситуація, пошук способів дій для розв'язання поставлених завдань тощо.

Принципи діяльнісного підходу підкреслюють, контекстуалізують, практично спрямовують діяльність учителя, а саме: ставити відкриті запитання і завдання; не давати готових рішень; залучати дітей до співпраці; віддавати ініціативу дітям; пробувати знову і знову; створювати атмосферу радості пізнання. Окрім того, виокремлюють п'ять характеристик діяльнісного підходу: значуща; соціальна; активна; мотивуюча; радісна. Вони є чіткими орієнтирами для педагога, які допомагають вибудовувати взаємодію з дітьми. Означені характеристики не обов'язково мають бути усі відразу присутніми на кожному кроці, але ключовим є їхня присутність.

Технологія діяльнісного підходу в практичній площині реалізується завдяки системі таких дидактичних принципів (за Л. Петерсон), як-от: принцип діяльності; неперервності; цілісності; психологічної комфортності; варіативності; творчості [1].

У контексті реалізації діяльнісного підходу на уроках громадянської та історичної освітньої галузі важливим є усвідомлення вчителем кардинальної зміни своєї професійної ролі – з ролі «транслятора знань» до фасилітатора пошукової, навчально-пізнавальної, самоосвітньої діяльності учнів. Це досягається завдяки використанню принципів та методів активного, кооперативного, проблемного, розвивального, проєктного, експериментального навчання, а також методів «навчання за запитаними учнів» та ін. [5, с. 196-198].

3-поміж різноманітних активностей, за допомогою яких реалізується діяльнісний підхід, на уроках громадянської та історичної освітньої галузі доцільно використовувати: спостереження, дослідження, експериментування, конструювання, коли учні вивчають джерела, формулюють припущення, роблять висновки у процесі

виконання групових та індивідуальних проєктів тощо. Предметом історичного дослідження чи учнівського проєкту можуть стати події локальної історії, збір свідчень, підготовка біографічних довідок, карт, описів, їхня візуалізація у різних форматах тощо. Щодо громадянської освіти, то предметом дослідження будуть не лише опрацювання документів, наприклад, нормативних актів, інформації мас медіа, а й інтерв'ювання представників певних соціальних груп, опрацювання статистичних даних та ін. [4, с. 106-112]. При цьому важливим є використання сучасних цифрових інструментів.

Таким чином, діяльнісний підхід є одним із головних інструментів реалізації Концепції Нової української школи та механізмом запровадження Державного стандарту базової середньої освіти на всіх циклах навчання. Наскрізне застосування діяльнісного підходу на уроках громадянської та історичної освітньої галузі є альтернативним методу трансляції знань і їх пасивного засвоєння, реалізує принцип зв'язку навчання з життям, формує активну позицію учнів та їхню ініціативність, дозволяє досягти освітніх цілей НУШ, що втілюють потреби суспільства і держави.

Література:

1. Біла книга «Діяльнісний підхід у школі». Рейчел Паркер, Бо Ст'ерне Томсен. LEGO Group. 2019. 75 с.
2. Державний стандарт базової середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>
3. Концепція Нової української школи. URL: <https://bit.ly/3nJnbhU>
4. Пометун О. Активне навчання учнів історії та громадянської освіти у контексті запровадження Державного стандарту базової середньої освіти. *Український педагогічний журнал*. 2021. № 4. С. 106-115.
5. Сарматова О. Актуальність реалізації діяльнісного підходу в процесі професійної підготовки майбутніх учителів суспільствознавчих предметів. *Актуальні питання гуманітарних наук. Педагогіка*. 2023. Вип. 61. Т. 3. С. 195-199.

*Каленюк К. В.,
викладач історії
ДНЗ «Здолбунівське вище професійне
училище залізничного транспорту»
м. Здолбунів*

РОЗВИТОК SOFT SKILLS НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

На сьогоднішній день Національна доктрина розвитку освіти визначила головну мету державної політики щодо освітнього процесу. Вона полягає у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти. Освіта – основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України. Вона є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства [3].

Сучасні тенденції в методиці навчання історії включають кілька ключових аспектів:

1) **Активне навчання.** Замість традиційної лекційної моделі викладання, сучасні методики акцентують на залученні здобувачів освіти будь-якого віку та рівня розвитку до активної участі в процесі навчання. Це може включати дискусії, групові проекти, рольові ігри та інші інтерактивні методи.

2) **Застосування технологій.** Сюди відносять використання сучасних технологій, таких як відеоматеріали, інтерактивні картки, онлайн-ресурси та віртуальні екскурсії, для того, щоб навчання історії було більш захоплюючим та доступним кожному.

3) **Збільшення міждисциплінарності.** Зближення історії з іншими галузями знань для розуміння історичних подій в широкому контексті.

4) **Підвищення акценту на критичне мислення і дослідницькі навички.** Розвиток у здобувачів освіти навичок аналізу

джерел, критичної оцінки інформації, формулювання аргументів та підтримки їх фактами.

5) Врахування різноманітності. Привернення уваги до різних перспектив історичних подій залежно від соціокультурного контексту, родової та етнічної приналежності, що дозволяє створити більш об'єктивне розуміння минулого.

6) Глобалізація історії. Вивчення історії у світлі глобальних зв'язків та взаємовпливу різних культур, цивілізацій та регіонів.

Ці тенденції спрямовані на те, щоб зробити навчання історії більш цікавим, зрозумілим і корисним.

Сучасні українські діти та молодь не мали досвіду навчатися у важких умовах, особливо таких, як сучасна російсько-українська війна. Політична ситуація внесла свої корективи як у інформаційному, так і освітньому просторі. Такі зміни впливають і на трансформацію ринку праці, створюючи нові вимоги до професійних компетенцій [5]. До останніх все частіше відносять так звані «soft skills» – це ті здібності та навички, які відповідають за наше соціальне життя та допомагають ефективно співпрацювати з іншими людьми. Щодо soft skills фундаментально висловився Ілон Маск: «Загалом люди отримують задоволення від взаємодії з іншими людьми. Якщо ви працюєте над проектом, до якого залучено команду, то вміння взаємодіяти – надважливе, а спілкування з іншими – найголовніший члендж» [6].

Цілий комплекс надпрофесійних навичок soft skills, серед яких уміння спілкуватися, працювати в команді, переконувати, вирішувати проблеми, приймати рішення, керувати своїм часом, критичне мислення, креативність, зумовлює *актуальність* їх розвитку в освітньому процесі [5].

На нашу думку історична наука є однією з тих дисциплін, під час вивчення якої кожен здобувач освіти може розвинути та поглибити свої soft skills навички.

Змінюються часи, люди, принципи, підходи і, звичайно, зміни приходять в освіту, яка відповідальна за успішність майбутнього покоління і добробут держави [1, с. 79-80]. Концепція Нової української школи, зазначає, що найбільш успішними на ринку праці будуть фахівці, які вміють навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, мати розвинений емоційний інтелект [2]. Так, метою освіти визначено

«різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності» [2, с. 5].

Погоджуємось із висновками Дубасової Г., яка зазначає, що «орієнтація педагогів на формування soft skills, не означає відмову від базових знань, вони необхідні, проте саме це допомагає дитині виробити звичку навчатися впродовж життя, бути щасливою та успішною» [1, с. 80]. Також вона стверджує, що формування soft skills є процесом тривалим і поступовим, і складніше всього відбувається формування таких умінь, як аналіз історичного матеріалу/джерел, складання ментальних карт, формулювання історичної оцінки подій та діяльності історичних діячів. Також варто наголосити на тому, що у сучасних здобувачів освіти присутній недостатній рівень сформованості комунікативних умінь.

Отож, які саме «гнучкі навички» можна сформувати та розвивати на уроках історії? Сюди можна віднести: вміння спілкуватися; залученість до спільної справи; гнучкість/адаптивність; продуктивність (ефективність); вміння спостерігати, слухати, аналізувати; критичне мислення, письмові навички, стресостійкість, емоційний інтелект, позитивне світосприйняття, емпатія, комунікативність, вміння переконувати, storytelling тощо.

Розглянемо більш детально деякі з них.

Навички критичного мислення сьогодні є життєво необхідними. Адже останнім часом проблема розвитку критичного мислення як моделі для навчання і виховання громадян суспільства майбутнього перебуває в центрі уваги зарубіжних і вітчизняних педагогів [4]. Термін «критичне мислення» – це більше, ніж вміння мислити ясно, раціонально та самостійно. Критичне сприйняття історичної інформації означає можливість сформувати власну думку, незалежну від зовнішніх факторів. Мова йде про вміння шукати логічне пояснення тим чи іншим ситуаціям без емоцій. Разом з тим не варто забувати, що це поняття охоплює здатність бути відкритим до інших точок зору та думок. Здобувачі освіти можуть навчатися аналізувати історичні події, розуміти їхні причини та наслідки, а також оцінювати різні точки зору.

Також вважаємо, що викладачі повинні створювати такі уроки, що сприятимуть обговоренню історичних тем та стимулюватимуть здобувачів освіти до висловлення своїх думок і поглядів. Комунікація – важлива частина успіху в усіх сферах життя. Для розвитку комунікативних здібностей варто використовувати на уроках історії такі методи роботи як: дебати; ток-шоу; робота у групах (групові проекти, ділові ігри). Спільна робота над певним питанням допоможе ширше поглянути на проблему, сформує навички співпраці, командної роботи.

Щоб розвинути креативність у здобувачів освіти викладач на сьогодні має для того різноманітні можливості. Для цього на уроках історії можна моделювати нестандартні комунікативні ситуації і заохочувати до нестандартного підходу у їх розв’язанні; давати креативні домашні завдання; створювати лепбуки та мудборди; вводити в урок різноманітні вправи для розвитку креативності.

Аналіз інформації. На уроках історії здобувачі освіти можуть вчитися шукати необхідну інформацію, розрізняти та оцінювати її достовірність, користуватися нею для формулювання своїх висновків. Під час роботи з медіаджерелами важлива роль належить визначенню автора джерела і його позиції, мети створення документа, з’ясування типу джерела (інформаційне чи пропагандистське), критична оцінка змісту, власна історична оцінка.

Ситуації у сучасному житті можуть бути найнеочікуванішими. Саме тому, неабияк цінується вміння адаптуватися до різних сценаріїв, швидко змінювати плани, підлаштовуватися під нові обставини та йти вперед попри все. Допоможуть у цьому такі навички як адаптивність і гнучкість. Використання різноманітних методів навчання може допомогти здобувачам освіти вчитися адаптуватися до різних ситуацій та способів представлення інформації, розвивати дивергентне мислення.

Крім того, уроки історії стимулюють розвиток лідерських якостей. Це можна спостерігати тоді, коли здобувачі освіти приймають на себе відповідальність за організацію групових діяльностей або виступають у ролі модераторів обговорень.

Таким чином, важливість формування та застосування soft skills на уроках історії не лише покращує якість навчання, а й сприяє їх успішності, підвищує мотивацію до вивчення історії, навчає здобувачів освіти бути дослідниками, робить їх конкурентоспроможними в майбутньому, готує до життя в сучасному

світі. Отож, отримані на уроках історії навички стають для здобувача освіти універсальними, а сам викладач виступає не лише у ролі креативного вчителя, а й фасилітатора, коуча, тьютора, модератора в індивідуальній освітній траєкторії кожного учня.

Література:

1. Дубасова Г. Формування навичок Soft Skills на уроках історії. *Актуальні проблеми теорії та методики навчання історії* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 10 травня 2023 р. / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2023. 305 с.
2. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 10.05.2024).
3. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 10.05.2024 р.).
4. Садкова Н. Я. Технологія розвитку критичного мислення. URL: https://nsadkova.blogspot.com/p/blog-page_73.html (дата звернення: 12.05.2024).
5. Степчина Н. П. Розвиток «Soft skills» учителями-словесниками як основи життєвих компетентностей учнів. *Всеукраїнська науково-практична конференція «Обрії педагогічних знань: теорія, новації, практика: тези доп., 09 червн. 2020 р., Миколаїв / Центр Прогресивної Освіти «Генезум»*. URL: <https://genezum.org/library/rozvytok-soft-skills-uchytelyamy-slovesnykamy-yak-osnovy-jyttevyh-kompetentnostey-uchniv> (дата звернення: 11.05.2024).
6. SOFT SKILLS: Чому ці навички такі важливі сьогодні? URL: <https://jobs.innovecs.com/uk/blog/soft-skills-vazhlyvi-syogodni/> (дата звернення: 12.05.2024).

Кравчук І. О.,

*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультет історії, політології та міжнародних відносин
Рівненський державний гуманітарний університет
м. Рівне*

Давидюк Р. П.,

*доктор історичних наук, професор кафедри історії України,
Рівненський державний гуманітарний університет
м. Рівне*

ФОРМУВАННЯ ПРОСТОРОВОЇ ТА ХРОНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ У СТАРШІЙ ШКОЛІ

Сучасний розвиток системи освіти характеризується зміною підходів до навчання в цілому та до вивчення різних шкільних навчальних предметів, зокрема. Одним із ключових є перенесення акцентів із процесу навчання на його результати та орієнтація змісту навчання на компетентнісний підхід і створення ефективних механізмів його реалізації.

Під компетентнісним підходом до навчання історії розуміють спрямованість освітнього процесу на формування історичної компетентності дитини, як її інтегрованої характеристики, що має сформуватися у процесі навчання та включати знання, уміння, ставлення, досвід діяльності та поведінкові моделі особистості. Компетентнісний підхід в освіті водночас пов'язаний з особистісно орієнтованим і діяльнісним підходами до навчання, адже стосується особистості того, хто навчається, і може бути реалізованим і перевіреном у процесі виконання конкретною людиною певного комплексу дій [6, с. 66-71].

У процесі реалізації компетентнісного підходу до навчання історії важливим напрямом є формування просторової та хронологічної компетентностей учнів.

Просторова компетентність передбачає уміння учнів орієнтуватися в історичному просторі та знаходити взаємозалежності в розвитку суспільства, господарства, культури тощо. Зокрема, передбачаються вміння співвідносити розвиток історичних явищ і процесів з географічним положенням країн та природними умовами; спираючись на карту, характеризувати історичний процес та його

регіональні особливості; користуючись картою, пояснювати причини і наслідки історичних подій, процесів історії України та всесвітньої історії, основні тенденції розвитку міжнародних відносин, пов'язані з геополітичними чинниками і факторами навколишнього середовища; вміння розв'язувати проблемні задачі, використовуючи карту як джерело історичної інформації [4, с. 25-32; 5].

Розвиток просторової компетентності учнів, за твердженням Д. Десятова, – повинен проходити два етапи – виконання учнями вправ для набуття певних навичок, та виконання завдань, спрямованих на формування того чи іншого вміння. Уміння учнів орієнтуватися в історичному просторі передбачає оволодіння учнями такими навичками, як: відбирати за назвою ті історичні карти, що здатні надати матеріал для виконання поставленого завдання; після відбору необхідної карти ознайомитися з її легендою, установлюючи, якими умовними зображеннями позначено на карті певну історичну інформацію; визначати масштаб карти; з'ясувати географічне положення історичного об'єкта [3, с. 111-112].

Основним джерелом формування просторової компетентності на уроках історії є історична карта, яка використовується у двох варіаціях: історична карта (оригінальна) – є історичним джерелом, одним із документів для вивчення кількісної та якісної характеристик історичних подій; історична карта (навчальна) – це один із засобів умовно-графічної наочності, який певною мірою допомагає осмислити історичний матеріал, перебіг історичних подій, розкрити історичні зв'язки та закономірності [8, с. 81-91].

З метою формування і розвитку просторової компетентності учнів старших класів доцільно використовувати різні методи, прийоми та інструменти. Зокрема, можна запропонувати учням пізнавальні завдання, які вимагають від них самостійного генерування ідей. Щоб визначати зв'язок між історичними процесами й географічним середовищем, цікавим буде таке завдання: «Використовуючи історичну карту, спробуйте пояснити, чому для просування німецького «наступу на Схід» та нові землі було обрано саме цей напрям? Яку роль у цьому процесі відіграв географічний чинник?» [3, с. 116].

Для старшокласників важливими стануть завдання на порівняння геополітичних ситуацій, виявлення змін. Для прикладу, «Роздивіться карту «Українська Держава П. Скоропадського». 1. Визначте, які території охоплювала Українська держава гетьмана

Павла Скоропадського. Порівняйте їх з 1) Автономною Україною в кордонах, окреслених «Інструкцією Тимчасового уряду Генеральному секретаріатові»; 2) Українською Народною Республікою в кордонах, заявлених III Універсалом Центральної Ради; 3) Українською Народною Республікою за Брестським мирним договором. 2. Поміркуйте, про які проблеми внутрішньої та зовнішньої політики Гетьманату свідчить карта. Поміркуйте про причини виникнення цих проблем» [8, с. 93].

Водночас зауважимо, що, під час роботи з історичними картами, необхідно є наступність у роботі, в якій обов'язково враховуються вікові можливості учнів, реалізація інформаційної, навчальної, розвивальної функцій історичних карт, використання карт на різних етапах уроку, організація пошукової роботи тощо.

Поряд із просторовою компетентністю не менш важливою у процесі навчання історії є хронологічна компетентність, яка передбачає здатність учнів орієнтуватися в історичному часі, оскільки історія як безперервний процес розвивається в часі. До критеріїв розвитку цієї компетентності відносять уміння учнів: розглядати суспільні явища у розвитку та в конкретно-історичних умовах певного часу; співвідносити історичні події, явища з періодами (епохами), орієнтуватися в науковій періодизації історії; використовувати історичну періодизацію як спосіб пізнання історичного процесу; виявляти зміни і тяглість життя суспільства [1; 7, с. 56-58].

Формування хронологічних уявлень, тобто відображення у свідомості учнів послідовності, тривалості та синхронності перебігу історичних подій, явищ, процесів, відтворення образів минулого, пов'язаних із характеристикою часу події, вважають однією з найважливіших умов для розвитку історичного мислення учнів. Наявність хронологічних уявлень забезпечує локалізацію історичних об'єктів (фактів) у часі – співвіднесення конкретних дат, а також періодів з образами відповідних їм історичних фактів епохи [8, с. 47].

Важливим елементом формування хронологічної компетентності під час вивчення історії є вміння складати хронологічні таблиці, що розуміються як засіб умовної наочності та спосіб письмової фіксації послідовності історичних подій, явищ, процесів. Хронологічні таблиці використовуються для формування уявлень про послідовність і тривалість історичних подій, явищ, процесів; осмислення та систематизації знань дат та подій [2, с. 16-23].

Задля формування і розвитку хронологічної компетентності для старшокласників можна пропонувати різні завдання, серед яких: застосування знань і вмінь встановлювати періодизацію; аналізувати місця, перебіг та результат воєнних операцій; визначати синхронність подій, хронологічні межі (наприклад, Української революції) та синхронізувати події; оперувати хронологічним та понятійним матеріалом для пояснення різних явищ певного періоду; визначати причинно-наслідковий перебіг подій; встановлювати хронологію подій [11, с. 191-192]. Тобто, учні старших класів, використовуючи набуті знання і вміння, можуть скласти різні хронологічні, синхроністичні таблиці. Найпростішим способом узагальнювати дати та події є зведені таблиці.

Дієвим є використання вправ, в основі яких завдання на встановлення дати події за висловами, лозунгами, гаслами, цитатами, які належали певними історичним особам, постатям, характеризують процеси, подію; за фрагментами художніх літературних творів, уривків поезій, анекдотів, звукового ряду пісень тощо. Важливим є використання хронологічних задач, тематичних дидактичних ігор, зокрема «Порушена послідовність» та ін.

Таким чином, у процесі навчання історії формування просторової і хронологічної компетентностей є надзвичайно важливим. У методиці викладання історії напрацьовано низку прийомів, які допоможуть учням орієнтуватися в історичному просторі, відновити чи збагатити свої знання й сформувати відповідні просторові та хронологічні уявлення.

Література:

1. Баханов К. О. Навчання історії в школі під кутом зору компетентнісного підходу: Посібник для вчителя. Харків: Вид. група «Основа», 2012. 127 с.
2. Власов В. Час і течія річки не чекають людину (Перевірка хронологічних умінь у процесі тематичного контролю з історії в основній школі). *Історія в школах України*. 2007. № 1. С. 15–24.
3. Десятов Д. Формування просторової компетентності учнів у процесі навчання історії. *Методика. Досвід*. Вересень № 3–4 (60–61). 2012. С. 111-112.
4. Задорожна Л. В. Теоретико-методичні засади формування просторової компетентності учнів у процесі навчання історії. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні*

проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін». Харків, 2014. С. 25-32.

5. Мороз П. Історична предметна компетентність учнів старшої школи: визначення та складники. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/719398/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B7%20%D0%9F..pdf>.

6. Пометун О. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи*. К., 2004. С. 66–72.

7. Пометун О. І. Предметна компетентність учнів у процесі навчання історії. *Практичний довідник учителя історії*. 2015. № 2. С. 56-58.

8. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. К. : ТОВ «КОНВІ ПРИНТ», 2018. 208 с.

9. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>

10. Третьякова О. В. Картографічні вміння як складник просторової компетентності. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал*. 2018. №1(6). С. 3-5.

11. Шолойко Т. Формування хронологічної компетентності учнів на уроках під час вивчення історії України. *Наукові записки БДПУ: Педагогічні науки*. 2020. Вип.1. С. 185-193.

Мейта С. П.

учитель правознавства

Обарівський ліцей Городоцької сільської ради

Рівненський район Рівненської області

с. Обарів

ПОНЯТТЯ ТА СПОСОБИ ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ

Сьогодні питання, пов'язані з оформленням спадщини та її прийняттям, стають все більш актуальними для громадян. Міністерство юстиції отримує численні запитання від громадян, які

прагнуть розібратися у процесі реалізації своїх спадкових прав. Важливість обізнаності у цій сфері важко переоцінити, адже для правильного та законного прийняття спадщини необхідно знати і дотримуватись вимог чинного законодавства.

Перш за все, варто підкреслити, що загальні засади спадкового права викладені в Цивільному кодексі України [6], а також детальніше регулюються Законом України «Про нотаріат» та Інструкцією про порядок вчинення нотаріальних дій в Україні, що була затверджена Міністерством юстиції [3].

Важливо розуміти, що рішення про прийняття спадщини є виключно особистим вибором спадкоємця, будь він визначений заповітом чи за законом. При цьому, прийняття спадщини не може бути частковим або умовним: вибравши прийняти будь-яку частину спадкового майна, спадкоємець автоматично приймає її повністю.

Якщо ж спадкоємець бажає відмовитися від спадщини, він може зробити це або повністю, або на користь інших осіб. Важливо, що відмова від спадщини за заповітом не позбавляє спадкоємця права на спадкування за законом.

Місце проживання спадкоємця має значення при визначенні порядку прийняття спадщини. Так, особи, що проживали зі спадкодавцем на момент відкриття спадщини, вважаються такими, що прийняли спадщину, якщо вони не висловили свою відмову протягом встановленого законом терміну. В іншому випадку, якщо спадкоємець не проживав зі спадкодавцем постійно, але бажає прийняти спадщину, необхідно подати заяву про її прийняття в нотаріальну контору [2]. Спадкоємець, який жив разом зі спадкодавцем на момент відкриття спадщини, також має право подати заяву про прийняття спадщини в нотаріальну контору.

Для офіційного прийняття або відмови від спадщини, заява має бути подана спадкоємцем особисто в нотаріальну контору за останнім місцем проживання спадкодавця [2]. Стандартний термін для прийняття спадщини становить шість місяців від дня відкриття спадщини, який настає від дня смерті спадкодавця або від дня офіційного оголошення його померлим [5].

Якщо право особи на спадкування зумовлене відмовою інших спадкоємців від спадщини або їх неприйняттям її, то для такої особи встановлений тримісячний термін для прийняття спадщини, починаючи з моменту відмови або неприйняття іншими

спадкоємцями. Якщо до кінця шестимісячного періоду залишилося менше трьох місяців, цей строк продовжується до трьох місяців.

Зазвичай, якщо спадкоємець не подає заяву про прийняття спадщини протягом шести місяців, вважається, що він відмовився від неї. Проте існують винятки, коли можливе продовження терміну прийняття спадщини. Особи, які заявляють про бажання прийняти спадщину після закінчення встановленого терміну, можуть це зробити, отримавши письмову згоду від усіх спадкоємців, що вже прийняли спадщину [5]. У ситуаціях, коли спадкоємець з поважних причин не міг прийняти спадщину в строк, передбачений законом, можливе звернення до суду за встановленням додаткового терміну для її прийняття.

Що стосується малолітніх, неповнолітніх, осіб без дієздатності та осіб з обмеженою дієздатністю, то вони вважаються прийнявчими спадщину, якщо не було здійснено відмови від неї у встановленому порядку.

Важливо, що зазначені особи можуть відмовитися від спадщини лише за певних умов. Особа з обмеженою дієздатністю може здійснити відмову за згодою свого піклувальника та органу опіки і піклування, неповнолітні у віці від 14 до 18 років – за згодою батьків (усиновителів), піклувальника і органу опіки та піклування. Відмова від спадщини, що належить малолітнім чи недієздатним особам, здійснюється лише з дозволу органу опіки та піклування батьками (усиновителями) або опікуном [5].

Батьки, усиновлювачі або опікуни подають заяву про прийняття спадщини від імені дитини, яка є малолітньою або не має дієздатності. Особи, що досягли 14 років, можуть самостійно подавати таку заяву без потреби у згоді батьків чи опікуна.

Спадщина передається спадкоємцю з моменту її відкриття, незалежно від часу фактичного прийняття. При обговоренні правил реєстрації прав на спадкову нерухомість варто зазначити, що спадкоємець, до частки якого входить нерухоме майно, мусить звернутися до нотаріуса для отримання свідоцтва про право на спадщину. Для підтвердження прав на спадщину видається свідоцтво про право на спадщину через шість місяців після відкриття спадщини [2]. У випадку, коли спадщину приймає кілька осіб, кожен спадкоємець отримує окреме свідоцтво, де вказуються імена інших спадкоємців та їх частки.

Для нерухомості, яка потребує реєстрації, необхідно надати витяг з Реєстру прав власності. У районах, де інвентаризація майна не проводилася, потрібна довідка від місцевої влади, що вказує на власника майна та його характеристики. Існують випадки, коли особа, яка була фактичним власником майна при житті, не мала на руках офіційних документів, що підтверджують це право. У таких ситуаціях, якщо власник помер, а правовстановлюючі документи відсутні, встановлення факту власності на нерухомість та її передачі спадкоємцям вимагає рішення суду [5].

Також, процес оформлення спадщини передбачає певні фінансові витрати. До них відносяться державне мито за нотаріальне підтвердження прав на спадщину, витрати на отримання витягів з реєстру прав на нерухомість, плата за інвентаризацію та оформлення прав власності на нерухомість, а також за її державну реєстрацію.

Усиновлення прирівнює усиновлену особу та її нащадків до родичів за кров'ю усиновлювача і його родини для цілей спадкування. У разі смерті баби чи діда усиновленої особи, вона може спадкувати за правом представлення, а у випадку смерті брата чи сестри – як спадкоємець другого рангу. Подібно, якщо усиновлена особа померла, її баба, дід, брати та сестри за кров'ю спадкують за загальними правилами, як спадкоємці другого рангу.

28 лютого 2022 року Урядом України було ухвалено Постанову № 164 «Про деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» [1]. У третьому пункті цієї Постанови зазначено, що період для прийняття або відмови від спадщини призупиняється на період дії воєнного стану, але не більше ніж на чотири місяці. Ця норма вступила в дію з моменту опублікування Постанови, але згодом, 6 березня 2022 року, вона була уточнена, встановлюючи зупинення перебігу терміну на час воєнного стану. Конкретизація зазначеної норми була викладена у повному вигляді 24 червня 2022 року [5].

Важливе значення має те, що пункт 3 зазначеної постанови у редакції від 6 березня 2022 року почав діяти з цієї дати, тобто стосується спадщини, що відкрилася після 6 березня 2022 року. До цієї дати застосовуються звичайні терміни прийняття спадщини, встановлені Цивільним кодексом України [6]. Остання версія пункту 3 Постанови, що вступила в силу 29 червня 2022 року, визначає, що перебіг терміну для прийняття спадщини зупиняється на час дії воєнного стану, але не більше ніж на чотири місяці. Це означає, що

додатковий чотиримісячний термін обчислюється з 29 червня 2022 року, що викликає питання щодо застосування цієї норми.

Існує необхідність в законодавчому роз'ясненні щодо обчислення термінів прийняття спадщини, особливо для спадщини, що відкрилася між 6 березня та 28 червня 2022 року, з огляду на положення ст. 58 Конституції України про зворотну силу законодавства [4]. Така ситуація вказує на необхідність вирішення питання на рівні законодавства, щоб усунути правову невизначеність та забезпечити чіткість у застосуванні норм, пов'язаних із прийняттям спадщини в умовах воєнного стану.

Отже, сучасне українське законодавство про спадкування в цілому забезпечує ефективне та справедливе здійснення спадкових прав. Проте існують певні аспекти, що потребують додаткового удосконалення та уваги, зокрема, у сфері захисту прав спадкоємців та оптимізації процедур прийняття та відмови від спадщини.

Література:

1. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>
2. Загальні засади прийняття та оформлення спадщини URL: https://minjust.gov.ua/m/str_9266
3. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t342500?an=0&ed=2024_01_30
4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. №. 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
5. Кухарев О. Є. Актуальні питання спадкування в судовій практиці. К.: Алерта, 2017. 260 с.
6. Цивільний кодекс України. Кодекс цивільний від 16.01.2003 № 435-IV URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t030435?ed=2010_11_04

Старжець В. І.,
*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії,
теорії держави і права та філософії*
*Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-
гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука»*
м. Рівне

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Важливим напрямом освітнього процесу в загальноосвітніх школах є формування громадянської компетентності, щоб відповідні знання були втілені в норми поведінки учнів. При цьому головним завданням є постійний розвиток громадянськості навичок та перетворення їх на стійку рису характеру, щоб така поведінка стала внутрішньою потребою особистості. В сучасних умовах російської агресії суспільствознавча освіта виступає основою історичної пам'яті, національної самосвідомості, правової культури, формування гідності у молодого покоління.

Розвиток емоційно-ціннісних ставлень, умінь, навичок громадянської поведінки в учнів на уроках історії України шляхом цілеспрямованого педагогічного впливу передбачає застосування комплексу інтерактивних методів і засобів навчальної роботи. Педагог Т. Мацейків акцентує увагу на тому, що «процес накопичення громадянських навичок та вмінь здійснюється двома основними шляхами: у процесі засвоєння учнем відповідних знань про способи діяльності й їх систематичного застосування та спілкування учня з однолітками під час використання вчителем інтерактивних технологій та планомірно керованим шляхом спеціального педагогічного впливу під час навчання» [2, с. 134].

У процесі формування громадянської компетентності провідну роль, безумовно, відіграють методи навчання. У сучасній психолого-педагогічній та методичній літературі є багато класифікацій взаємодії учасників навчального процесу, спрямованого на досягнення завдань шкільної освіти. О. Пометун та Г. Фрейман зазначають: «критерієм для класифікації методів навчання... може бути характер цієї взаємодії, насамперед, між учителем та учнями. Виходячи з цього критерію, розподіляємо методи навчання... на пасивні (умовно-пасивні), активні та інтерактивні» [5, с. 109].

Важливим елементом у формуванні громадянської компетентності є розвиток критичного мислення. Уміння критично мислити особливо важливе зараз, коли постійно в засобах масової інформації відбувається масована і витончена обробка суспільної свідомості. Тому головне завдання вчителя в сучасних реаліях навчити учнів осмислювати, перевіряти та аналізувати отриману інформацію. З широкого масиву другорядної інформації виділяти головну та об'єктивну.

Критичне мислення як і громадянська компетентність позиціонується як перехід від навчання, орієнтованого переважно на запам'ятовування, до навчання, спрямованого на розвиток свідомого самостійного мислення учнів. Це здатність ставити нові запитання, знаходити різноманітні аргументи, приймати незалежні та продумані рішення. Система розвитку критичного мислення, на думку відомих зарубіжних фахівців В. Саул, А. Кроуфорд, Д. Макінстер, С. Метью, передбачає особливу структуру уроку: кожен урок повинен мати три фази – актуалізацію (виклик), побудови (осмислення) знань та рефлексії [7, с. 86].

Аналізуючи педагогічний досвід колег та власні спостереження, для формування в учнів основ критичного мислення на уроках історії доцільно застосовувати наступні методи навчання:

- на стадії виклику: «Асоціювання», «Мозковий штурм», «Запитання – відповідь», «Припущення на основі запропонованих слів», проблемні питання;

- на стадії осмислення: «Допомога», «Знайди проблему», «Читання з нотатками», «Таблиця передбачень», «Пошук аргументів і суперечностей», «Обмін інформацією після читання», «Прес», дискусія, дебати;

- на стадії рефлексії: «Запитання – відповідь», «Взаємне опитування», «Мікрофон», «Незакінчене речення», проєкт, есе [6, с. 320].

Роль технології критичного мислення в процесі формування громадянської компетентності, національної самосвідомості та підготовки учнів до життя – незаперечна.

Актуальність ролі історії в сучасній політиці пам'яті зумовлена ідеологічною війною, провідну роль у якій відіграє специфічна «гуманітарна зброя», що застосовується РФ для деструктивного впливу на свідомість населення України, що має на меті демонтаж нашої державності. У цьому контексті особливого значення набуває

роль дисциплін громадянської та історичної освітньої галузі. Передусім йдеться про подолання нав'язаних радянсько-російською пропагандою викривлених уявлень про українську історію, замовчування злочинів радянського тоталітарного режиму, фальсифікація історії Другої світової війни, дискредитація борців за незалежність України у ХХ ст. (УНР, ОУН, УПА, дисидентів) [3, с. 61].

Державним стандартом базової середньої освіти метою громадянської та історичної освітньої галузі визначено: «розвиток особистості учня через осмислення минулого, сучасного та зв'язків між ними, взаємодії між глобальними, загальноукраїнськими і локальними процесами; формування ідентичності громадянина України, його активної громадянської позиції на засадах демократії, патріотизму, поваги до прав і свобод людини, визнання цінності верховенства права та нетерпимості до корупції» [1]. Таким чином, об'єктивне, неупереджене, засноване на плюралізмі вивчення складних сторінок нашої історії сприятиме формуванню в молоді неспотвореної національної історичної пам'яті, без якої неможлива розбудова суверенної демократичної Української держави.

Розвиток в учнів особистісного ставлення до історичних фактів (явищ, подій, діяльності людей) є основою для формування аксіологічних умінь, які у підсумку забезпечують здатність учня давати оцінку історичному розвитку. Визначення школярем власних позицій щодо суперечливих чи проблемних питань історії є важливою складовою розвитку історичної пам'яті та національної самосвідомості особистості. Формування аксіологічних умінь забезпечується через наступні взаємопов'язані компоненти: пізнавальний; емоційний; процесуально-поведінковий [4, с. 130].

Дослідження українського визвольного руху на основі краєзнавчого матеріалу сприятиме об'єктивному аналізу мети, завдань, форм боротьби проти комуністичного режиму. Подоланню радянської пропаганди та сучасних російських наративів щодо антиукраїнської діяльності ОУН і УПА чи дисидентів, сприятиме вивчення цих питань на прикладі історій репресованих борців за незалежність України. Вивчення історичних подій через призму людських долі є ефективним чинником досягнення національного консенсусу та протидії фальсифікації історії.

Невід'ємною складовою державної гуманітарної стратегії в освітній сфері є формування громадянської компетентності, що

реалізується через політику пам'яті. Загальною метою політики пам'яті має стати створення єдиної спільної ідентичності для української політичної нації. Поєднання етнічних, регіональних, соціальних, релігійних, мовних, культурних ідентичностей. А також протидія зовнішнім деструктивним інформаційним впливам.

Отже, історія України як навчальний предмет відкриває значні можливості для формування громадянської компетентності в учнів. У змісті навчального предмета початково закладені значні можливості для виокремлення, акцентування й засвоєння учнями громадянськості вмінь. Методика формування громадянської компетентності учнів на уроках історії України передбачає застосування різноманітних класичних та інноваційних технологій, системне оволодіння знаннями та сприйняття їх учнями. Важливе завдання шкільного курсу історії України полягає у формуванні толерантних, загальнолюдських цінностей в школярів та водночас україноцентричного погляду на власну історію.

Література:

1. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednyaosvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti>
2. Мацейків Т. І. Шляхи, форми та методи формування громадянської компетентності учнів ліцею на уроках історії України. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи: зб. наук. праць*. 2020. Вип. 75 (Т. 1). С. 132–136.
3. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналіт. доповідь / за заг. ред. В. М. Яблонського. Київ: НІСД, 2019. 144 с.
4. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: метод. посіб. Київ: «Конві прінт», 2018. 208 с.
5. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2005. 328 с.
6. Старжець В. І. Методика використання формульованого оцінювання на уроках історії. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наук. праць молодих вчених Дрогобицького ДПУ ім. І. Франка*. 2023. Вип. 64. Том 2. С. 317–322.

7. Терно С. О. Розвиток критичного мислення старшокласників у процесі навчання історії. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. 275 с.

Старжець В. І.,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії,
теорії держави і права та філософії*

*Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-
гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»*

м. Рівне

Зарічнюк Н. Р.,

*заступник директора з виховної роботи
Обарівський ліцей Городоцької сільської ради
Рівненський район Рівненської області*

с. Обарів

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ОБАРІВСЬКОГО ЛІЦЕЮ

У сучасному освітньому процесі головна увага зосереджена на формуванні ключових та предметних компетентностей учнів, які в майбутньому сприятимуть становленню успішного громадянина, адаптованого до сучасних умов життя. Події, які ми переживаємо зараз свідчать, що відновлена у 1991 році незалежність потребує постійного захисту і глибокого розуміння, критичної оцінки того що відбувається навколо нас. В сучасних умовах російської агресії суспільствознавча освіта виступає основою історичної пам'яті, національної самосвідомості, правової культури і поведінки, формування гідності у молодого покоління. Збалансоване поєднання навчального і виховного процесу сприятиме застосуванню учнями теоретичних знань під час розв'язання життєвих проблем, розвитку критичного мислення та формуванню історичної пам'яті щодо репрезентації нашого минулого.

У цьому контексті особливого значення набуває роль дисциплін громадянської та історичної освітньої галузі. Передусім йдеться про подолання нав'язаних радянсько-російською пропагандою викривлених уявлень про українську історію, замовчування злочинів радянського тоталітарного режиму, фальсифікація історії Другої

світової війни, дискредитація борців за незалежність України у ХХ ст. (УНР, ОУН, УПА, дисидентів), поширення дезінформації щодо ЗСУ [4, с. 61]. Актуальність ролі історії в сучасній політиці пам'яті зумовлена ідеологічною війною, провідну роль у якій відіграє специфічна «гуманітарна зброя», що застосовується РФ для деструктивного впливу на свідомість населення України [7, с. 58], що має на меті демонтаж нашої державності.

Розвиток в учнів особистісного ставлення до історичних фактів (явищ, подій, діяльності людей) є основою для формування аксіологічних умінь, які у підсумку забезпечують здатність учня давати оцінку історичному розвитку. Визначення школярем власних позицій щодо суперечливих чи проблемних питань історії є важливою складовою розвитку історичної пам'яті та національної самосвідомості особистості. Формування аксіологічних умінь забезпечується через наступні взаємопов'язані компоненти: пізнавальний; емоційний; процесуально-поведінковий [6, с. 130].

На уроках та практичних заняттях варто зосереджувати увагу на формуванні та вдосконаленні вмінь працювати з різними видами джерел та критично їх оцінювати, узагальнювати вивчене, обмірковувати, висловлювати власне ставлення до історичних фактів або діячів [7, с. 60]. Така форма організації освітньої діяльності якнайкраще сприятиме формуванню історичної пам'яті та індивідуальної громадянської позиції.

Пошуково-дослідницька робота є ефективним засобом виховання у підростаючого покоління основ громадянської свідомості та патріотизму. Центральне місце в дослідницьких пошуках юних науковців має займати вивчення історії рідного краю [5, с. 18]. В Обарівському ліцеї ці завдання ефективно реалізуються під час роботи гуртка «Історичне краєзнавство», результати учнівських проєктів і науково-дослідницькі роботи є переможцями МАН та низки інших конкурсів.

Кожна молода людина є активним учасником розбудови громадянського суспільства, відіграє в ньому важливу роль та несе відповідальність у процесах прийняття рішень на всіх рівнях, які впливають на її життя. На сучасному етапі розвитку українського суспільства найактуальнішим є саме національний аспект соціалізації особистості, свідоме віднесення учнями себе до української нації, відчуття себе її частиною, підготовка до активної участі в житті української держави [1, с. 45].

Виховна робота є невід'ємною і важливою складовою освітнього процесу в Обарівському ліцеї. Яка виконується відповідно до Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та Обласної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання у Рівненській області на 2021–2025 роки [2].

Виховна робота педагогічного колективу ліцею у 2023–2024 н. р. ґрунтувалася на проблемній темі: «Оновлення змісту виховання у школі, форм і методів виховної роботи на основі гуманізації та демократизації» (Відповідно до Програми «НУШ» у поступі до цінностей, затвердженої Національною академією педагогічних наук України). Мета виховної роботи ліцею – сформувати морально-духовну особистість, яка успішно реалізується в соціумі як громадянин і патріот.

У закладі налагоджено тісну співпрацю з волонтерським фондом «Руєвіт», учні, працівники ліцею, вчителі активно долучаються до плетіння маскувальних сіток, виготовлення окопних свічок для допомоги захисникам України. Від початку війни у закладі виготовлено майже 300 маскувальних сіток. Слід зауважити, що педагогічний колектив Обарівського ліцею нагороджений подяками та грамотами за тісну співпрацю з окремим 14 батальйоном «Поліська Січ». За ініціативи учнівського самоврядування усі класні колективи активно долучилися до проведення благодійних ярмарків та збору необхідних засобів, продуктів харчування для воїнів ЗСУ. Сумарно було зібрано 106 000 гривень [3]. За ці кошти було придбано сучасний кабель для зв'язку та 4 розвідувальні дрони. Діти постійно малюють малюнок та пишуть листи воїнам, що перебувають на лікуванні у шпиталях.

Лідери учнівського самоврядування Обарівського ліцею стали активними учасниками спільного флешмобу учнівського самоврядування закладів освіти Городоцької ОТГ до Дня єдності. До другої річниці початку повномасштабного вторгнення російських військ в Україну, було проведено поетичний відеофлешмоб «Украдена весна», активними учасниками якого стали учні 2-6 класів та їх класні керівники [3].

Наші вихованці стали учасниками Всеукраїнської акції «Волонтери Св. Миколая – воїнам ЗСУ. Зокрема учень 11 класу Станіслав Якобчук записав у власному виконанні свій авторський вірш-посвяту воїнам ЗСУ, а хореографічний ансамбль модерн-джазу

«Ритм» виконав танцювальний номер «Повертайся живим» [3]. Лідери учнівського самоврядування ліцею брали активну участь в роботі молодіжного пластового вишкільного центру в с. Волошки Рівненського району. Також наш заклад тісно співпрацює з КЗ «Рівненська обласна наукова універсальна бібліотека». Зокрема учні 10-11 класу стали активними учасниками заходу, приуроченому річниці трагічних подій в урочищі Сандормох. Учні 5-7 класів брали участь у квесті, присвяченому вивченню історії нашого міста, під назвою «Мандруємо вулицями Рівного з Гудзиком Сергія Яблоцького» [3].

Отже, значні можливості для формування модерної історичної пам'яті підростаючого покоління українців мають суспільствознавчі дисципліни, насамперед історія. В молодіжній політиці Української держави спостерігається позитивна тенденція щодо охоплення юнацтва своїм впливом. Водночас, актуальним є активізація шкільної виховної та гурткової роботи щодо національно-патріотичного виховання, тактичної медицини та військової підготовки учнівської молоді. Одним із важливих завдань освітнього процесу в Обарівському ліцеї є протидія російським історичним міфам і пропаганді та водночас формування україноцентричного погляду молоді на власну історію.

Література:

1. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації. Київ: Фенікс, 2022. 64 с.
2. Обласна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання у Рівненській області на 2021–2025 роки. URL: <https://www.rv.gov.ua/npas/pro-oblasnu-cilovu-socialnu-programu-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-u-rivnenski-j-oblasti-na-2021-2025-roki-365-2021>
3. Офіційна сторінка Обарівського ліцею на Facebook. URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100057288556698>
4. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналітична доповідь / За заг. ред. В. М. Яблонського. Київ: НІСД, 2019. 144 с.
5. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С. 18.

6. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: метод. посіб. Київ: «Конві прінт», 2018. 208 с.

7. Старжець В. І. Виховний потенціал молодіжної політики ОУН в умовах сучасної інформаційної війни. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2022. Вип. 6(58). С. 280–286. DOI <https://doi.org/10.26661/zhv-2022-6-58-27>

Лонацька Н. М.,

кандидат історичних наук, доцент,

*доцент кафедри історії, теорії держави і права та філософії
Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-
гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»
м. Рівне*

МЕТОД УСНОЇ ІСТОРІЇ І ЙОГО ПРАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Усна історія – це «новий науковий напрям в історії, що інтенсивно розвивається з другої половини ХХ ст.» [7]. «Метод дослідження усної історії – глибинні інтерв'ю біографічного характеру (як правило із застосуванням аудіо- та відеотехніки), за допомогою яких здійснюється фіксування суб'єктивного знання окремої людської особистості про епоху, в якій вона жила» [7].

У США ще в 30-40-х роках ХХ ст. усна історія визначалася вже як окрема галузь історичного знання. Утвердження її реалізовувалось у 60-70-х роках ХХ ст. Це було пов'язано із значними змінами і зрушеннями в гуманітаристиці. «Постмодерна філософія, т. зв. «лінгвістичний поворот» (linguistic turn) та структурна антропологія значною мірою сприяли формуванню «нової історичної науки» й антропологізації історії. Усі ці зміни призвели, серед іншого, й до руху за «історію знизу» та пов'язаного з ним зацікавлення усною історією в Європі (Великобританія, Італія Німеччина й Франція)» [4]. Якщо тривалий період історики здебільшого звертали увагу на діяльність відомих постатей в історії, то у згаданий час, центр їхньої уваги був зосереджений і на історії звичайних людей, переважно дискримінованих груп, а саме тих, хто часто не міг розповісти свою

історію, про свої події в житті, але які, вочевидь, визначали й епохальні періоди. Важливо зауважити, дослідники помітили, що в усноісторичних свідченнях відомих постатей і звичайних людей були доволі різучі відмінності в описі одних і тих самих подій, згаданих історичних фактах. Варто врахувати й те, що «... часто історія збережена в людській пам'яті відрізняється від офіційного дискурсу» [4].

Проблемам вивчення усноісторичного методу і його значення у історичних дослідженнях присвятили свої наукові праці: Н. Гончарова [3], Т. Привалко [5], А. Бельдій [1], Н. Темірова [1], В. Білоус [2]. Усна історія вважається відносно новим науковим напрямом. В Україні усноісторичні дослідження стали можливими з кінця 1980-х років, із започаткуванням демократизації суспільства [5].

Усна історія, як метод, використовується у різних дисциплінах. Під час викладання історії в закладах загальної середньої освіти усна історія розглядається як дослідницька методика. Важливо, що останню застосовують для вивчення учнями конкретної історичної події (наприклад, Голодомор чи Голокост, Революція Гідності, Помаранчева революція) або ж історичного феномену. Здобувачі освіти, при вивченні історичного матеріалу на уроках історії, завдяки методу усної історії мають можливість самостійно формувати свій погляд на історичні події, аналізувати їх. Безумовно, що застосування усної історії в шкільній практиці – як методу, з одного боку, – не передбачає суворого дотримання правил, з іншого – дозволяє учням поспілкуватися з членами родини на конкретну історичну тему. «Зрозуміло, що цей аспект не являється умовою, однак у той же час у більшості випадків учні-інтерв'юери вибирають свідком-респондентом когось із найближчого родинного оточення» [4].

Важливо, що використання методу усної історії, при викладанні вчителями історії у закладах загальної середньої освіти, обов'язково має враховувати когнітивний розвиток, психологію розвитку школярів. В результаті це сприятиме досягнути таких цілей: «1. В невимушеній формі мотивує школярів до вивчення» ... «історії (нові знання окрім обов'язкової інформації, яку учень отримує в школі)». «2. Знайомить учнів з проблематикою» ... «історії та її аспектами, які не передбачає навчальний план (наприклад, з другорядними темами шкільної програми)». «3. Учні можуть ознайомитися з регіональною специфікою історії (наприклад, революція в столиці могла відбуватися по-іншому ніж у провінції). 4.

Проект може реалізовуватися як у рамках стандартного навчання, так і, наприклад, у рамках історичного семінару або самостійної роботи учнів у позаурочний час. 5. Школярі розуміють різницю між колективною та індивідуальною пам'яттю. 6. Відбуваються зустрічі з сучасниками. 7. Учні засвоюють й інші, окрім звичного навчання за шкільною програмою, форми навчання (відвідування музею, архіву, спеціалізованого закладу). 8. Проект має цілий ряд міжпредметних зв'язків (у першу чергу мова йде про суспільні науки й медіальне сприйняття), під час його реалізації можна засвоїти багато практичних навичок (робота з аудіо- й відеотехнікою)» [4].

Використання методу усної історії у закладах загальної середньої освіти на уроках історії, переважно – це інтерв'ю. Останнє дає можливість детально дослідити історію окремої людської особистості, зануритися в епоху в якій вона жила. Таким чином, такий підхід сприяє відображенню діяльності окремої постаті, визначення її ролі у історичних подіях. «Водночас, це певна можливість зберегти свідчення безпосередніх учасників історичних подій, що забезпечує трансляцію системи цінностей від покоління до покоління та дає багатий матеріал для інших галузей історичної науки» [6].

Таким чином, варто зауважити, що метод усної історії на уроках історії у закладах загальної середньої освіти є важливим і дієвим дидактичним інструментом. Залучення учнів до усного інтерв'ювання, сприяє формуванню в них критичного мислення, сприяє ґрунтовнішому дослідженню діяльності історичної постаті, її ролі у історії. Усна історія – як метод – надзвичайно важливий у практиці використання вчителями на уроках історії у закладах загальної середньої освіти. Усна історія є вагомою для навчального процесу і доцільною у практиці використання на уроках історії в старшій школі. Цей підхід у викладанні історії сприяє розвитку у школярів не лише інтересу до знань про минуле, але й допомагає виробленню самостійного, критичного мислення, комплексного подання контекстного матеріалу.

Література:

1. Бельдій А.М., Темірова Н.Р. ХХ століття у долі пересічної української родини. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2016. (8 (2)). С.13-18.
2. Білоус В.С. Усна історія як метод краєзнавчого дослідження історії бібліотеки Вінницького державного педагогічного

університету імені Михайла Коцюбинського. *Усна історія як важлива складова краєзнавчої діяльності: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (59 – 63)(21 – 22 жовтня, 2014)*. Вінниця, 2015.

3. Гончарова Н.О. Місце інтерв'ю як чинник пам'яті. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць. Серія «Історичні науки», (43)*. 2019. С. 24-30. URL: <http://surl.li/tttja> (дата звернення: 16.05.2024).

4. Лебдушка Л., Волошин Ю., Момот А. Жива історія. Метод усної історії в школі. Доповнене видання. Полтава: Друкарська Майстерня, 2020. URL: <http://surl.li/tttdt> (дата звернення: 16.05.2024).

5. Привалко Т. Особливості усної історії як джерел дослідження збройного конфлікту на Сході України (2014-2021 рр.). *Воєнно-історичний вісник*. 43 (1). С. 51-67. URL: <http://surl.li/ttsyv> (дата звернення: 16.05.2024).

6. Синявська Л. І. Використання методу усної історії при вивченні теми «Україна в роки Другої світової війни. Остарбайтери» у шкільному курсі «Історія України». *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал*. (4). 2017. (4). С. 134-136.

7. Усна історія. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія*. URL: <http://surl.li/ttsss> (дата звернення: 16.05.2024).

Ціпан І. І.,

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, II курсу,
факультет географії, історії та туризму*

Приватний вищий навчальний заклад

*«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка
Степана Дем'янчука»*

м. Рівне

Лопецька Н. М.,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії, теорії держави і права та філософії

Приватний вищий навчальний заклад

*«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка
Степана Дем'янчука»*

м. Рівне

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Система правової освіти та виховання в освітньому закладі – це складна динамічна, залежна від економічних, політичних і соціальних чинників модель реалізації основних напрямків діяльності шкіл, що вимагає взаємообумовленості та взаємозв'язку елементів правоосвітнього та правовиховного процесів, передбачає широке коло й активну позицію всіх задіяних суб'єктів, здійснюючи позитивний вплив на них; покликана створити умови для розвитку правового мислення в учнів і забезпечити цілеспрямоване формування в дітей звички діяти відповідно до закону.

Сьогодні вимагає, щоб виховний вплив держави, усіх виховних інститутів, враховуючи інтереси особистості та суспільства, спрямовувалися на профілактику негативних проявів поведінки дітей та учнівської молоді, на допомогу та їх захист, вироблення імунітету до негативних впливів соціального середовища. при цьому має забезпечуватися система заходів економічного, правового, психолого-педагогічного, соціально-методичного, інформаційно-освітнього характеру, спрямована на формування позитивних соціальних настанов, запобігання вживанню наркотичних речовин, різних проявів деструктивної поведінки, відвернення суїцидів та формування навичок здорового способу життя.

Однією з необхідних умов перетворення України у справжню правову державу є підвищення рівня правової освіти населення, у першу чергу, молоді. Але найважливіше місце тут займає заклад освіти.

Дане питання постійно перебуває в центрі уваги педагогічного та учнівського колективів Городищенського ліцею Березнівської Міської ради Рівненського району Рівненської області і спрямоване на вироблення нової філософії виховання, визначення шляхів підвищення професійної компетентності вчителів у здійсненні превентивної роботи, вдосконаленні змісту традиційних і нетрадиційних форм і методів, побудові нових стратегій виховання.

Сучасний заклад освіти має безліч проблем, і найболючіша серед них - зростаючі труднощі у вихованні дітей та підлітків. Вчителі зіткнулися з проблемами, яких не знали раніше. Почастішали прояви грубості у ставленні до вчителів, батьків, ровесників.

Правове виховання в освітньому закладі здійснюється на основі Конституції України, Програми правової освіти населення України та річного плану школи, Конвенції про права дитини, Декларації прав дитини, Закону України «Про охорону дитинства», включає правоосвітню роботу та роботу по попередженню правопорушень.

У ліцеї існує своєрідна система профілактичної роботи: контроль за відвідуванням учнями ліцею; розроблені спеціальні правила для учнів, які вивчаються ще з початкових класів; проводяться цикли виховних заходів на правову тематику; учні охоплені заняттями в шкільних та позашкільних гуртках та секціях, постійними та тимчасовими дорученнями; ведеться постійна індивідуальна робота з учнями та батьками. Розроблена низка нормативно-правових документів.

Здійснення правовиховної роботи з здобувачами освіти починається з перших днів перебування дитини у школі. Учителі початкових класів проводять індивідуальні бесіди з учнями та їх батьками, відвідують їх вдома, вивчають соціальні та психологічні умови, у яких виховуються діти, проводять ранню діагностику.

Одержані молодшими школярами правові знання у поєднанні з практичним дотриманням дисципліни і порядку в класі та за його межами, відіграють важливу роль у становленні світогляду, моральному і правовому вихованні, формуванні правової культури учнів.

Значна увага приділяється у ліцеї переходу від молодшого до середнього віку, оскільки саме на цьому етапі найчастіше трапляються невідправдані витрати у навчальній та виховній діяльності. Класні керівники майбутніх 5-х класів призначаються завчасно, тому мають можливість побувати на уроках у четвертокласників, більше дізнатися про своїх вихованців. Вивчення індивідуальних особливостей дітей, їх здібностей та нахилів, створення належного мікроклімату в кожному класному колективі стає запорукою гарної поведінки та успішного навчання учнів середніх та старших класів. Крім того, робота з цими віковими категоріями дітей спрямовується на пізнавально-інтелектуальну діяльність дітей, що сприяє розумовому, морально-етичному, естетичному розвитку дітей, виробленню у них стійкості до негативних впливів.

У 5-6-х класах класні керівники під час годин спілкування знайомлять учнів з правами людини, правами дитини, міжнародними правовими документами, присвяченими захисту прав людини, висвітлюють проблеми захисту прав дитини в Україні й у світі.

У 7-8-х класах використовуються активні форми навчальної роботи: ділові ігри, дискусії, ситуаційні методика, парна робота. Такі методи дозволяють учням включатися в активний процес пізнання світу, людей і самих себе; формують уміння і навички характеризувати явища і процеси суспільного життя, знаходити інформацію; аналізувати та оцінювати її; формувати й висловлювати свою власну думку, робити вибір і займати свою позицію.

Правова освіта ліцеїстів здійснюється також під час вивчення предмета «Основи правознавства» у 9-10 класах. Під час проведення уроків вчитель правознавства застосовує різні нормативно-правові акти, приділяє велику увагу формуванню правового світогляду молоді, вихованню школярів у дусі поваги до прав та основних свобод людини, у піднесенні культури прав людини, сприяє усвідомленню учнями необхідності побудови правової держави. Уроки вчитель урізноманітнює за допомогою інтерактивних методів навчання: дискусії і цікаві диспути, лекції та рефератні диспути, засідання «круглого столу». Для ефективнішого проведення профілактичної роботи серед неповнолітніх вчителі користуються такими педагогічними сучасними технологіями як інтерактивне навчання і виховання.

До інтерактивних форм і методів виховання ми відносимо: тренінги, робота в малих групах, робота в парах, «мозковий штурм»,

акваріум, мікрофон, ажурна пилка, аналіз ситуації, дискусія, «коло ідей», «рольова гра», займи позицію, зміни позицію, дебати тощо.

Індивідуальна робота проходить таким шляхом: виявлення причин правопорушення; постійного відвідування учня вдома; тісного взаємозв'язку з батьками, з інспектором з ювенальної превенції; знайомства з друзями підлітка; залучення до гурткової роботи, розподілу доручень; відвідання уроків вчителів-предметників (з метою спостереження за учнями з девіантною поведінкою); контролю за участю у трудових справах класу; залучення до власних і загальношкільних справ; проведення різноманітних бесід.

У ліцеї склалася відповідна система профілактичної роботи. З метою виявлення порушень дисципліни на уроках та в позаурочний час, запізньє та пропусків уроків без поважних причин, втеч з уроків, відсутності в здобувачів освіти навчальних посібників та шкільного приладдя, їх неуспішності складаються покласні рапорти, де фіксуються всі ці порушення. У кінці дня інформація систематизується заступником директора з навчально-виховної роботи, який веде зведений журнал для щомісячного підведення підсумків на загальношкільній лінійці. У закладі створена чітка система контролю за станом відвідування уроків здобувачами освіти.

Дирекція і педагогічний колектив закладу загальної середньої освіти приділяють велику увагу зв'язкам ліцею з правоохоронними органами та управлінням юстиції, лікарями, органами і службами у справах дітей.

Все це забезпечило очікувані результати: заклад загальної середньої освіти здійснює цілеспрямовану правову освіту через мережу факультативів, які читаються за авторськими програмами та гуртків; інноваційні підходи у навчанні та вихованні сприяють поступовому формуванню в учнів власної точки зору, власної позиції, умінню аргументувати думку, робити вибір; виховна робота дозволяє побачити реальні результати щодо формування в учнів певного рівня правосвідомості: на даний момент жоден здобувач освіти не стоїть на обліку в кримінальній міліції.

Таким чином, ми можемо зауважити, що ефективність цієї роботи підвищується якщо: використовуються активні форми й методи виховного впливу на учнів; педагоги використовують досягнення педагогічної та психологічної науки, опановують новітні педагогічні технології; стимулюється здоровий спосіб життя і позитивна орієнтація у процесі соціалізації здобувачів освіти; сімейно-

шкільне виховання гармонізується на засадах гуманізму, доброзичливості, демократизму, партнерських відносин учасників освітнього процесу.

Література:

1. Дем'янюк Т. Д. Організація виховного процесу в сучасному загальноосвітньому навчальному закладі: Навчально-методичний посібник. Київ-Рівне: РДГУ, 2006. 416 с.
2. Закон України «Про виховання дітей та молоді»: Проект. *Освіта України*. 2004. 14 вересня. (№72). С. 4-6.
3. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді. *Світ виховання*. 2004, №4 (5). С.7-30.

НАПРЯМ 5. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ В МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

Альтгайм Л. Б.,

к.г.н., доцент кафедри географії та методики її навчання

Заствецька Л. Б.,

д.г.н., професор, завідувач кафедри географії та методики її навчання

Ратушняк К. Ю.,

здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти географічний факультет, кафедра географії та методики її навчання

Тернопільський національний педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка,

м. Тернопіль

РОЛЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСКУРСІЙ ДЛЯ ШКОЛЯРІВ У М. ТЕРНОПІЛЬ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ

Важливим завданням із подальшого вдосконалення надання як освіти у школі, так і справи національного виховання й підготовки учнів до дорослого життя, особливо сьогодні в умовах війни, стоїть не тільки перед школою, але й перед позашкільними установами й всіма організаціями, які причетні до виховної роботи серед учнівської

молоді. Ці завдання можуть реалізовувати також і туристично-екскурсійні установи.

Екскурсійна робота серед підростаючого покоління може проводитися навчальними закладами спільно із будинками дитячої творчості, туристичними центрами, спелеологічними клубами, туристичними гуртками і ін.

Екскурсії займають важливе місце у комплексному підході до національного виховання учнівської молоді, ефективність якого досягається на основі єдності релігійного, трудового й національного виховання. Впливаючи на розум і почуття учнів, вони допомагають формуванню у дітей національних поглядів і переконань, моральному становленню особистості, закріплюють і розширюють знання, отримані у школі, розвивають загальний кругозір, виховують любов до рідного краю. Шкільні екскурсії завжди слугували і виступали реалізатором важливих виховних методів та функцій для формування національного світогляду учнів. Вони є особливо дієвим практичним методом навчання і виховання у підлітків і молоді української ідентичності, формування у них поваги до минулого і гордовитого відчуття за велич нашого народу у боротьбі за свою незалежність [1]. Такі основні моменти у вихованні молоді можна реалізовувати під час екскурсій у м. Тернопіль, на яких включені екскурсійні об'єкти національної гордості і пов'язані із життям відомих людей. До них можна віднести Пам'ятник Героям Небесної Сотні, флагшток із прапором України, а також пам'ятники Степану Бандері, Тарасу Шевченку, Соломії Крушельницькій, Ігорю Гереті.

Пам'ятник Героям Небесної Сотні відкрито 14 жовтня 2016 року У 2014 році, після розстрілів на Майдані незалежності у м. Києві, з'явилося звернення тернополян назвати одну із головних вулиць або майданів міста в пам'ять Героїв Євромайдану. Міська рада прийняла рішення найменувати одну із центральних площ їх іменем. Після багатотисячного вшанування першої річниці пам'яті Героїв, загиблих на Майдані незалежності у м. Києві, тернополяни прийняли рішення встановити на цій площі пам'ятник Героям Небесної Сотні. Під час відкриття на цій площі міста вишикувалися бійці 44-тої окремої артилерійської бригади, Національної гвардії, батальйону патрульної служби поліції особливого призначення "Тернопіль". У скульптурі зображена фігура юнака – невинної жертви та ангела, який є символом слави Героїв. Висота композиції без постаменту 9 метрів, а фігури – 3 метри.

Флаги́ток із пра́пором Украї́ни відкрито до 30-ого Дня Незалежності у гідропарку встановили висотою 50 метрів та діаметр до 1,2 метри. Виконаний він із кількох блоків металу. Витратили на прапор чималі кошти – 4 877 994 гривень – гроші меценатів, які підтримали проєкт.

Пам'ятник Степану Бандері встановлено у 2008 р. Його зведено у м. Тернополі до сторічного ювілею із дня народження лідера українського національного руху. Місце для установки скульптури вибрали у парку імені Тараса Шевченка навпроти облдержадміністрації. Чотирьохметрова фігура Бандері покрита бронзою, а півтораметровий постамент виконаний із мармуру. Висота гранітного постаменту 2,5 м, висота бронзової фігури 4 м. До відкриття пам'ятник покрити бронзою ще не встигли, тому просто пофарбували у коричневий колір. Повністю роботи були завершені навесні 2009 року. Із тих пір пам'ятник С. Бандері – один з епіцентрів суспільного життя м. Тернополя, місце проведення заходів до пам'ятних дат і просто зручне місце зустрічі екскурсійний об'єкт. Автор скульптурної композиції – Р. Вільгушинський. В 2011 р. добавлений напис «Герой України» [3].

Пам'ятник Тарасу Шевченку у м. Тернополі розташований у невеличкому скверіку ліворуч від драмтеатру. Автор пам'ятника – скульптор Микола Невеселий, архітектурну прив'язку виконав тодішній головний архітектор Тернополя Станіслав Калашник. Пам'ятник являє собою бронзову сидячу фігуру Тараса Шевченка, встановлену на двоступінчатому гранітному постаменті сірого кольору. Трагування постаті Шевченка виконано загалом у традиційному руслі. Автори пам'ятника зуміли передати портретні риси сильної душою людини. Вже немолодого поета зображено у хвилину задуми, його плечі похилені, голову трохи розвернуто праворуч, руки складені на правому коліні.

Сучасний пам'ятник Тарасові Шевченку у м. Тернополі – не перший пам'ятник Кобзареві у місті. Раніше, 1953 року, у м. Тернополі встановлено пам'ятник Т. Шевченку у міському парку (приблизно на місці сучасного пам'ятника С. Бандері), але через реконструкцію парку його знесено.

У березневі дні 1982 року, коли проводилось Всесоюзне Шевченківське літературно-мистецьке свято «В сім'ї вольній, новій», у сквері біля драмтеатру, урочисто відкрито новий пам'ятник Тарасу Шевченку у м. Тернополі [3].

Пам'ятник Соломії Крушельницькій встановлено 22 серпня 2010 року. Бронзовий стрункий силует у старовинному вбранні у капелюшку, що спирається правою рукою на оригінальні перила із застиглої музики створено львівсько-рівненсько-тернопільським колективом художників у складі Володимира Стасюка, братів Андрія і Володимира Сухорських, Ізабелли Ткачук, Данила Чепіля та Анатолія Водоюяна. Висотою 3,8 м і масою 3,5 т образ пам'ятника Соломії Крушельницької стоїть на круглому триярусному гранітному постаменті, позаду якого бульвар Т. Шевченка і Тернопільський академічний обласний український драматичний театр.

Пам'ятник Ігорю Гереті назвали «пішохід у бронзі», оскільки пам'ятник встановлений посеред вулиці, на бруківці, без постаменту. Скульптор Олесь Маляр таким чином передав життєву позицію Ігоря Герети, який завжди хотів бути серед людей, спілкуватися із ними і допомагати їм. Бронзова постать Ігоря Герета зображена у русі у повний зріст із сумкою – митець крокує вулицею у напрямку обласного музею. Скульптура висотою 2 метри встановлена біля будівлі Управління Національної поліції України у Тернопільській області. Пам'ятник Ігорю Гереті відкритий 25 вересня 2016 року о 12:00. Його освятив єпископ-помічник Тернопільсько-Зборівський УГКЦ Теодор (Мартинюк) [4].

Згадками про видатних особистостей у м. Тернополі є пам'ятні місця, пам'ятники, меморіальні дошки, різні малі архітектурні форми та споруди, які із ними пов'язані, або у яких увіковічено пам'ять про них. Із цього переліку за останні роки із часів Революції гідності зростає кількість меморіальних дощок, присвячених героям Небесної сотні і теперішнім захисникам і захисницям нашої незалежності. І це мають бути особливі місця пам'яті, про які ми повинні пам'ятати щоденно і всі вони повинні бути доєднані до екскурсійних маршрутів, і, навіть, потрібно буде сформувати тематичні маршрути на їх основі.

Ми не має право забути жодного нашого захисника і захисницю і пам'ятні місця потрібно формувати не тільки у вигляді меморіальних дощок, а комплексів і меморіалів пам'яті про цю війну, де екскурсії можна буде доповнювати *елементами ритуалу*. Особливо це стосується екскурсій на історико-революційні й військово-історичні теми, де включають ці елементи ритуалу, тобто церемоніалу, виробленого звичаєм. При відвідуванні могил учасників боротьби за волю й незалежність нашої України й пам'ятних місць, де екскурсанти вшанують їх хвилиною мовчання, покладуть квіти, будуть присутніми

при зміні Почесної варти, прослухають тематичні мелодії, братимуть участь у масових ходах і мітингах на честь пам'яті про загиблих героїв. Елементи ритуалу матимуть великий виховний вплив на учасників екскурсій [2].

Наша українська земля і історія багата на події національно-визвольного руху, видатні постаті, які формували її територіально та етнічно у минулому. Героїчні вчинки наших захисників і захисниць сьогодення щоденно доповнюють цей список. Стають прикладом боротьби за незалежність нашої країни, продовжуючи яскраві сторінки історії наших пращурів.

Література:

1. Альтгайм Л.Б. Організація екскурсійних послуг, Тернопіль. ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. 204 с.
2. Альтгайм Л., Стецько Н. Репрезентація екскурсійних об'єктів через призму видатних постатей у м. Тернополі та області. Охорона культурної спадщини як невід'ємний елемент розвитку туризму на Тернопільщині. Матеріали науково-практичної конференції, м. Збараж, 31 травня 2023 р. Наукове видання. Збараж: Національний заповідник «Замки Тернопілля», 2023, С. 3-9.
3. Тернопільщина. Історія міст і сіл: у 3 т. Тернопіль: ТЗОВ «Терно-граф», 2014. 342 с.
4. У Тернополі відкрили пам'ятник історика й археологу Ігорю Гереті. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news/260916-u-ternopoli-vidkryly-pamyatnyk-istoryku-y-arheologu-igoryu-gereti> (дата звернення: 15.05.2024).

*Шкіринець В. М.,
викладач кафедри географії і туризму
факультету географії, історії та туризму
Приватний вищий навчальний заклад
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»,
м. Рівне*

ПРИРОДООХОРОННА ОСВІТА УЧНІВ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Загострення екологічної кризи є однією з найбільш актуальних проблем сучасності, в цьому контексті людство змушене замислитись над проблемою взаємовідносин взаємовідносин у системі «людина-природа», утвердженням у свідомості суспільства активно-діяльнісного, відповідального ставлення до навколишнього середовища. У вирішенні цієї проблеми особливе місце посідають заклади загальної середньої освіти, на які покладена відповідальність за формування в здобувачів освіти активної життєвої позиції щодо охорони природи. Це передбачає формування в школярів потреби бережливо ставитися до природних ресурсів і раціонально їх використовувати. Діяльність школи має бути спрямована не лише на теоретичне засвоєння учнями знань про природу, а й на формування в них стійкої мотивації до природоохоронної роботи. [1].

Ми дотримуємося думки про те, що заклади загальної середньої освіти мають забезпечувати не лише засвоєння учнями природоохоронних знань у процесі вивчення навчальних предметів, на факультативних заняттях, але і залучати школярів до природоохоронної роботи в рамках позаурочної та позакласної виховної діяльності.

Сутність поняття «природоохоронна освіта учнів закладу загальної середньої освіти» має звернути, на нашу думку, увагу педагогів на оптимальне застосування освітнього середовища як виховної системи для гармонізації відносин у системі «людина-природа», оскільки природоохоронна освіта на заданому рівні ефективності її здійснення формує загальнолюдські норми моральної поведінки стосовно до навколишнього середовища та дозволяє кожному школяру зробити реальний внесок у збереження довкілля.

Поняття «природоохоронна освіта учнів закладу загальної середньої освіти» ми розуміємо як систему взаємопов'язаних цілеспрямованих виховних і дидактичних заходів, детермінованих рівнем суспільно-політичного та економічного розвитку регіону, країни, світу для просвітництва верств населення і господарської діяльності з об'єктами олюдної і дикої природи. Специфіка означеного виду природоохоронної діяльності полягає в тому, що вона здійснюється учнями під керівництвом педагогічних працівників на заданому рівні ефективності та розрахована на певні проміжки часу різної пори року і проводиться на уроках, а також в умовах позакласної, позаурочної та позашкільної роботи. Метою організації природоохоронної освіти школярів є формування особистості з високим рівнем екологічної компетентності, оскільки лише така особистість здатна, керуючись здобутими знаннями, сформованими цінностями й досвідом, приймати у майбутньому виважені екологічно доцільні рішення в життєвих ситуаціях – як у побутових, так і у природному оточенні. Саме ця особистісна характеристика зорієнтовує виховний процес і виступає показником якості сучасної екологічної освіти [2].

Саме тому залучення дітей цього віку до природоохоронних заходів дає змогу виховати почуття особистої відповідальності за людську діяльність, пов'язану з перетворенням навколишнього середовища, упевненість у необхідності бережливого ставлення до природи, розумного використання її багатств, тобто допомагає вирішити одне з найважливіших завдань сьогодення – підвищення рівня екологічної культури молоді та суспільства загалом [2].

Відповідно до чинного Державного стандарту формування екологічної компетентності здобувачів освіти забезпечується переважно змістом, визначеним природничою освітньою галуззю. Мета цієї галузі включає в себе екологічну складову, згідно з якою учні мають опанувати знаннями, уміннями, навичками, здібностями та способами діяльності, які «забезпечують успішну взаємодію з природою, формування основи наукового світогляду і критичного мислення, становлення відповідальної, безпечної і природоохоронної поведінки здобувачів освіти у навколишньому світі на основі усвідомлення принципів сталого розвитку» [3].

Перспективами подальшого дослідження є більш детальне вивчення організаційних форм природоохоронної освіти

школярів як умови підвищення рівня екологічної компетентності особистості.

Література:

1. Про освіту. Закон України від 05.09.2017 р. No38-39. База даних «Законодавство України». *ВР України*. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
2. Магрламова К.Г. Формування ціннісного ставлення до природи у змісті екологічного виховання учнів загальноосвітніх шкіл. *Педагогічний процес: теорія і практика: зб. наук. праць*. Київ: ЕКМО, 2008. Вип.1. С.141–147.
3. Державний стандарт початкової освіти: постанова Каб. Мін. України від 21.02.2018р. No87. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>

Яковчук О. В.,

кандидат географічних наук, доцент,

декан факультету географії, історії та туризму

Приватний вищий навчальний заклад

«Міжнародний економіко-гуманітарний університет

імені академіка Степана Дем'янчука»

м. Рівне

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ КРАЇНОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН ЗДОБУВАЧАМ ВИЩОЇ ОСВІТИ РІЗНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Географія – це «історія простору», а історія – «це географія часу», така образна дихотомія є логічним уособленням тісного взаємозв'язку історії та географії, на стику об'єкт-предметних сфер дослідження яких знаходяться багато сучасних соціально-гуманітарних наукових сфер знань. Одним із таких міждисциплінарних комплексів є країнознавство.

Серед великої кількості визначень, найпоширенішими вважаються такі: країнознавство – наука інтегруючого спрямування, що вивчає повний комплекс географічних явищ на певній конкретній території або певної країни; країнознавство – це організаційна форма об'єднання різносторонньої інформації про певний район, країну або

регіон, це комплекс дисциплін у системі географічних наук, що займається комплексним вивченням материків, їх частин, окремих суверенних країн [2].

Для глибшого розуміння визначимось із основними дефініціями. *Країна* – це територія, що має певні національні, кліматичні (кліматичні країни та області), культурні (культурні країни і області), історичні (історичні країни і області) або політичні кордони. Країна може як володіти державним суверенітетом, так і знаходитися під суверенітетом іншої держави (колонії, підопічні території). *Держава* – це владно-політична організація суспільства, що володіє державним суверенітетом, спеціальним апаратом управління і примусу, і що встановлює особливий правовий порядок на певній території [3].

Отже, об'єкт вивчення країнознавства – це *країна*, яка є специфічним територіальним утворенням, універсальним за своїм змістом, що об'єднує різні за походженням складові, що утворюють єдиний соціо-природно-територіальний комплекс. Підкреслимо, що саме територія, яка постає у якості своєрідного «скелета», на який нанизуються усе інше – природа, населення, історія, господарство тощо, стверджує географічний характер країнознавчих знань, але не вичерпує їх. Окрім знань про просторово-територіальну організацію країни, країнознавство включає знання з історії, населення, господарства, духовної і матеріальної культури тощо. Відповідно, основними напрямками сучасного країнознавства, є: географічне, економічне, історичне, політологічне, лінгвістичне, культурне і, власне, туристичне країнознавство/

Саме туристичне країнознавство може бути тією квинтисенцією, яка може поєднати усі інші напрямки країнознавчих досліджень, оскільки воно розуміється перш за все як *проблемне країнознавство*, тобто таке, що зорієнтоване на вивчення об'єкта під певним проблемним кутом зору – туристичним. З іншого боку, очевидним є міждисциплінарна спрямованість туристичного країнознавства, що перетнуло межі дослідницького арсеналу географічного країнознавства, рекреаційної географії, географії туризму та інших дисциплін, у лоні яких формувалося туристично-країнознавче знання. І у даному випадку саме міждисциплінарність виокремлює науковий статус туристичного країнознавства на якісно новий рівень [4].

Туристичне країнознавство є важливою дисципліною з підготовки фахівців не лише за спеціальністю 242 Туризм, але й може забезпечувати формування загальних та фахових освітніх компетентностей для здобувачів вищої освіти з інших спеціальностей в Україні, які вивчають міжнародну тематику, суспільно-гуманітарні або просторові аспекти, зокрема [1]:

027 Музезнавство, пам'яткознавство;

031 Релігієзнавство;

034 Культурологія;

055 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії;

056 Міжнародні економічні відносини;

082 Міжнародне право;

101 Екологія;

103 Науки про Землю;

112 Статистика;

241 Готельно-ресторанна справа.

Мета вивчення туристичного країнознавства - ознайомити студентів з основами туризмознавства і ключовими категоріями теорії і методології туристичного країнознавства, сформуванню уявлення про роль туристичних ресурсів країн світу у сфері надання туристичних послуг і необхідність їх раціональної експлуатації та охорони; важливим елементом навчання є набуття практичних навичок просторово-часового аналізу туристичної діяльності у різних країнах та регіонах світу.

Предмет вивчення туристичного країнознавства – туристичний потенціал різних регіонів, територій, держав та їх окремих частин, загальні закономірності розміщення туристичних ресурсів у світі, принципи і методи туристичної оцінки країн світу та їх районування і групування.

Специфіка дисципліни актуалізує посилену увагу саме до самостійної роботи студентів, вимагає зваженого і обґрунтованого підходу до проектування змісту семінарських занять і самостійної роботи, ставить особливі вимоги до підготовки індивідуальних завдань і систематичної обробки великої за обсягом країнознавчої інформації. Комплексність і міждисциплінарність туристичного країнознавства визначає змістовну особливість вивчення певних країн світу за таким планом [5]:

1. ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

1.1 Політико-географічна характеристика: офіційна назва, коротка загально прийнята назва; столиця, політичний лад; населення: кількість і динаміка; державна територія: площа, склад, географічне положення, компактність; державні кордони: протяжність, характер, функціональність; адміністративно-територіальний поділ; членство у міжнародних організаціях і регіональних об'єднаннях.

1.2 Особливості природного середовища: рельєф території: основні форми, гори, рівнини, вершини, западини; клімат: переважаючий тип, температурний режим, режим опадів, погода; внутрішні води: річки, озера, водопади, штучні водойми (вдсх, канали); вихід до моря, характеристика морських акваторій і берегової лінії; переважаючі типи ландшафтів: ліси, водойми, пасовища, оброблювані землі.

1.3 Особливості історико-культурного розвитку: давні цивілізації на території країни; історичні етапи державотворення; здобутки матеріальної і духовної культури.

1.4 Особливості населення: демографічна ситуація: народжуваність, смертність, статевовікова структура; міграційна ситуація: зовнішні і внутрішні міграції, напрямки і причини; структура розселення: найбільші міста, сільське розселення; мовний і етнічний склад населення; релігійний склад населення, основні релігійні центри; рівень освіти населення, рівень захворюваності.

1.5 Особливості економічного розвитку: виробництво і структура ВВП (валового внутрішнього продукту); загальні риси сільського і лісового господарства; загальні риси промисловості; загальні риси сфери обслуговування; загальні риси фінансової системи країни: грошова система, банки, роль туристичної галузі в економіці країни.

2. ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ КРАЇНИ

2.1 Ресурси оздоровчо-лікувального туризму: приморські кліматичні курорти та центри геліо-, і таласотерапії; гірські кліматотерапевтичні та гірськолижні курорти; бальнеолікувальні водні та грязелікувальні курорти; гідротермальні курорти; - сучасні центри спа-, і велнес-індустрії...

2.2 Ресурси пізнавально-екскурсійного туризму: видатні пам'ятки архітектури, історії та культури; об'єкти Всесвітньої Спадщини ЮНЕСКО, видатні музеї, галереї, виставки; видатні сакральні комплекси і споруди, центри паломництва; етнографічні комплекси, скансени, ресурси розвитку сільського туризму; ресурси

гастрономічного туризму: винний, пивний туризм, ...; видатні пам'ятки природи: національні природні парки, заповідники; туристичні ресурси сучасної культури та індустрії: визначні інженерні споруди...

2.3 Ресурси активного і спортивного туризму: гірський пішохідний туризм та альпінізм; водний річковий туризм: каякінг, рафтинг, байдинг, каноїнг, честерінг; водний морський туризм: підводний, вітрильний, серфінг; велосипедний туризм: рівнинний, приморський, гірський, сільський; спелеологічний і спелестологічний туризм; повітряний туризм: планеризм, парашут, джампінг тощо; туризм і з використанням тварин: коні, верблюди, собаки, слони, лами ...

2.4 Ресурси подієвого і розважального туризму: міжнародні та національні фестивалі і карнавали; концерти та виступи зірок естради, культури і мистецтва; видатні спортивні події: футбол, олімпійські ігри, Формула-1, теніс...; центри розваг і грального бізнесу, тематичні парки...

2.5 Ресурси ділового туризму: центри ділового життя: бізнесу та комерції, освіти та науки тощо; штаб-квартири міжнародних організацій та ТНК; найвідоміші економічні, політичні та наукові події; наявні виставкові комплекси та сучасні галереї; постійно діючі ярмарки та виставки; найвизначніші виставково-ярмаркові заходи і події минулого...

2.6 Ресурси розвитку круїзного туризму: ареали і маршрути морського круїзного туризму; ареали і маршрути річкового круїзного туризму; ареали і маршрути залізничного круїзного туризму.

3. ТУРИСТИЧНА ІНДУСТРІЯ КРАЇНИ:

3.1 Характеристика туристичної галузі країни: державна система управління туристичною галуззю; туристичні підприємства та некомерційні туристичні організації; зовнішні туристичні потоки (в'їзд-виїзд туристів); надходження і витрати міжнародного туризму; внутрішні туристичні потоки; надходження і витрати внутрішнього туризму;

3.2 Готельно-ресторанна інфраструктура країни: видова структура засобів тимчасового розміщення; система стандартизації якості готельних послуг в країні; найвідоміші готельні мережі світу, представлені в країні; територіальна організація готельних закладів по країні; видова структура закладів ресторанного господарства; особливості територіальної структури ресторанного господарства;

особливості національної кухні та її вплив на ресторанне господарство країни.

Отже, туристичне країнознавство може стати не лише цікавим і змістовним, але й корисним доповненням до формування професійних знань, вмінь і навиків здобувачів вищої освіти різних спеціальностей. Вивчення туристичних аспектів в сучасній фаховій освіті є важливим інструментом погодженої комунікації і взаєморозуміння між представниками різних культур і народів, адже туризм – це в першу чергу інструмент миру, це така галузь суспільно-економічної діяльності, яка, перш за все, розвивається інтенсивно саме у мирний час.

Література:

1. Перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти / Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266. URL: <http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/101-perelik-galuzej-znan-i-spetsialnostej>.
2. Туристичне країнознавство : країни лідери туризму : Навч. посіб. / За ред.: О.О. Любіцевої. К. : Альт-прес, 2008. 436 с.
3. Туристичне країнознавство: навчальний посібник / В. І. Стафійчук, О. Ю. Малиновська. Херсон : Олді-плюс, 2020. 808 с.
4. Туристичне країнознавство: Підручник / Вишневська О.О., Парфіненко А.Ю., Сідоров В.І. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2010. 800 с.
5. Туристично-рекреаційне країнознавство: Навч.-метод. посіб. для орган. аудит. і сам. роб.: Для студ. спец. 242 «Туризм» галузі знань 24 «Сфера обслуговування» / Автор-упор. Яковчук О.В. Харків: «Цифра-Принт», 2020. 104 с.

Яковчук О. В.,
кандидат географічних наук, доцент,
декан факультету географії, історії та туризму
Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-
гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»
м. Рівне

Белянінова Т. А.,
учениця 10-Б класу КЗ «Золочівський ліцей №3 Золочівської селищної
ради» м. Золочів, Харківської області,
переможниця II Етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-
дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук Харківської
області

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ РОЗРОБКИ КРАЄЗНАВЧИХ ТУРИСТИЧНИХ МАРШРУТІВ ДЛЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Найкращим підходом до навчання є поєднання теорії та практики, саме тоді людина не тільки запам'ятовує найбільшу кількість інформації, а ще й здатна застосовувати отримані знання надалі на практиці, у повсякденному житті. Саме цим і є краєзнавчий туризм. Подорожуючи, люди бачать все на власні очі, через це їм легше та краще вдається матеріалізувати якісь речі: текст у книжці з «Харківщинознавства» перестає бути тільки сукупністю слів, його починають доповнювати образи з подорожі, враження після неї... Діти – це майбутнє нашої країни, саме тому я хочу, щоб в Україні були створені найкращі умови для їхнього розвитку, пізнання та розкриття себе. Одним з кроків до цієї мети є розвиток краєзнавчого туризму в усіх школах України.

Вивчення свого рідного краю, його історії було важливим завжди, але зараз це потрібно як ніколи. Варто не тільки знати та досліджувати свій край, а й збирати інформацію про нього, зберігати її та вміти правильно використовувати.

Краєзнавство («край» (місцевість, територія), «знавство» (знання)) – одна із найпоширеніших форм комплексного вивчення окремих регіонів, місцевостей, малих територій в певній країні, тому що в її основі лежить інтерес людини до свого краю, його природи, історії, старожитностей, побуту та звичаїв своїх земляків [1].

Усі попередні дефініції терміна «краєзнавство» характеризують його з різних сторін, відповідно й методи дослідження цих аспектів будуть різні. Тому для зручності умовно краєзнавство можна поділити на три види: 1. природничо-географічне(географічне положення, природні умови, флора та фауна); 2. історико-культурне(пам'ятки, історичні події); 3. туристичне(дослідження краєзнавства з метою туризму).

Варто зауважити, що ці види є нерозривно взаємопов'язані, тому не можна досліджувати певну місцевість тільки з одного аспекту, повністю відокремившись від інших. Цей поділ створений навпаки для того, щоб краще можна було систематизувати результати дослідження та детальніше прослідкувати взаємозв'язок між видами та їхній вплив одне на одного.

Щодо функцій краєзнавства: воно сприяє соціальному, економічному та культурному розвитку краю; охороні та раціональному використанню природних багатств і культурної спадщини краю; поширенню краєзнавчих знань для досягнення освітніх, пізнавальних і виховних цілей; формуванню національної самосвідомості, вихованню поважного ставлення до історії та культури краю; розвитку творчих здібностей на базі традицій народного та професійного мистецтва [8].

У роботі з підлітками краєзнавство допомагає сформувати у них національну свідомість, виховати патріотизм. Учителі зі свого боку мають сприяти появі в учнів зацікавленості до дослідження різних видів джерел краєзнавства, під час роботи з якими вони вчаться обробляти та систематизувати отриману з них інформацію.

На стику туризму та краєзнавства виникла така синтетична наука як краєзнавчий туризм. Краєзнавчий туризм – це подорожі, походи, поїздки, організовані з метою ознайомлення з природою, історією та культурою певного краю (певної місцевості).

Роботу з розробки краєзнавчого маршруту можна поділити на декілька етапів: збір інформації про район походу, розробка маршруту, розрахунок часу, тестовий обхід маршруту та оформлення документації. Зі свого боку розробка маршруту поділяється на такі етапи: відбір об'єктів, визначення порядку відвідування об'єктів, місць відпочинку та ночівлі, будування маршруту на карті.

Розробка маршруту розпочинається з відбору об'єктів з урахуванням наявної мережі шляхів сполучення та бажаної тривалості туру. При цьому послуговуються такими критеріями, як відповідність об'єктів

меті походу, пізнавальна цінність об'єктів, транспортна доступність, забезпеченість туристичною інфраструктурою. Потім визначається порядок відвідування об'єктів відповідно до їхнього розміщення та потрібного виду маршруту(кільцевого, лінійного, радіального чи комбінованого).

Пропонуємо такі інноваційні підходи до відбору краєзнавчо цінних об'єктів при плануванні туристичного маршруту для учнівської молоді (в умовних балах).

1) Значимість: місцевого значення (1), регіонального значення (2), державного значення (3).

2) Функціональність: тільки рекреаційна (1), виховна і рекреаційна (2), рекреаційна, виховна і пізнавальна (3).

3) Доступність: доступна тільки пішоходам (1), доступна для пішоходів і для всіх видів транспорту (2), доступна для пішоходів, усіх видів транспорту і людей з особливими потребами (3).

4) Облаштованість: тривалий час пам'ятка не доглядається, частково або повністю зруйнована, майже відсутні відвідувачі (1), час від часу пам'ятка доглядається, наближається до стадії занепаду, мала кількість відвідувачів (2), регулярно пам'ятка доглядається, є постійні відвідувачі, поблизу пам'ятки або в ній, за можливості, надаються послуги (3).

5) Інформаційність: мала кількість інформації: стенди, інформація з державного реєстру (1), середня кількість інформації: стенди, інформація з реєстру, Вікіпедії, фотографії в Інтернет (2), велика кількість інформації: стенди, інформація в реєстрі, Вікіпедії, у Гугл картах, фотографії в інтернеті, статті/ролики і ЗМІ (3).

Результатом розробки маршруту є його картосхема. На ній умовною лінією наноситься шлях руху туристичної групи із зазначенням напрямку та способу пресування – автобусом чи іншим видом транспорту. Цей шлях прокладається по наявних транспортних шлях через об'єкти, різнокольоровими секторами позначаються основні послуги, що надаються в тому чи іншому місці призначення [6].

Програма маршруту – це щоденний розпорядок усіх заходів, що забезпечує туристичне підприємство та які включені у вартість поїздки. Вони, насамперед, повинні задовольняти такі базові потреби подорожуючих, як сон та їжа. Тому до програми, насамперед, включаються послуги розміщення і харчування. Задоволення цих потреб має певний циклічний характер, який формує добовий режим

туриста. Нічний час відводиться для сну, на що витрачається не менше 8-ми годин, а впродовж дня забезпечується триразове харчування: сніданок – 30 хв., обід – 60 хв., вечеря – 45 хв [6].

Тестовий обхід маршруту – це попереднє проходження маршруту організаторами майбутнього походу для того, щоб вдосконалити його, підготувати місця для ночівлі та відпочинку тощо.

Визначено, що основними поняттями дослідження є краєзнавчий туризм, маршрут туру. Умовно виділено 3 види краєзнавства: природничо-географічне; історико-культурне; туристичне.

Визначено, що основними функціями краєзнавства та краєзнавчого туризму є освітня, соціальна, культурна, виховна. Розробку маршруту туру розбито на 6 етапів: збір інформації про район туру, відбір об'єктів, визначення порядку відвідування об'єктів, місць відпочинку та ночівлі, побудова маршруту на карті, розрахунок часу, тестовий обхід маршруту.

Література:

1. Домбровська С.М. Опорний конспект лекцій з курсу «Краєзнавство, країнознавство та географія туризму» для студентів всіх форм навчання напряму підготовки 242 «Туризм». Харків: НУЦЗУ, 2019. 319 с. URL: <http://nnvc.nuczu.edu.ua/images/topmenu/kafedry/kafedra-menedzhmenta/Interactivnij-kompleks/KKGT/Method-1.pdf>.

2. Король О.Д. Організація екскурсійних послуг у туризмі. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2016. 144 с. URL: https://tourlib.net/books_ukr/korol-ekskurs3-1.htm

3. Любіцева О.О. Методика розробки турів: навч. посіб.. Київ: Альтерпрес, 2003. 104 с. – URL: https://tourlib.net/books_ukr/lubiceva_mrt.htm

4. Олішевська Ю.А. Шкільне географічне краєзнавство. Навчальний посібник. Київ: «ФОП Кравченко». 175 с. URL: https://geo.knu.ua/wp-content/uploads/2021/06/olichavska_geograf_krainoznavstvo.pdf.

5. Туристичний кластер Харківщини: монографія / Колектив авторів, гол. ред. О. В. Яковчук. Харків: ФОП Панов А. М., 2019. 432 с.

НАПРЯМ 6. ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ТА КОНСТРУКТИВНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ І РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Андрієвський Б. Я.,

вчитель географії

Боратинський ЗЗСО І-ІІ ступенів,

с. Боратин Золочівський район Львівська область

УКРАЇНА НЕ ПОВИННА БУТИ У СВІТІ «СИРОВИННИМ ПРИДАТКОМ»

Давно відомо, що для будь-якої країни вигідно мати перевагу в експорті над імпортом і вивозити готову продукцію, а не сировину.

Нема причин для радості, по-моєму, в тому, що наша держава отримує 40% надходжень до бюджету тільки від експорту металу. Набагато вигідніше виготовити з цього металу якусь конкурентноспроможну на світовому ринку машину і продати її значно дорожче. При цьому зросте зайнятість населення в країні. І металу при цьому потрібно значно менше, а значить, менше видобуватиметься викопної сировини і побережеться довкілля, а також зекономиться паливо. Те ж стосується і інших видів сировини (ліс, залізна руда, насіння ріпаку, пшениця, бурштин тощо).

Окремо хочеться торкнутися проблеми з вивозом пшениці. Україна – одна з двох країн у світі (ще Бангладеш), де розораність території перевищує 70%. По-перше, вигідніше вивозити якісь вироби з пшениці, а не саму пшеницю (про що вже йшлося). По-друге, від розорювання території через ерозію збіднюються ґрунти. Невже Україна зобов'язана постачати зерно чотирьомстам мільйонам людей у світі за рахунок нищення своєї території (чи побачимо ми ще колись безкраї простори природних степів з їх квітучими ефемероїдами). І взагалі, коли чуєш по телевізору, що вдалося засіяти в цьому році ще більші площі, ніж у минулому (навіть під час теперішньої війни на деяких територіях), думаєш, а чи потрібно стільки, чи не ліпше поберегти ґрунти, природу. До речі, здається, крім проблеми голоду у світі існує також проблеми зайвої ваги.

Ставлення до ґрунтів

Ще на початку 2000-х в різних джерелах можна було знайти інформацію, що за останні 100 років тільки від розорювання ґрунти

України втратили 70% гумусу. Виходить, що втративши ще 30% родючості, наша територія перетвориться в пустелю. Напевно, потрібно шукати альтернативні способи розпушування землі. До того ж, напевно, не потрібно розорювати такі великі площі (про що вже йшлося). Адже використана природа – це, напевно, те ж саме, що на столі повно, а в холодильнику порожньо, а збережена природа – це, коли ніби повний холодильник, тобто, є запаси надовго.

Бур'яни шкідливі?

Чи задавались ви питанням, чому бур'яни ростуть тільки на території, яка обробляється у сільському господарстві, а не ростуть, наприклад, у лісі. Хоч їх ніхто спеціально не сіяв. До того ж, особливість цих рослин ще в тому, що вони дуже швидко ростуть і дають багато зеленої маси. Може, природа спеціально «влаштувала» такий механізм, щоб відновлювати родючість ґрунту, яка знижується через діяльність людини. І замість того, щоб використовувати бур'яни як органічне добриво, люди вносять в землю мінеральні добрива, які, напевно, «заліплюють» ґрунтові капіляри, по яких мають рухатися вода і повітря, необхідні рослинам, а також використовують гербіциди, отруюючи все живе у ґрунті. Ті гербіциди (як і пестициди), скоріш за все, попадають і в продукти харчування.

В дитячій енциклопедії «Я пізнаю світ» є такі рядки: «Повертаючись до бур'янів, слід сказати, що в останні роки вони здобули несподівану підтримку, Захисники природи в Швейцарії, приміром, запропонували відмовитися від нещадної боротьби з ними. Гадають, що при цьому порушується природний баланс, який потребує біологічного різноманіття, і наводять чимало аргументів на користь того, що бур'яни можуть бути навіть корисними, а саме: вони захищають ґрунт від ерозії, а паростки корисних культур, які тільки-но пробілися з-під землі, - від морозу, граду або палючих сонячних променів. Головне ж – бур'яни дають притулок корисним комахам, здатним боротися зі шкідниками сільськогосподарських культур» [1, ст.370-371]. Варто додати, що бур'яни мають довше коріння, ніж культурні рослини, і завдяки цьому дістають поживні речовини з глибших шарів, куди ці речовини вимиваються дощовими водами.

Проблема засмічення

Зрозуміло, що сміття, що не переробляється в природі, не можна ні кидати на поверхню землі, ні закопувати в землю, ні спалювати (адже виділяються шкідливі речовини в повітря). Про шкідливість таких матеріалів також багато говориться. Звичайно,

потрібно переймати досвід у тих країн, де вміло сортують і переробляють таке сміття. А чи не варто прислухатися до доброї української приказки: «Чисто не там, де прибирають, а там, де не сміять». Адже ще не так давно загортали цукерки і печиво в магазинах у паперові кульки, а пляшки були виключно скляними. Якщо повернутися до таких методів, то, напевно, покращиться здоров'я у всіх людей, в тому числі у виробників поліетиленових пакетів та пластикових пляшок.

Література:

1. Таємниці природи: Дит. енцикл. /Авт.-упоряд. О.А. Леонович. К.: Школа. 2003. – (Я пізнаю світ).

Басюк Т. О.,

кандидат географічних наук, доцент кафедри геології та гідрології

Федорчук А. В.,

*здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Навчально-наукового інституту енергетики, автоматики та водного
господарства,*

*Національний університет водного господарства та
природокористування*

м. Рівне

ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ НЕЗАКОНОГО ВИДОБУТКУ БУРШТИНУ

Незаконний видобуток бурштину не лише зменшує обсяги добутку сировини, а й призводить до пошкодження природних територій. Природа є складною системою, де всі компоненти взаємопов'язані. Тому втручання у геологічне середовище має негативні наслідки для інших природних елементів. Найбільше постраждає біотична складова природи.

Під час шурфувального видобутку бурштину знищуються трав'яний і чагарниковий яруси лісу, пошкоджується коренева система дерев, а часто вони спилкуються або викорчуюються. Внаслідок цього вони втрачають стійкість і можуть нахилитися або впасти. Це призводить до пошкодження сусідніх рослин та загибелі підліску, що часто призводить до виникнення "п'яного" лісу, де багато дерев

нахилені або повалені. З часом більшість дерев гине [1].

Для таких територій характерна майже повна відсутність первинного ґрунтового покриву. Велика кількість шурфових ям суттєво зменшує площу для розвитку насіння і молодого лісу. Таким чином, сучасний ліс поступово знищується, а умови для його відновлення не утворюються.

Схожа, але водночас і дещо відмінна ситуація спостерігається при видобуванні бурштину методом гідропомпування. У цьому випадку можна виділити два типи негативних наслідків. Перший полягає у створенні воронкоподібних порожнин у ґрунті та його перекритті намитим матеріалом. Другий – у порушенні гідрогеологічного режиму території через надходження великої кількості води у близько розташовані гірські породи. Механічний вплив на ґрунт і гірські породи спричиняє їхнє просідання і поховання під шаром піщано-глинистого матеріалу. Надмірне додаткове зволоження надр технічними водами призводить до тривалого підйому рівня ґрунтових вод [2].

Сукупний вплив цих чинників призводить до того, що коренева система дерев не може утримувати їх у рівновазі в розрідженому піщаному ґрунті, в умовах вимивання останнього, що викликає явище "п'яного" лісу. Крім того, піднятий рівень ґрунтових вод перешкоджає проникненню кисню до коренів, що спричиняє їх загибель від надмірного зволоження. Коли кількість загиблого коріння досягає критичної межі, рослина гине повністю. Відмінність гідропомпового методу полягає в тому, що ґрунт і порода не переміщуються у відвали, а рівномірно розподіляються по території потоками води, створюючи умови для подальшого самовідновлення лісу [3].

Іноді порушення гідрогеологічного режиму при використанні гідропомп настільки суттєве, що екосистема лісу трансформується в екосистему болота. Цей процес є тривалим, і на деяких територіях спостерігається перехідна форма "ліс-болото" з характерними ознаками обох екосистем.

При видобуванні бурштину на болотах застосовується тільки метод підземного гідровимивання. Це призводить до фактичного руйнування болотної екосистеми та створення на її місці унікальної лучно-піщанистої системи острівного типу. Таке перетворення відбувається через підняття великої кількості бурштиноносних відкладів (піску, алевриту, глини) на поверхню. Намивання ховає під

собою болотний ґрунт та рослинність, а утворений ландшафт нагадує місячну поверхню — рівнинну піщано-глинисту площу без рослинного покриву, вкриту воронками від свердловин гідророзмиву.

Намитий ґрунт піднімає висоту поверхні на 10-70 см (зазвичай 20-40 см) відносно природного рівня. Це достатньо, щоб витіснити більшість гідрофільних рослин із фітоценозу і залучити на їх місце рослини нормального зволоження, переважно види, характерні для вологих луків. Таким чином, на місці болотного масиву виникає двошарова трансформована територія: у верхній частині з умовами, близькими до вологих луків, а в нижній — похована первинна екосистема болота.

Окрім перетворення самих боліт, незаконний видобуток бурштину методом гідророзмиву змінює і заболочені ліси, перетворюючи їх на ліси з перезволоженим режимом. Для таких лісів також характерна двошарова будова ґрунтового покриву – зверху знаходиться намитий піщанистий ґрунт з нормальною водонасиченістю, а під ним – похований первинний перезволожений ґрунт. Це дозволяє молодим деревам швидко рости, проте, як тільки їх коренева система опиняється нижче рівня наміву, вона починає перезволожуватись, і рослина гине. Таким чином, ліс у таких умовах не може повноцінно розвиватися.

Екосистеми лук під час незаконного видобутку бурштину знищуються повністю. Використання методу шурфування призводить до повної деградації ґрунту та знищення природної рослинності. З часом такі площі відновлюються, але відновлена екосистема значно збіднена у видах, тому є менш стійкою до впливу зовнішніх факторів.

При застосуванні гідропомпового методу основна площа луків покривається неродючим піщанистим ґрунтом, тоді як інші ділянки залишаються у вигляді воронок на місці свердловин підземного гідровимивання. На краях цих воронок зберігаються фрагменти первинної екосистеми у вигляді скупчень рослин. Вони досить слабкі, але за сприятливих умов можуть слугувати насінневою базою для подальшого відновлення екосистеми. Проте зміна фітоценозу, спричинена заміною гумусного ґрунтового покриву на піщанистий, є невідворотною і тривало змінить екологію цієї площі.

Окрім знищення екосистем луків, незаконний видобуток бурштину часто призводить до повного руйнування агроекосистем, що утворилися на їх місці. Це зменшує площу родючих орних земель і призводить до їх деградації, що є особливо гострою проблемою в

регіоні, де забезпечення сільськогосподарських підприємств відповідними земельними ресурсами є надзвичайно актуальним. Порушення ґрунтового покриву, знищення родючого шару ґрунту та деградація земель ускладнюють вирощування сільськогосподарських культур, що впливає на продуктивність і стійкість агроєкосистем.

Ще однією екологічною проблемою, викликаною незаконним видобуванням бурштину, є зміна гідрологічного режиму прилеглих територій. Це відбувається головним чином через порушення роботи гідромеліоративних каналів та закачування великих об'ємів води у бурштиноносні й вищезалягаючі горизонти. Зазвичай ці дві проблеми взаємопов'язані: порушення дренажної системи призводить до затоплення прилеглих ділянок, а надмірне зволоження ґрунтів через закачування води ускладнює їх природне осушення. Це змінює баланс води в регіоні, що може спричинити тривалі негативні наслідки для місцевих екосистем і сільськогосподарських земель [4].

Порушення роботи гідромеліоративних каналів виникає через викопування шурфів у їхніх бортах та дні, а також через штучне перекриття каналів для підняття рівня води і створення малих водосховищ. У першому випадку порушується пропускна здатність каналу, що призводить до застою води та локального підняття рівня ґрунтових вод; для відновлення роботи каналу потрібна його реконструкція. У другому випадку на гідромеліоративних каналах створюються штучні дамби, які перекривають відтік води. Це робиться для забезпечення водою гідропомпових агрегатів і призводить до загального підняття рівня ґрунтових вод вище по течії каналу [5].

Крім того, вода безпосередньо закачується у ґрунт, створюючи штучне перенасичення водою окремих геологічних горизонтів. Усі ці фактори негативно впливають на екологію прилеглих екосистем. Зокрема, змінюється склад рослинності: підняття рівня ґрунтових вод і перезволоження ґрунтів сприяють зникненню видів, які не витримують надмірної вологи, і поширенню гідрофільних рослин. Також змінюється структура ґрунтів: постійне зволоження і вимивання ґрунту може призводити до його розрідження, зменшення родючості та підвищення ризику ерозії. Внаслідок перезволоження гине коренева система рослин, зокрема дерев, що знижує їх стійкість і призводить до падіння. Порушується баланс місцевих водних систем: штучне створення водосховищ і зміна гідрологічного режиму впливають на природний стік води, що може спричинити затоплення низинних територій, впливаючи на сільськогосподарські угіддя та

населені пункти.

Таким чином, нелегальний видобуток бурштину має комплексний негативний вплив на гідрологічні та екологічні умови регіону, що вимагає негайних заходів з боку держави та місцевих органів влади для збереження природних ресурсів і стабільності екосистем.

Література:

1. Мельничук В. Г., Криницька М. В. Прогнозні фактори і пошукові ознаки локалізації бурштину в Прип'ятському басейні / X наукові читання імені академіка Євгена Лазаренка «Мінералогія: сьогодні і майбуття» : мат. Міжнародної наук. конф. ЛНУ ім. І.Франка, 2016. С. 56–58.

2. Волненко С. О., Мельничук Г. В., Курепа, Мамчур С. В. Старательські способи видобутку бурштину в Українському Поліссі. *Вісті Донецького гірничого інституту*, (40), 2017. С. 118-119.

3. Колесник Т. М., Бедункова О. О., Клименко В. О. Особливості деградації дерново-підзолистих ґрунтів, порушених незаконним видобутком бурштину. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*. Серія «Сільськогосподарські науки». Випуск 2(90) 2020 р. С. 83-97.

4. Мельничук В. Г., Криницька М. В. Бурштин Полісся. Довідник. Рівне : НУВГП, 2018. 236 с.

5. Залеський, І. І., Майборода, Х. А. Екологічні наслідки розробки Клесівського родовища бурштину. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*. Вип. (2(90)). 2020 С. 28-37.

Останчук С. М.,
*кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри геодезії та картографії
Національний університет водного господарства та
природокористування
м. Рівне*

Останчук О. П.,
*кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри комп'ютерних наук та прикладної математики
Національний університет водного господарства та
природокористування
м. Рівне*

МАТЕМАТИКО-КАРТОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕФОРМУВАННЯ ЗЕМНОЇ ПОВЕРХНІ

Зважаючи на те, що зміщення земної поверхні є функцією багатьох змінних, визначитися з якими у повному обсязі наразі досить проблематично, то це, у свою чергу, ускладнює й саме вивчення процесу деформування. Тому при вивченні деформованого стану земної поверхні зрозумілою є потреба у створенні та використанні простих і достовірних методичних підходів, які повинні базуватися на охопленні великих площ з подальшою статистичною оцінкою експериментального картографо-геодезичного матеріалу [1-4]. Теоретична і практична необхідність у подібних розробках цілком очевидна (вивчення внутрішньої структури процесу зміщень, уявлення про фізичну суть деформації, раціональне природокористування, якісне проектування, будівництво та експлуатація різноманітних інженерних об'єктів та ін.). На основі вищенаведеного оптимальним рішенням при вивченні деформування земної поверхні видається побудова математичних стохастичних моделей, які забезпечують якісний та кількісний аналіз деформації. Суть такого моделювання вбачається у наступному:

1. Дослідження зміщень земної поверхні мають включати топографо-геодезичні методи, що дозволяють безпосередньо геометрично визначити ці величини (горизонтальні і вертикальні) безвідносно до природи сил, які їх викликають. Вихідною кількісною інформацією для досліджень можуть бути повторні геодезичні спостереження дискретних точок земної поверхні (геодезичні пункти,

нівелірні знаки, окремі точки тощо) та різночасові топографічні знімання територій (наземні, дистанційні). За умови достатньої репрезентативності отримуваних зміщень земної поверхні це дає змогу мати практично необмежений обсяг початкової інформації, що важливо для подальших статистичних досліджень (використовувати навіть матеріали минулих років різних відомств, організацій, компаній, залучати дані систем супутникової навігації та ін.).

2. На основі наявних значень зміщень точок земної поверхні виділити ділянки з їх однорідним розподілом. Для виконання вказаної процедури пропонується здійснити районування поля зміщень земної поверхні згідно алгоритму ковзної дисперсії. Подібні розрахунки шляхом ковзання дисперсії (поступового переходу від кожної фіксованої точки до іншої) дозволяють для всіх точок поля провести оцінку дисперсії або визначити недоцільність її проведення. За принципом практичної постійності дисперсії із застосуванням критерію Фішера можна виконати дослідження розглядуваного поля зміщень на стаціонарність, тобто виділити ділянки з локально-однорідним характером деформації. При цьому такі ділянки матимуть довільну геометричну форму, що наочно видно при відповідному картографуванні, а всі точки, зосереджені в кожній з них, можуть у подальшому підлягати сумісній математичній обробці з метою обчислення характеристик деформації.

3. Деформацію слід подати функціональними залежностями, від яких встановлюється емпіричним шляхом для кожної виділеної однорідної ділянки. Такі залежності повинні задовольняти вимогам однозначності, неперервності, відмінності від нуля якобіана. Це дає змогу виявити загальні тенденції деформування земної поверхні, пов'язати їх з особливостями будови території, прогнозувати просторово-часові перетворення.

4. На основі отриманих функціональних залежностей і положень класичної теорії пружності обчислити інваріантні характеристики деформації, основними з яких є зсув (описує зміну форми) і дилатація (описує зміну об'єму). Це дозволяє установити фізичний (механічний) зміст явища, дати йому наочний кількісний розв'язок і визначити найбільш небезпечні у деформаційному відношенні зони (розтягнення-стиснення).

Розглянута процедура може бути складовою частиною комплексних досліджень проблеми деформованого стану земної поверхні, її картографування, побудови найбільш адекватних

математичних моделей. Практичну апробацію математико-картографічного аналізу деформування земної поверхні здійснено нами для різних територій Рівненської області.

Література:

1. Остапчук С. М. Про районування явищ методом ковзної дисперсії. *Вісник геодезії та картографії*. Київ, 2000. №4 (19). С. 12-14.
2. Остапчук С. М., Тадєєв О. А., Грицюк П. М. Теоретико-методологічні особливості кількісного аналізу деформування земної поверхні. *Вісник НУВГП*. Рівне, 2005. Вип. 3 (31). С. 393-400.
3. Тадєєв О. А. Адаптивні методи оцінювання та інтерпретації деформаційних полів Землі з використанням GNSS-даних. *Сучасні досягнення геодезичної науки та виробництва*. Львів, 2018. Вип. I (35). С.71-78.
4. Savchuk S., Tadyeyev O. Method for monitoring of modern reference systems in their relationship with geodynamics. *Wybrane aspekty zabezpieczenia nawigacji lotniczej*. Deblin, 2020. Cz. 2. P. 111-127.

Павловська Т. С.,
кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
Октисюк А. М.,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
географічного факультету
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
Ковальчук М. Р.,
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
географічного факультету
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк

МІНЛИВІСТЬ СЕРЕДНЬОРІЧНИХ ВИТРАТ РІЧКИ ПРИП'ЯТЬ (ГІДРОПОСТ ЛЮБ'ЯЗЬ)

В умовах глобальної зміни клімату і невідомого зростання антропогенного впливу на природні ресурси важливими є спостереження за тенденціями гідрологічного режиму річок, оскільки ці водні об'єкти є особливо чутливими до будь-яких трансформацій навколишнього середовища. А сучасні кліматичні тенденції, які, насамперед, виражаються змінами температури атмосферного повітря й кількості опадів, відносної вологості повітря, тривалості й хронологічних меж кліматичних сезонів, як відомо, можуть призвести до зміни гідродинамічного режиму й водного балансу річок, почастищення випадків повеней чи/ї надмірних посух, дефіциту прісної води тощо [2]. Зважаючи на зростання чисельності населення на Землі й інтенсифікацію антропогенного навантаження на довкілля, ці питання набувають актуальності майже для усіх регіонів нашої планети. Не є винятком у цьому плані й територія Волинської області. Сьогодні це край, де помітні не тільки глобальні кліматичні зміни [5–8], а й відбуваються активні втручання в природні біогеоценози (видобуток корисних копалин, белігеративні дії, водогосподарські й лісгосподарські дії, збільшення площ зі штучним покриттям та ін.).

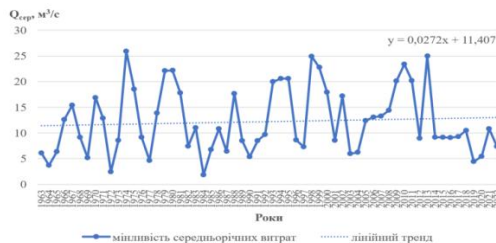
Волинська область – регіон дуже багатий на річки, озера, болота й штучні водойми [3, с. 59–61]. Майже 90 % території краю займає басейн р. Прип'ять. Її найбільшими притоками є Стир, Стохід і Турія. Спостереження за функціонуванням р. Прип'ять здійснюють фахівці

Волинського обласного центру з гідрометеорології (далі – ВОЦГМ) на гідропостах Річиця та Люб'язь.

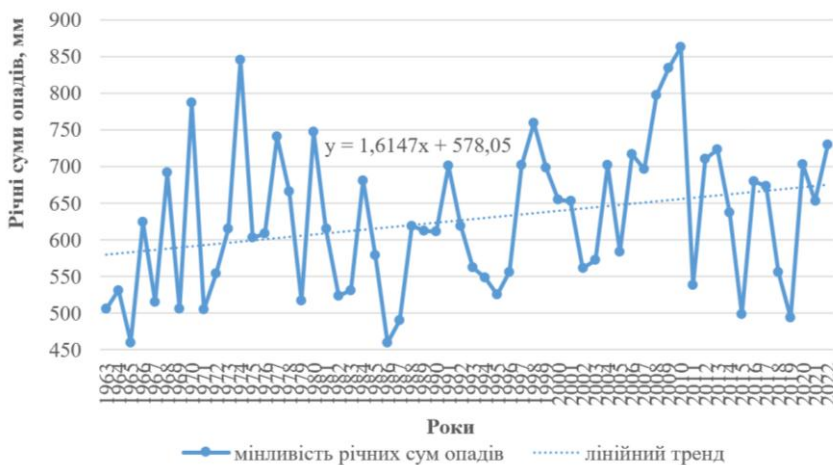
Особливості водного режиму річки на гідропосту Люб'язь, крім опадів й температури атмосферного повітря, значною мірою, визначаються рівневим режимом оз. Люб'язь, близьким заляганням ґрунтових вод, низинним і заболоченим рельєфом Полісся з малими ухилами поверхні. За таких умов дослідження взаємозв'язку гідрологічних і кліматичних процесів є важливим завданням для прогнозування параметрів повеней, паводків і підтоплень населених пунктів і господарських угідь, а також наслідків посушливих періодів для гідрологічних та гідрохімічних показників річки та її екосистем [4, с. 187].

Середнє багаторічне значення середньорічних витрат р. Прип'ять на гідропосту «Люб'язь» за досліджуваній період (1963–2022 рр.) становить 12,2 м³/с. Найбільші значення (понад 20 м³/с) спостерігалися у 1974, 1979, 1980, 1993–1995, 1998, 1999, 2009–2011, 2013 рр., а найменші (менше 5 м³/с) – у 1964, 1972, 1977, 1984, 2019 рр. Упродовж вказаного проміжку часу простежується тенденція до зростання середньорічних витрат річки (рис. 1).

Багаторічна динаміка річних сум опадів на найближчій метеостанції (далі – МС) «Любешів» має таку ж тенденцію – збільшення величин з плином часу (рис. 2). Для виявлення міцності зв'язку між річними сумами опадів (МС «Любешів») і середньорічними витратами р. Прип'ять (гідропост «Люб'язь») нами за допомогою функції CORREL у MS Excel 2019 було розраховано коефіцієнт кореляції. Згідно інтерпретації коефіцієнта кореляції [1] зв'язок між опадами й середньорічними витратами прямий і слабкий ($r=0,34\pm 0,1$).

Рис. 1. Багаторічна (1963–2022 рр.) динаміка середньорічних витрат р. Прип'ять, гідропост «Люб'язь» (побудовано авторами за даними ВОЦГМ)

Рис. 2. Багаторічна (1963–2022 рр.) динаміка річних сум опадів, МС «Любешів» (побудовано авторами за даними ВОЦГМ)

Висновки. Здійснене дослідження дозволяє стверджувати, що багаторічні коливання річних сум опадів на МС «Любешів» і середньорічних витрат р. Припять на гідропосту «Люб'язь» мають односпрямовані тенденції. Тривалість і характер чергування зростаючих і спадаючих фаз багаторічних коливань середньорічного стоку й опадів у цілому співпадають. При цьому тіснота зв'язку аналізованих параметрів слабка. Причиною цього можуть бути й господарська діяльність [4, с. 189], й природні процеси (зміна температури атмосферного повітря, розвиток карсту, вплив підпірних вод озера Люб'язь) у межах водозбору. Тому для більш об'єктивних висновків про чинники мінливості середньорічних витрат річки доцільно проаналізувати види й наслідки антропогенних втручань у межах водозбору і в заплавно-руслові комплекси річки, детально вивчити синхронність (асинхронність), синфазність (асинфазність) коливань гідрометеорологічних параметрів водозбору за допомогою різницевих інтегральних кривих. Доцільним бачиться аналіз рівнів ґрунтових вод та інтенсивності перебігу карстових процесів на досліджуваній території. Розширити дослідження можна шляхом вивчення тісноти зв'язку середньорічних витрат з іншими метеопараметрами водозбору: температурою атмосферного повітря, відносною вологістю повітря, гідротермічним коефіцієнтом. Такий

спектр завдань і визначає основні напрямки наших подальших досліджень водного режиму р. Припять.

Література:

1. Аналіз узгодженості двох рядів даних. URL: <https://blacknick.info/index.php?subj=stat13> (дата звернення 02.05.2024 р.)
2. Іванюта С. П. Адаптація до змін клімату в Україні: проблеми і перспективи. Аналітична записка. № 32, Серія «Національна безпека». *Національний інститут стратегічних досліджень*. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/adaptaciya-do-zmin-klimatu-v-ukraini-problemi-i-perspektivi> (дата звернення 20.05.2024 р.)
3. Павловська Т. С. Географія Волинської області: навчальний посібник / за ред. проф. І. П. Ковальчука. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. 212 с.
4. Павловська Т. С., Білецький Ю. В., Щесюк Є. Р. Багаторічні (1963–2020 рр.) коливання максимального стоку р. Прип'ять (гідропост «Люб'язь»). *Інноваційні тенденції сьогодення в сфері природничих, гуманітарних та точних наук*: матеріали III Міжнародної наукової конференції (м. Рівне, 29 вересня, 2023 р.) / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2023. С. 186–190.
5. Павловська Т. С., Федонюк М. А., Рудик О. В. Температурний режим повітря у Волинській області: хронологічний та хорологічний аспекти. *Географічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 1. С. 39–48. DOI <https://doi.org/10.32782/geochasvnu.2023.1.04>
6. Павловська Т. С., Білецький Ю. В., Валянський С. В. Просторовий розподіл і режим випадання атмосферних опадів у Волинській області. *Географічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 3. С. 13–23. DOI <https://doi.org/10.32782/geochasvnu.2024.3.02>
7. Павловська Т. С., Мельничук М. А., Ступницька М. М. Тривалість й часові рамки зимового сезону у Волинській області на початку XXI сторіччя. *Актуальні проблеми регіональних досліджень*:

матеріали V міжн. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Луцьк, 11 грудня 2020 р.). Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2020. С. 30–32.

8. Павловська Т. С., Нікон О. Є. Багаторічна (1977–2020 рр.) динаміка показників відносної вологості повітря у Волинській області. *Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції / за ред. Ю. М. Барського та В. Й. Лажніка, м. Луцьк, 12–14 квітня 2024 р. Луцьк: ФОП Мажула Ю. М., 2024. С. 55–58.*

Теребейчик І. В.,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
географічного факультету,

Волинський національний університет імені Лесі Українки
м. Луцьк

Стельмах В. Ю.,
доцент кафедри фізичної географії,
географічного факультет

Волинський національний університет імені Лесі Українки
м. Луцьк

ВИЗНАЧЕННЯ ГІДРОГРАФІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ РІЧКИ ДЕСНА ТА ЇЇ ПРИТОК

Вивчення гідрографічної мережі є важливою складовою комплексного дослідження природних ресурсів та довкілля. Аналіз річок, озер, ґрунтових вод та інших водних об'єктів дозволяє оцінити їх стан, екологічний баланс та наявні проблеми. Таким чином, стає можливою розробка заходів з охорони та раціонального використання водних ресурсів [2].

Десна – рівнинна річка з широкою (до 15 км) долиною, з чисельними протоками та озерами, бере початок на території смоленської області (росія). Десна є лівою притокою 1-го порядку р. Дніпро, її протяжність на території України становить 591 км. Також вона є найбільшою Лівобережною річкою України. Більша частина річки протікає на території Чернігівської області (552 км).

Річкова мережа басейну річки Десни добре розвинена. Ця ріка має 18 правих та 13 лівих приток. Найбільшими з них є річки: Судость, Сейм, Снов, Остер, Клевень (протікають на території 2 країн). Вони є середніми за площею водозбору [1].

Основні притоки (Судость, Сейм, Снов, Остер) сягають довжини від 16 до 748 км. Кількість річок більше 10 км – 513. Коефіцієнт густоти річкової мережі коливається в межах 0,21-0,30 км/км². В середньому, похили річок сягають 0,2-1 м/км, проте р. Головесня має значення до 4,6 м/км.

Площі басейнів приток коливаються в межах від 40 до 27000 км². Найбільша притока Десни річка Сейм має площу 27500 км². В середньому площі басейнів коливаються в межах 500-2000 км².

Десна та її притоки в більшості мають трапецієвидну форму долини, проте деякі долини приток, наприклад Сейм та Остер неясно виражені або мають V- подібну форму (р. Головесня) [3] .

Гідрографічну мережу річки Десни взагалі можна поділити умовно на 2 частини: 1) правобережна – річки стікають Придніпровською низовиною; 2) лівобережна – річки стікають з Середньоруської височини

Гідрографічними характеристиками річки є: довжина річки; протяжність річкової системи; сумарна довжина всіх річок системи; звивистість річки, густина річкової системи, розгалуженість річкової системи, падіння річки, похил річки, симетричність або асиметричність річкової долини[2].

За допомогою програмного забезпечення Google Earth, було здійснено вимірювання гідрографічних показників Десни та її приток (табл. 1) [4]. За отриманими результатами було здійснено розрахунок показників головної річки. Висота витoku річки Десна над рівнем моря становить 241 метр, а гирла – 90. Таким чином падіння річки складає 151 м, а похил річки 0,13 м/км. Коефіцієнт звивистості визначається відношенням виміряної довжини до довжини прямої і становить 2,08.

Таблиця 1

Результати проведених обрахунків гідрографічних показників річки Десни та її найбільших приток

Ділянки головної річки, притоки	Виміряна довжина, км	Істинна довжина, км	Падіння, м	Похил, см/км	Коефіцієнт звивистості
Десна	1118	1126	151	13,5	2,08
Сейм	737,5	748	75	10,02	2,07
Клевень	112,5	113	86	76,1	0,7
Снов	250	233	67	26,5	1,4
Остер	195	199	27	13,6	1,7
Судость	203	208	73	35,1	1,6
Білоус	50	55	32	55,2	1,8
Мена	50	56	14	20	1,7

Аналізуючи результати отриманих гідрографічних показників р. Десна та її найбільших приток (табл. 1), можна зробити висновок,

що найбільший показник падіння річки характерний для Десни, найменший – річці Мена; найбільший похил спостерігається у річці Клевень, найменший – у Сейма; найбільший коефіцієнт звивистості характерний для Десна, найменший – для річки Клевень.

Переважна більшість малих річок є маловодними, деякі з них влітку пересихають. Їхні русла виражені не чітко, тому часто зливаються з прилеглими болотами. Озера басейну в більшості випадків розташовані в заплаві Десни. В основному це стариці, що утворилися в результаті меандрування річок. Режим рівнів озер не є постійними, тому дані про їхню кількість та характеристики постійно змінюються. На території басейну досліджуваної річки знаходиться 23 водосховища. Вони були побудовані для регулювання стоків та господарського використання [3].

Дослідження гідрографічної мережі басейну річки Десна має важливе значення для забезпечення екологічної безпеки та раціонального використання водних ресурсів регіону.

Література:

1. Горбачова Л. О., Колянчук О.В. Гідрологія. Водні ресурси. *Наукові праці УкрНДГМІ*. Київ, 2011. С. 179–191.
2. Філоненко Ю. М., Бездухов О. А., Комлев О. О., Пелешенко В. І. Річки, річкові басейни та їх типи. *Гідрологія: практикум*. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2009. С. 31–40.
3. Хільчевський В. К. Десна. *Енциклопедія Сучасної України: енциклопедія* [електронна версія]. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. Т. 7.
4. Google Earth Pro [електронний ресурс]. URL: <https://www.google.com.ua/earth/> (дата звернення: 12.05.2024)

Фесюк В. О.,
*доктор географічних наук, професор,
завідувач кафедри фізичної географії*
Свиріпа З. С.,
*здобувачка вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультет географії*
*Волинський національний університет імені Лесі Українки
м. Луцьк*

РОЗРОБКА КОМПЛЕКСУ ЗАХОДІВ ПО ПОЛІПШЕННЮ ГІДРОЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ

Річка Луга - протікає в південно-західній частині Волинської області в межах Володимир-Волинського району. Є правою притокою Західного Бугу.

Для відновлення сприятливого гідрологічного режиму та екологічного стану річки Луга необхідно реалізувати комплекс заходів, спрямованих на усунення основних джерел негативного впливу та оздоровлення гідроекосистеми.

Основними джерелами забруднення річки Луга є скиди недостатньо очищених промислових та господарсько-побутових стічних вод підприємствами в межах басейну. Зокрема, Павлівським пивзаводом, птахофабриками тощо. Ці стічні води містять підвищену концентрацію органічних речовин, біогенних елементів (сполук азоту та фосфору), токсичних хімічних сполук, нафтопродуктів, важких металів, завислих твердих часток та інших забруднювачів.

Потрапляючи у водне середовище ці забруднювачі спричиняють ланцюг негативних явищ і процесів. Високий вміст органічних речовин призводить до інтенсивного бактеріального окиснення, що супроводжується дефіцитом розчиненого кисню у воді. Надлишок біогенних сполук азоту та фосфору викликає бурхливе розмноження водоростей і евтрофікацію річки. Вода стає каламутною, забарвлюється в зелений колір. На розклад біомаси також інтенсивно поглинається кисень.

Токсичні речовини стоків безпосередньо отруюють живі організми у річці. Йде масова загибель цінних промислових видів риб, безхребетних тварин, знищуються місцеві рідкісні види гідробіонтів. Порушується природне біорізноманіття річки.

Внаслідок цих процесів відбувається деградація гідроекосистеми річки Луги як середовища існування організмів. Змінюються фізичні, хімічні та біологічні показники якості води, зокрема, її каламутність, колір, смак, склад води, санітарно-гігієнічний стан водотоку. Ці зміни створюють загрози для використання води населенням у питних, господарських, рекреаційних цілях. Зростає ризик спалахів інфекційних захворювань. Забруднена вода створює серйозні ризики й для зрошувального землеробства, рибного господарства, все більше обмежує використання рекреаційного потенціалу річки та її басейну.

Під час повеней чи підтоплень забруднені води розливаються по заплаві, спричинюючи деградацію прибережних ландшафтів, рослинного покриву, забруднення ґрунтів. Це призводить до поступового виведення з господарського користування все більших територій заплави, ставить під загрозу традиційні види природокористування місцевого населення.

Для того, щоб підвищити екологічну стійкість ландшафтів річкових долин та підтримувати їх стан, необхідно:

- провести інвентаризацію осушувальних систем, за її результатами не використовувані системи - ренатуралізувати ;
- дотримуватись режиму водоохоронних зон вздовж русла річки та по периферії боліт;
- розширювати площу існуючих та створювати нові об'єкти і території ПЗФ;
- побудувати водоочисні споруди в селах, які сприятимуть зменшенню надходження господарсько-побутових стічних вод у річку Луга.

Ключовою проблемою, що потребує першочергового вирішення, є незадовільний стан очисних споруд Локачинського виробничого управління житлово-комунального господарства (ВУЖКГ). Через їх технічну застарілість та зношеність обладнання відбувається скид у річку недостатньо очищених стічних вод з підвищеним вмістом органічних, біогенних та токсичних забруднювачів. Це призводить до евтрофікації водойми, дефіциту розчиненого кисню, деградації гідробіонтів. Тому необхідна повна реконструкція і модернізація існуючих очисних споруд ВУЖКГ із впровадженням сучасних технологій глибокого вилучення забруднюючих речовин зі стічних вод. Зокрема, доцільно встановити обладнання для видалення завислих речовин, біологічного окиснення органіки, вилучення сполук азоту та фосфору, знезараження стоків ультрафіолетовим

опроміненням чи озонуванням. Необхідно забезпечити жорсткий контроль за дотриманням ВУЖКГ нормативів гранично допустимих скидів згідно сучасних екологічних вимог.

Додатковим резервом для зменшення біогенного забруднення річки може стати оптимізація використання добрив у сільському господарстві басейну Луги, створення буферних ґрунтово-рослинних смуг уздовж берегів для затримання біогенних сполук, спорудження ставків-відстійників та біоінженерних систем на допливах річки.

Для регулювання гідрологічного режиму річки доцільно провести перегляд режимів роботи існуючих ставків у її басейні, здійснювати регулярну розчистку русла Луги від надмірної рослинності та мулу. На окремих ділянках, де відбувається інтенсивна бічна ерозія берегів, необхідно виконати берегоукріплювальні роботи. Це дозволить поліпшити пропускну здатність річки та знизити ризики підтоплення.

З метою відновлення та збереження цінних водно-болотних екосистем басейну Луги слід здійснити ренатуралізацію заплавлених та прирічкових боліт і луків, розчистити допливи річки для відновлення нерестовищ, провести реінтродукцію раніше зниклих видів гідробіонтів.

Для ефективного контролю стану водойми та прийняття обґрунтованих управлінських рішень необхідно розширити мережу гідрологічних постів спостереження за рівнями та витратами води на річці Лузі, доповнивши її автоматичними станціями гідрометричних та гідрохімічних спостережень. Забезпечити регулярний комплексний моніторинг річки, включаючи гідрологічні, гідрохімічні та гідробіологічні показники. На основі акумульованих даних створити сучасну геоінформаційну систему басейну річки Луга.

Важливим елементом має стати системна екологічна просвіта населення та залучення громадськості до акцій з оздоровлення річки. Необхідно проводити інформаційно-освітні кампанії з популяризації охорони водойм, організовувати громадські природоохоронні ініціативи, задіювати еко-активістів та волонтерів до заходів з відновлення навколорічкових біогеоценозів річки Луга.

Лише комплексна реалізація зазначених технічних, організаційних, екологічних та інформаційно-освітніх заходів забезпечить системне довготривале поліпшення гідроекологічного стану та відновлення річки Луга як важливого природного об'єкту Волинської області.

Рис.1.1 Заходи по поліпшенню гідроекологічного стану річки Луга

Література:

1. Луга. URL: <https://vodres.gov.ua/node/59> .
2. Забокрицька М. Р., Хільчевський В. К., Манченко А. П. Гідроекологічний стан басєйну Західного Бугу на території України. Київ. : Ніка-Центр, 2006. 184 с.
3. Словник гідронімів України. Київ.: Наукова думка, 1979. С. 328
4. Мольчак Я.О., Мігас Р.В. Річки Волині. Луцьк : Надстир'я, 1999. 212 с.

Яроменко О. В.,
*кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії і туризму*
Маринич В. О.,
*здобувачка 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультет географії, історії та туризму
Приватний вищий навчальний заклад
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
м. Рівне*

ВІДОБРАЖЕННЯ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА В ГІДРОНІМАХ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Природне середовище має значний вплив на топонімічні процеси Рівненщини. Топонімія заболочених теренів Поліської низовини, де в силу природних умов був неможливим розвиток землеробства, майже на 80% складається з найменувань, які пов'язані з природними процесами. Це в основному назви, що відображають особливості рельєфу, водних об'єктів, рослинного і тваринного світу місцевості. Сукупність географічних назв, будь-якої території називають топонімією регіону і поділяють на окремі топонімічні класи. Гідроніми, це назви водних об'єктів. Назви річок йменують як патоніми.

Дослідження назв річок розпочнемо з Прип'яті, першої за величиною водної артерії Волинського Полісся. Ознайомлення з географічним положенням Прип'яті, її територіальним поширенням у межах Полісся дає можливість тлумачити назву річки у значенні «прип'ята». Прип'яттю ріка називається від місця її злиття з р. Ясельдою [2]. Значення прип'ята стає зрозумілим, якщо врахувати, що за природними особливостями Західне Полісся – це рівнинна низовина, яка подекуди урізноманітнюється дещо піднятими місцевостями, горбами і грядами льодовикового, воднольодовикового, еолового, денудаційного походження. Ця особливість рельєфу знайшла відображення у топоніміці збагативши її топоосновами: «горб», «гряда», «кам'янка», «кам'януха».

Щодо походження назви р. Горинь (Горина), правої притоки Прип'яті існує декілька гіпотез. Вчені дотримуються думки, що вона утворилася від Горина в розумінні «гірська місцевість». І справді, в

далекому минулому річка звалася Горина. Вірогідніше тлумачення походження патоніма Горинь в означенні «річка з гір». Давній (до XV ст.) варіант Горина зіставляється з горина «гориста місцевість», «гора, покрита лісом» [1]. На окраїні Волинської гряди здіймаються високі уступи, і течія річки у верхній і середній частинах має напівгірський характер. Відстоюючи етимологію Горині – «річка з гір» припустимо, що Горина «гориста місцевість», «гірський район, гірська країна», що підтверджується топографічною реальністю.

На Рівненщині зустрічаються річечки під назвою Фоса, яка у народній географічній термінології тлумачиться як «рів, яма, невеликий рів, викопаний для стікання води з озера», «відгороджена греблею невелика частина мілководдя, придатна для купання». Термін «фоса» пов'язаний з карстовими формами рельєфу й від нього походять багато гідронімів Полісся. З нерівностями земної поверхні пов'язана назва й річечки Берег, притоки Стиру у с. Золочівка Дубенського району та річки Бережанка у басейні Горині. Оскільки берег нерідко на Рівненщині називали у значенні «височина, пригорок», «гора, схил гори» [4]. Багато патонімів на території Рівненщини пов'язані з водними об'єктами. Значну групу серед них становлять найменування, які походять від народних географічних термінів: вир, вікно, око, полонь, ковбань, плесо, лука, гало, руда, білиця тощо.

Річка Случ – права притока Горині (басейн Прип'яті). Щодо походження назви річки існує ряд гіпотез, нерідко у назві вбачають відбиття слова «вигнутий, викривлений». Можна й припустити, що гідронім Случ має в основі «слукий» – кривий, горбатий, ломаний, вологий – «заболочена річка, примикаючи багатьма згинами до головної артерії». В такому разі переконливіше бачити в гідронімі Случ – «суковата» – мочалиста річка з багатьма згинами [2].

Походження назв річок Рівненщини відображає у таблиці 1.

Таблиця 1.

Походження потамонімів (назв річок) Рівненщини [3]

Ознака		Назва річки
Назви, що характеризують річку	за типом	Пониква, Прип'ять, Став, Ставок (Ставськ), Стариця Стоходу, Стохід, Струга, Фоса; Бухта, Іква, Устя

	за конфігурацією	Кормин, Кросова, Кругле, Цир, Череваха
	за морфометричними параметрами	Вирва, Велика Річка, Воронка, Ковбаня, Копанка, Мала Річка, Оконка, Прірва, Рів, Студенниця, Холодна, Широка
	за ступенем водності	Бродниця, Гнійна, Мокра, Морочне, Сирець, Суха, Стубла, Стубелка, Скубонька, Чаква
Назви, які характеризують особливості води	за динамікою	Бистриця, Бистряк, Бігучий, Веселуха
	за кольором	Залізниця, Красниця, Полова, Рудка, Румунка, Серебраниця, Синявка, Чорнявка, Чорна
Назви, що відображають навколишню місцевість	характер підстилаючої поверхні	Берег, Бережанка, Броніця, Глушиця, Горбах (Горбач), Дурниця, Лютка (Лють), Лютиця, Пісочна, Піщанка, Піщанка
	рослинний світ	Березина, Березівка, Берестець, Вербівка, Вільшанка, Дубки, Дубрівка, Липка, Тростянецька, Конопелька, Мак, Осина, Сосниця, Хвощувата, Черемошна, Ягодинка, Яловиця, Ясина (Ясенівка).
	тваринний світ	Баранська, Бобрівка, Бобер, Бобрик, Видранка, Вугорна, Гусь, Жабичі

Річка Стубла (права притока Горині), а також ряд гідронімів Рівненщини: Стубелка, Скубенька, Скубонька, а також назви маленьких приток Стубли – Стубелка і Стубелко (Стеблівка) пов'язані з болотом, оскільки «стубло (стубла)» – «грузьке болото, де трясеться, коливається земля». На місці поліських стубел не раз спостерігали провали ґрунту, появу на їх місці глибоководних озер. Навіть тепер, незважаючи на інтенсивне осушення цих мокрот, зникаючі стубли найбільш заболоченні місця, густо зарослі комишем і очеретом. Як свідчить народна географічна термінологія, «стубло тому, що там студене болото, хитре, бо прикрите зарослями»; «стубло, бо сильне болото з дірами» [1].

Серед гідронімів Рівненщини ми виділили ряд річок, назви, яких тотожні географічним термінам. Іква – річка (права притока Стиру, басейну Прип'яті). Походження назви остаточно не з'ясовано. Однак значення слова «Іква» – «болото, джерело», тому ми, вважаємо, що назва річки пов'язана з водним об'єктом. Ліва притока Корчика – річка Річиця «старорічище», що значить «невелика річка», очевидно, теж пов'язана з назвою водного об'єкта [2].

Устя – річка (ліва притока Горині, басейну Прип'яті), її назва походить від устя (гирло) – «місце, де зливаються дві річки»; «рукав річки», «початок (верхівя) річки». Наймовірніше, що в Усті – значення «притока річки» (менша річки). Безодня – притока Стиру в с. Боремель Дубенського району та с. Уїздці Рівненського району (безодня вживалося в тлумаченні, як «грузьке болото, де трясеться, коливається земля», «місце, де сходяться дві річки», «глибоке, безодне озеро». Бистриця (притока Ікви) в основі бистрик – «бистрий і шумний потік». Бухти (притоки рр. Горинь та Стир), бухта, це «місце, де сходяться дві річки», «глибоке місце в річці, на самому її завороті» [1;4]. У с. Глинне, що на Рокитнівщині протікає річка Студенниця, що в означенні «холодна вода».

Велику групу складають назви річок, що походять від термінів, які відображають розміри та властивості водних об'єктів: їх величину, форму, глибину, колір води. Велика річка, довжиною 20 км (права притока Случі) навесні заливає великі простори, Мала річка (ліва притока Великої річки), очевидно мала – «невелика за розміром». Озера Велике і Мале розміщені в поселенні Озерці (Володимирецький район), отримали назву від власних розмірів (Озеро Велике має площу 20 га, а Мале удвічі менше). На схід від поселення Острівськ, розміщена група озер Велике, Середнє і Хоромне. Озеро Велике

отримало власну назву від того, що воно найбільше за площею. Водночас назва озера Середне утворилася від розміщення його між двома сусідніми озерами Великим і Хоромним. Стохід – права притока Прип'яті, протікає у Рівненській області через с. Купче. У народних джерелах говориться, що «річка має сто ходів» (на деталізованих картах Стохід представлений смугою густо переплетених рукавів).

Отже, вивчення гідронімії Рівненщини передбачає дослідження системи його географічних назв, яка базується головним чином на співвідношенні певних типів назв географічних об'єктів (орографічних, водних, біотичних тощо). Спостерігаємо відображення природного середовища в гідронімах Рівненської області. Розвиваючись у нерозривному зв'язку з природними чинниками, гідронімія досліджуваного регіону дає змогу виявляти закономірності виникнення природних об'єктів та поширення природних процесів.

Література:

1. Пура Я.О. Назви річок басейну Горині, Ствиги та Середнього Стиру. Львів, 174 с.
2. Пура Я.О. Наш край у назвах. Рівне, 1997 ч. 3. 288 с.
3. Топонімічні дослідження. Учнівські науково-дослідницькі роботи з географії: методологія та методика. Навчально-методичний посібник. В.О. Мартинюк, А.С. Романів, О.Я. Романів, В.П. Селецький, О.В. Яроменко; За ред. О.Я. Романів. Рівне, 2014. 228 с.
4. Шульгач В. П. Гідронімія басейну Стиру. К. : Наукова думка, 1993. 130 с.

Яроменко О. В.,

*кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії і туризму
Приватний вищий навчальний заклад
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»*

Григорчук А. Я.,

*здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету географії, історії та туризму
Приватний вищий навчальний заклад
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
м. Рівне*

ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РОКИТНІВЩИНИ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ

Природно-ресурсний потенціал, визначаємо, як сукупність природних ресурсів та природних умов, які властиві певній території. Природно-ресурсний потенціал є багатокомпонентним. Виділяють мінеральні, земельні, водні, лісові, біологічні, кліматичні та інші види природних умов і ресурсів.

Розкриємо природно-ресурсний потенціал Рокитнівщини.

Рокитнівська селищна територіальна громада утворена відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 червня 2020 року №722-р «Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад Рівненської області» розташована в північній частині Рівненської області [1].

Рокитнівщина розташована у межах двох крупних платформених структур – Українського щита і Волино-Подільської плити. В орографічному відношенні у межах Поліської низовини (фізико-географічні області Волинського та Житомирського Полісся). Поверхня території є плоско-хвилястою з денудаційними формами рельєфу та абсолютними висотами близько 140-170 м. Клімат поліської зони помірно-континентальний, характеризується м'якими зимами з частими відлигами та нестійким сніговим покривом, літо тепле з достатньою кількістю опадів [2].

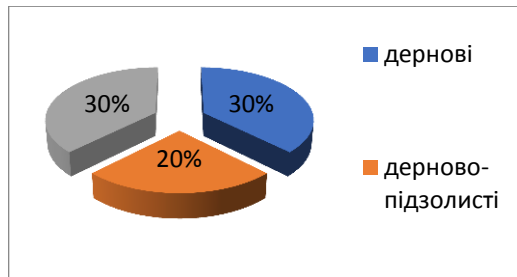
На території Рокитнівської громади є мінеральні ресурси. Налічується 35 родовищ корисних копалин: 2 родовища піску

кварцового, 17 – торфу, 12 – каменю будівельного (гранітів, діоритів, габро, гранодіоритів), 1 – бурштину, 1 – сапропелю, 1 – вод питних та технічних, 1– каолінітової глини [1]. Вагомий ресурсний потенціал корисних копалин забезпечує належну сировинну базу для розвитку виробництва будівельних матеріалів та скловиробів, альтернативного палива. Разом з тим, ефективне використання корисних копалин і забезпечення при цьому охорони довкілля потребує значних організаційних та фінансових затрат.

Характерною рисою природи Рокитнівщини є наявність значної кількості природних та штучних водойм (озер, водоймищ, ставків). Водний потенціал громади достатній. Показники забезпеченості водними ресурсами у розрахунку на одного жителя області у 1,9 рази більше середніх по Україні [2]. Проте, важливим напрямком збереження водних ресурсів є їх раціональне використання у процесах виробництва підприємствами-водокористувачами.

Площа території Рокитнівської територіальної громади становить 1590,6 км. кв., з яких сільськогосподарські угіддя складають 29252,55 га, ліси та лісо-вкриті площі – 99221,83 га, землі водного фонду – 1937,79 га, забудовані землі – 2831,24 га. [2].

На території Рокитнівщини найпоширенішими є ґрунти дерново-підзолистої типу ґрунтоутворення різного ступеня оглеєності, які мають низьку природну родючість. Ґрунти мають низький (менше 2%) вміст гумусу. Ґрунтовий покрив земель відрізняється великою різноманітністю. На землях Рокитнівщини великі площі займають дернові (близько 30% території громади) та дерново-підзолисті (близько 20%), лучно-болотні, болотні, торфово-болотні ґрунти та торфовища (30%) [2]. (Рис.1.).

Рис.1. Ґрунти Рокитнівщини

Більшість ґрунтів має низьку природну родючість і потребує комплексної меліорації.

Лісовий фонд Рокитнівської територіальної громади становить 99221,83 га, лісистість складає 57,2 %, що у 3,3 перевищує середній показник в Україні.

Середня забезпеченість лісом на одного жителя становить 2,52 га. [1]. Лісові ресурси громади є достатніми для забезпечення розвитку деревообробної, а також туристично-рекреаційної діяльності.

Зазначимо, що формування флори і рослинного покриву Рокитнівщини відбулося головним чином у післяльодовиковий час. Реліктів більш ранніх епох збереглося дуже мало. Поширеними є сосна звичайна, ялина європейська, берези пухнаста і бородавчата, які представляють бореальні угруповання, а поряд з ними співіснують дуб звичайний, граб звичайний, липа європейська та інші неморальні види деревної рослинності. Рослинний і тваринний світ Рокитнівщини різноманітний, він потребує охорони.

Разом з тим, потребує постійної уваги та фінансування робота із відтворення лісів та рекультивації земель, порушених внаслідок незаконного видобутку бурштину, піску та інших корисних копалин, протидії зниженню рівня ґрунтових вод, що, серед іншого, призводить до масового всихання дерев. Крім того, з метою запобігання поширенню осередків усихання соснових насаджень необхідно здійснювати вчасне вилучення свіжо-заселених шкідниками дерев. Вирубання сухостійних дерев в осередках усихання слід здійснювати після вилучення свіжо-заселених короїдами дерев з метою отримання ліквідної деревини та за необхідності підготовки лісокультурної площі [1].

Природно-ресурсний потенціал досліджуваної території зазнає антропогенного навантаження, що супроводжується збільшенням обсягів викидів в атмосферу та скидів у поверхневі водні об'єкти зворотних вод підприємств, накопиченням відходів тощо. Техногенне навантаження є нерівномірним, що зумовлено зосередженням промисловості в смт Рокитне та смт Томашгороді (галузей лісової, деревообробної промисловості; виробництва скловиробів та видобувної промисловості).

Таким чином, Рокитнівщина відноситься до територій з багатим природно-ресурсним потенціалом, з помірним рівнем забруднення довкілля, але з помітно вираженою тенденцією до

зростання техногенного навантаження та нерационального природокористування.

Література:

1. Рокитнівська селищна рада. URL: https://golos.rokytne-gromada.gov.ua/files/pdf_end/205.pdf
2. Стратегія розвитку Рокитнівської селищної територіальної громади до 2027 р. 2022. 136 с.
3. Яроменко О. В. Геоекологічні проблеми регіону (на прикладі Рівненської області). Природнича освіта та наука. Рівненський державний гуманітарний університет, Видавничий дім «Гельветика», Випуск, 2. 2023. С. 102–106.

НАПРЯМ 7. ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТА РЕКРЕАЦІЇ

Балабан О. І.,

здобувач II курсу фахової передвищої освіти Відокремленого структурного підрозділу «Тернопільський фаховий коледж Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя» м. Тернопіль

Науковий керівник: Зуб Л. В.,

*викладач природничих дисциплін
ВСП «Тернопільський фаховий коледж
Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя»
м. Тернопіль*

ОСНОВНІ ГАЛУЗІ ЕКОНОМІКИ ТА РОЗВИТОК ТУРИЗМУ У ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОМУ ТУРИСТИЧНОМУ РЕГІОНІ

Причорноморський регіон України, який складається з Одеської, Херсонської та Миколаївської областей, традиційно вважається найбільш освоєним, розвиненим і тим, що має вдосконалену інфраструктуру туристично-рекреаційного комплексу. Фактично вважається, що рекреація є провідною складовою сфери послуг національної економіки в цьому регіоні [4, с. 78]. Південна

Україна славиться своїми землями, що вирощують озиму пшеницю та кукурудзу, а також важливість овочево-городницьких культур, які сприяють розвитку регіону, особливо у великих містах, таких як Одеса, і в центрах консервної промисловості, таких як Херсон та Ізмаїл [3, с. 101].

У Південноукраїнському регіоні розгалужена індустрія знаходить своє втілення у машинобудуванні, туристичному секторі, харчовій промисловості та сільському господарстві. Тут також концентрується значна частка виробництва вина в країні.

Причорноморський соціально-економічний район зберігає свою унікальність завдяки своєму прибережному розташуванню, що включає в себе доступ до Чорного та Азовського морів. Його кордони сягають Центрального та Подільського районів на півночі, а на північному сході межує з Придніпровським районом.

Відчутне морське впливове положення сприяло розвитку суднобудування, туризму та міжнародних зв'язків, завдяки потужним портам, таким як Чорноморськ, Одеса та Південний. Крім того, розташування біля річки Дунаю дозволяє підтримувати економічні зв'язки з багатьма країнами Європи через річкове сполучення.

Причорноморський соціально-економічний район забезпечує виробництво будівельних матеріалів, таких як вапняки, глини, каолін та вулканічний туф. Крім того, значне значення в районі мають нафтові ресурси та лікувальні грязі озер і лиманів, що містять солі натрію, хлору та бромю. Серед відомих водойм можна відзначити Куяльницький і Хаджибейський лимани [5].

Виробництво взуття активно розгортається в Одесі, Миколаєві. Ключове значення в галузі парфумерно-косметичної промисловості має АТ «Червоні вітрила» у Миколаєві.

У розвитку туризму у Південноукраїнському туристичному регіоні варто підкреслити його важливість як стимулювання економічного зростання, збагачення культурного обміну та збереження природних та історичних місць. Значна кількість фортець у регіоні робить його привабливим для культурного туризму, що підкреслює важливість подальших реставрацій та підтримки історичних та культурних пам'яток, таких як фортеці, церкви, музеї та археологічні об'єкти.

Об'єктами природно-заповідного фонду, що користуються постійною увагою туристів, є біосферні заповідники «Дунайський» та

«Чорноморський», заповідник «Сланецький Степ», регіональні ландшафтні парки «Гранітно-степове Побужжя», «Тилігульський» [2].

Організація культурних подій, фестивалів, ярмарків та концертів сприяє привабленню туристів та розвитку місцевої творчості, і цю практику успішно впровадила адміністрація «Акерманської фортеці» у Білгороді-Дністровському.

Екологічний туризм також активно розвивається, з розробкою еко-маршрутів та природних резерватів для природолюбів та екотуристів. Активний туризм, включаючи веломаршрути, кінну туристику, водні маршрути та інші форми активного відпочинку, також дуже популярний у цьому регіоні.

Гастрономічний туризм тут досягає високого рівня та здатний конкурувати із Західним туристичним регіоном України, завдяки сприянню розвитку місцевих кулінарних традицій та створенню гастрономічних маршрутів.

З 2014 року (після окупації Криму) і до початку повномасштабної війни з Росією Причорноморський регіон України став найпопулярнішим туристичним напрямком, приваблюючи тисячі туристів щороку. У 2021 році, незважаючи на пандемію COVID-19, Одеса прийняла понад мільйон туристів, що значно сприяло місцевій економіці. Проте, з початком повномасштабного вторгнення в лютому 2022 року ситуація різко змінилася в туристичному плані.

Війна в Україні призвела до катастрофічного зниження туристичних потоків. Бойові дії, ризики безпеки та руйнування інфраструктури зробили відпочинок у Причорноморському регіоні небезпечним і небажаним. Наприклад, у період із лютого по грудень 2022 року кількість туристів в Одесі впала майже до нуля, і більшість готелів були змушені закритися або переорієнтуватися на розміщення внутрішньо переміщених осіб та гуманітарних працівників [6].

Крім того, війна призвела до значного підвищення цін на пальне і загального рівня інфляції, що також вплинуло на вартість подорожей і зробило їх менш доступними для більшості потенційних відвідувачів. Економічні наслідки конфлікту проявляються у зростанні витрат на перевезення та проживання, що знижує привабливість регіону для туристів [1].

Розвиток туризму може стати ключовим фактором для збалансованого розвитку регіону, сприяючи його відомості, економіці та культурному спадку.

Отже, основними галузями економіки регіону є: сільське господарство, промисловість, транспорт та туризм.

Література:

1. Вплив війни в Україні на туристичну індустрію [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/tsvdz>
2. В'їзний туризм: Навч. пос. [Текст] / П.Ф.Коваль, Н.О.Алешугіна, Г.П.Андрєєва, О.О.Зеленська, Т.В.Григор'єва, О.Г.Пархоменко, В.Б.Дудко, М.О.Михайловський, С.І.Бондар; ред. П.Ф.Коваля, Н.О.Алешугіної. Ніжин: Вид-во Лук'яненко В.В., 2010. 304 с.
3. Жук М. В., Круль В. П. Розміщення продуктивних сил і економіка регіонів України: Навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2002. 293 с.
4. Мельниченко О.А. Шведун В.О. Особливості розвитку індустрії туризму в Україні. Монографія. Харків: Видавництво НУЦЗУ, 2017. 153 с.
5. Розміщення продуктивних сил України: Підручник / За ред. проф. Є.П. Качана. К.: Юридична книга, 2004. 552 с.
6. Туризм в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/tsvck>

Зуб Ю. О.,

*здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти
географічного факультету
Тернопільський національний педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка
м. Тернопіль*

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ БАЛЬНЕОЛОГІЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Тема даної статті залишається дуже актуальною з кількох причин. По-перше, здоров'я та відпочинок стали пріоритетними для багатьох людей, особливо після пандемії COVID-19, тому потреба бальнеологічних курортів збільшилася.

По-друге, ефективне використання та розвиток туристичної інфраструктури стає ключовим для економічного зростання країни. Однак, необхідно вирішувати проблеми, такі як низький рівень

сервісу, неефективне управління та інфраструктурні недоліки, щоб підвищити конкурентоспроможність бальнеологічних курортів та привернути більше туристів.

Бальнеологія – це галузь медицини, яка досліджує мінеральні води, включаючи їх походження, фізико-хімічні властивості, медичні та профілактичні можливості, а також вказівки та протипокази для їх використання [1, с. 60].

До 2022 року в Україні спостерігалось значне скорочення закладів санаторно-курортної бази на 25,8%. Це скорочення стосувалося всіх закладів без винятку, але з різною інтенсивністю. Найбільше закладів, що зазнали скорочення, були санаторії-профілакторії, кількість яких зменшилася на 72%. На другому місці за рівнем скорочення були пансіонати з лікуванням (40%), а найменше - санаторії, де спостерігалось скорочення на 16%. Кількість місць у цих закладах зменшилася на 23%.

У розрізі регіонів України негативна динаміка проявилася у стрімкому скороченні кількості закладів санаторно-курортної бази. Це було характерно для Луганської та Донецької областей через проведення антитерористичної операції на їхній території, а також для Чернівецької, Рівненської, Чернігівської областей та м. Києва, де спостерігалось понад 50% скорочення. У Миколаївській, Івано-Франківській та Херсонській областях було помітне, але менше значуще скорочення (менше 10%). А для Запорізької та Одеської областей було характерне зростання кількості відповідних закладів на 24,0% та 14,6% відповідно [2].

Основні проблеми, що існують у бальнеологічних курортах України:

- запущеність деяких санаторно-курортних закладів та неефективна експлуатація;
- недостатня розвиненість транспортної інфраструктури, яка не відповідає сучасним логістичним стандартам для забезпечення доступу до відповідних закладів;
- недостатнє число кваліфікованих працівників та низький рівень їхньої оплати праці;
- обмежені фінансові ресурси для інформаційного та маркетингового просування та пропаганди переваг відпочинку у відповідних регіонах;
- нерівномірний імідж курортів та низька впізнаваність серед місцевих та іноземних туристів;

- низька привабливість для інвестицій через невисоку окупність вкладень;
- недостатній рівень надання послуг порівняно зі світовими стандартами [3, с. 46].

Попит на лікувально-оздоровчий туризм напряму залежить від рівня доходів споживачів. Тому для успішного управління курортно-санаторним бізнесом необхідно постійно відслідковувати зміни особистих доходів відпочиваючих. Менеджмент санаторно-курортних закладів може рекомендувати максимально використовувати гнучкі цінові стратегії, оскільки в періоди фінансових криз і загальноекономічної нестабільності зменшується не лише попит українських громадян, але й кількість іноземних клієнтів.

Для вирішення вищезазначених проблем необхідно впровадити стимулюючу політику у лікувально-оздоровчому туризмі. Інвестування в модернізацію санаторно-курортних закладів за умов нової системи оподаткування дозволить покращити інфраструктуру та наблизити її до європейського рівня. Зниження податків або збільшення терміну кінцевої сплати підтримає ефективну діяльність підприємств. Для залучення інвестицій потрібно звернутися до приватних інвесторів, які будуть вкладати кошти в удосконалення інфраструктури, створення нових зручностей та оновлення обладнання для комфортного проживання.

Прикладами успішного залучення інвестицій можуть бути проект "екополіс" у Трускавці на Львівщині або створення лікувально-оздоровчих комплексів на березі Мертвого моря в Ізраїлі, таких як Ахава, Ейн Геді та інші.

Також важливо розширити спектр туристичних послуг. При створенні турів доцільно комбінувати лікувально-оздоровчий туризм з екскурсійним, пізнавальним, релігійно-паломницьким та іншими видами відпочинку. Також слід звернути увагу на розвиток спатуризму, який користується великою популярністю серед туристів у всьому світі. У багатьох країнах цьому сприяють зацікавлені фармацевтичні та косметичні компанії, які також можуть реалізувати подібні проекти в Україні.

Важливо розробити нову стратегію реклами для просування послуг санаторно-курортних закладів та популяризації лікувально-оздоровчого туризму серед всіх верств населення через масові медіа, освітні заклади, громадські організації, професійні установи та інші канали [3, с. 47].

Для прикладу, у Карпатському рекреаційному районі розвиток лікувально-оздоровчого туризму, зокрема бальнеологічного, підтримується значними ресурсами та можливостями для санаторно-курортної діяльності. Цей район володіє найбільшою кількістю спеціалізованих закладів розміщення в Україні та високим показником відвідувачів, що перебувають у них.

Важливо відновити практику цілорічного використання санаторного фонду, що можна здійснити за допомогою гнучкої цінової політики. Наприклад, унікальний санаторій "Гірська Тиса" використовує миш'якову мінеральну воду [4, с. 99 – 104].

Порівнявши райони між собою, можна прийти до висновку, що у всіх областях є природні ресурси, але їх не повністю використовується. Більшість рекреаційних зон з унікальними природними ресурсами залишаються поза увагою держави та окремих громадян.

Отже, сучасні проблеми бальнеологічної галузі України включають занедбаність інфраструктури курортів, недостатнє фінансування та неефективне управління, низький рівень послуг і нестабільність інвестицій. Але через природньо-рекреаційний потенціал України є можливість зберегти та розвивати бальнеологію на території країни.

Література:

1. О. М. Кравець, А. А. Рябев. Курортологія: підручник. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. С. 60-64
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <https://stat.gov.ua/>
3. Воробйов Ю.М. Фінансове забезпечення розвитку санаторно-курортних закладів [Текст] /Ю. М. Воробйов. *Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції*. 2012.
4. Вачевський М. В. Розвиток рекреаційної сфери в Карпатському регіоні [Текст] / М.В. Вачевський, О.М. Свінцов, В.Ф. Кузнцов. *Український бальнеологічний журнал*. № 1. 2014.

Миронець Н. Р.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри географії і туризму
факультет географії, історії та туризму
Приватний вищий навчальний заклад
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
м. Рівне

ЕКСКУРСІЯ МІСТОМ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЯК НАВЧАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ В МЕТОДИЦІ ВИВЧЕННЯ ОК «ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»

Експерсії містом є важливим елементом навчального процесу для студентів, які вивчають тему формування та організації експерсійної діяльності. Цей вид занять дозволяє студентам отримати практичні навички у плануванні, проведенні та аналізі експерсій, розвиваючи їхні професійні компетенції.

У місті є багато цікавих об'єктів, які можна показати під час експерсій. До них можна віднести історичні пам'ятники, замки або палаці, музеї, парки та сади, архітектурні пам'ятки, вулиці зі своєю унікальною історією та багато іншого. Такі місця завжди зацікавлять туристів та допоможуть їм краще пізнати культуру та традиції міста. Під час експерсії містом студенти можуть вивчати історію та культуру конкретного міста, вивчати туристичні об'єкти та пам'ятки, а також взаємодіяти з місцевими мешканцями. Це допомагає студентам отримати практичний досвід у сфері туризму та готельного бізнесу. Основне завдання дисципліни «Організація експерсійних послуг» полягає у формуванні системи базових знань в основі яких лежить три складові – генетична, теоретична та практична.

Генетична складова розкриває історію експерсійної діяльності та особливості її розвитку в Україні, сучасний стан та перспективи розвитку. Теоретична складова включає знання теорії (сутність експерсії, її ознаки та функції, підходи до класифікації за різними критеріями, застосування елементів педагогіки, психології та логіки в експерсії, структура експерсії) та експерсійної методики (методичні прийоми показу, розповіді, використання наочних матеріалів «портфеля експерсовода» тощо).

Практична складова висвітлює особливості організації та надання експерсійних послуг, специфіку застосування методичних

прийомів в екскурсіях різних за змістом, складом учасників, місцем проведення, способом пресування та формою проведення, а також технології розробки та проведення екскурсій [2, с. 159]. За своїм змістом екскурсія для студентів повинна мати чітку тематику. Вона може бути розроблена відповідно до вивчення будь-якого періоду за програмою, в якому проведення екскурсії має місце бути, з нагоди якої-небудь річниці, позакласне проведення на вільну тематику в рамках історії міста. У загальноосвітньому сегменті, тематику можна вибирати будь-яку, головне, щоб з нею були пов'язані об'єкти[1].

Процес планування екскурсій включає в себе різні завдання, такі як вибір напрямків, розробка маршрутів, організація подорожей, а також забезпечення безпеки та добробуту учасників. Беручи активну участь на етапі планування, студенти можуть розвивати навички управління проектами, бюджетування, спілкування та вирішення проблем. Вони також отримують цінну інформацію про логістичні проблеми, пов'язані з організацією поїздок, і важливість уваги до деталей.

Проведення екскурсій вимагає від студентів взаємодії з учасниками, проведення їх різними місцями, обміну необхідною інформацією та вирішення будь-яких несподіваних ситуацій, які можуть виникнути. Цей практичний досвід допомагає студентам покращити свої навички спілкування, лідерства, обслуговування клієнтів і міжособистісні навички.

Це також виховує почуття відповідальності та професіоналізму, оскільки вони беруть на себе роль фасилітаторів та наставників для учасників екскурсій. Після завершення екскурсії студентам доручається оцінити її успішність, зібрати відгуки від учасників і визначити напрямки для покращення. Цей процес рефлексії та аналізу дозволяє студентам відточити своє критичне мислення, аналітичні та дослідницькі навички. Вивчаючи результати екскурсії, студенти можуть оцінити свою ефективність, визначити найкращі практики та внести зміни для майбутніх поїздок.

В рамках змісту та методики міської екскурсії можна виділити два домінуючих методи навчання під час її проведення. По-перше, це усний метод. Розповідь екскурсовода, коментар, бесіда, монолог - все це має на увазі освітлення об'єктів, їх опис, розповідь про їхню історію. По-друге, головний об'єкт і причина виникнення проведення міської екскурсії - наочність.

Наочність може бути представлена об'єктами історичної та культурної спадщини, фотографіями ранніх років споруд, будь-які речі, пов'язані з тою чи іншою будівлею, об'єктом. Наприклад, вивчаючи театр або кінотеатр, можна показати екскурсантам квиток, що зберігся; вивчаючи монетний двір - відповідно екземпляр або копія монети [2, С. 212].

Участь у плануванні, проведенні та аналізі екскурсій надає студентам цілісний досвід навчання, який виходить за рамки теоретичних знань, отриманих в аудиторії. Він пропонує їм платформу для розвитку основних професійних навичок, підвищення їх компетенції та підготовки до успішної кар'єри в індустрії туризму та гостинності. Заохочуючи студентів брати активну участь в екскурсіях, викладачі можуть сприяти розвитку культури досвідченого навчання та озброїти студентів практичними навичками, необхідними для досягнення успіху в їхніх майбутніх ролях.

Подібні екскурсії сприяють формуванню у студентів навичок організації та групової роботи, а також сприяють підвищенню їхньої культурної та соціальної компетентності. Крім того, такі заняття допомагають студентам усвідомити важливі аспекти туризму та подорожей, сприяючи їхньому професійному росту.

Екскурсія містом для студентів є не лише зручним способом вивчення матеріалу, але і унікальною можливістю поєднати теоретичні знання з практичними навичками. Такий підхід допомагає студентам краще зрозуміти та оволодіти предметом "Організація екскурсійної діяльності". В рамках змісту та методики міської екскурсії можна виділити два домінуючих методи навчання під час її проведення. По-перше, це усний метод. Розповідь екскурсовода, коментар, бесіда, монолог - все це має на увазі освітлення об'єктів, їх опис, розповідь про їхню історію. По-друге, головний об'єкт і причина виникнення проведення міської екскурсії - наочність. Наочність може бути представлена об'єктами історичної та культурної спадщини, фотографіями ранніх років споруд, будь-які речі, пов'язані з тою чи іншою будівлею, об'єктом. Наприклад, вивчаючи театр або кінотеатр, можна показати екскурсантам квиток, що зберігся; вивчаючи монетний двір - відповідно екземпляр або копія монети [1, С. 212].

Загалом, екскурсії містом для студентів є важливим елементом навчання, який сприяє їхньому науковому та професійному розвитку. Вони допомагають студентам побачити теорію на практиці та

вдосконалити свої навички у сфері туризму та екскурсійної діяльності.

Література:

1. Кацемір Я.В., Рзаєва Е.Р. Особливості методики проведення екскурсійної діяльності. *Матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф. "Сучасний стан та потенціал розвитку індустрії гостинності в Україні"* (м. Херсон, 23 квітня 2021 р.). Херсон: ХДАЕУ, 2021. 327 с. С.210-212.

2. Мальцева Л.В. «Організація екскурсійних послуг» як навчальна дисципліна. *Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2012. №4(239). Ч.ІІ. С.159-163.

Миронець Н. Р.,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри географії і туризму
факультет географії, історії та туризму*

Ренжін В. В.,

*здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультет географії, історії та туризму,*

Ліпич Д. В.,

*здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультет географії, історії та туризму*

Приватний вищий навчальний заклад

*«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»*

м. Рівне

ВИКОРИСТАННЯ ФОНДІВ МУЗЕЮ МИРУ МЕГУ ІМЕНІ АКАДЕМІКА СТЕПАНА ДЕМ'ЯНЧУКА В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ТУРИЗМУ

Університетські музеї є невід'ємною частиною багатьох вищих навчальних закладів і відіграють ключову роль у розвитку сучасної молоді. Їх вплив на студентів та відвідувачів надзвичайно великий, оскільки вони створюють унікальну можливість об'єднати діяльність навчання з культурним розвитком. По-перше, університетські музеї є ідеальним місцем для навчання та досліджень. Вони надають студентам можливість отримати практичний досвід в галузі історії,

мистецтва, культури та багатьох інших сферах. Відвідування музею може стати відмінною можливістю для студентів збагатити свої знання та розширити свій кругозір. По-друге, університетські музеї допомагають сучасній молоді зберегти та вивчати спадщину своїх народів. Вони відтворюють історію, традиції та культуру, що є важливим елементом розвитку та самоідентифікації кожної особистості. Завдяки музеям, молодь може краще зрозуміти своє минуле та зберегти його для майбутніх поколінь. Університетські музеї також сприяють розвитку творчості та креативності у молоді. Вони надихають на нові ідеї, стимулюють до власних досліджень та творчих проєктів. Кожен експонат може викликати нові думки та почуття, що сприяє розвитку креативного та аналітичного мислення.

Музей Миру МEGУ імені акад. С. Дем'янчука – структурний підрозділ університету, що функціонує із 1999 року. Він був заснований основоположником педагогіки миру акад. С. Я. Дем'янчуком. Мета його діяльності - виховання дітей та молоді на ідеях миру, гуманізму та демократії. Водночас музей є навчальною лабораторією для студентства, особливо педагогічних спеціальностей та напряму підготовки «Туризм»

Одним із методологічних завдань музею, окрім основного – популяризації ідей миру, є формування у студентів системи базових знань в основі яких лежить три складові – генетична, теоретична та практична. Генетична складова розкриває історію формування музею, особливостей розвитку ідей миру від найдавніших часів в Україні і до російсько-української війни. Теоретична складова включає знання теорії (сутність миру як філософської концепції, основні інституціональні виміри) та екскурсійної методики (методичні прийоми показу, розповіді, використання наочних матеріалів «портфеля екскурсовода» тощо). Практична складова висвітлює особливості організації та надання екскурсійних послуг, специфіку застосування методичних прийомів в екскурсіях музеями, а також технології розробки та проведення екскурсій.

У музеї Миру в університеті імені Степана Дем'янчука є три зали, кожна з яких висвітлює різні аспекти глобальної проблеми миру. Перша зала присвячена основним складовим цієї проблеми через призму української культури та історії. Експозиція представлена такими розділами: Народна мудрість та українські мислителі (Г. Сковорода, Т. Шевченко, М. Гоголь, М. Драгоманов та ін.) про добро і зло; Історія української держави. Шлях до взаєморозуміння та миру в

державі; Українські гуманісти ХХ ст. (М. Грушевський, В. Короленко, О. Довженко та ін.); Рух прихильників миру в Україні у повоєнний період. Україна та ООН. (Комплекс матеріалів О. Гончара, Рівненського обласного відділення Українського Фонду Миру). Ця зала відображає історію висвітлення проблем миру в доробках письменників, науковців, педагогів, що висвітлюють концепцію миру. Щороку фонд експозицій зали поповнюється примірниками збірок творчих доробок учнів та студентів, що видаються в рамках проекту «Щорічні учнівські читання «Я голосую за мир»».

Відомо, що антитезою миру є війна. У другій експозиційній залі розповідається про війни на території України (як загарбницькі, так і братовбивчі) усіх історичних періодів. Україна не раз ставала ареною найзапекліших битв, її представники воювали на боці різних воюючих держав. Війни в експозиції показані як жахливі трагедії, катастрофи з величезними людськими жертвами та матеріальними втратами.

Увага відвідувачів акцентується не на ході бойових дій, а на фізичному стражданні людей, наведені цифри загиблих тощо. Використаний краєзнавчий матеріал: про дії Червоної Армії, радянських партизанів, а також українських націоналістичних формувань (УПА, УНР), польських формувань, окремих інтернаціоналістів. Надто цінними вважаємо експонати сучасної російсько-української війни, які передають до музею наші студенти, працівники, випускники, що нині боронять Україну на фронтах. Як підсумок виписані слова: «Відповідальність перед історією полягає в тому, щоб забувши про ідеологічний плюралізм визнати: ми - український народ, це наше невід'ємне минуле з його radoщами та відчаєм, героїзмом та трагедіями». Щоб зберегти мир треба пам'ятати про війну. Нема нічого страшнішого від неї.

Третя зала присвячений досягненням викладачів та студентів університету у сфері пропагування миру, спорту та міжнародної співпраці. Відображена науково-педагогічна діяльність, спортивні успіхи та партнерські зв'язки з університетами різних країн. Музей активно залучає школярів до участі в учнівських громадських читаннях та інших заходах, а також проводить наукові конференції, круглі столи та практичні заняття для студентів. Це робить Музей Миру своєрідною лабораторією для вивчення ряду дисциплін, сприяючи апробації знань та навичок.

Виховання студентів на ідеях миру є надзвичайно важливим аспектом сучасної освіти. Запровадження цінностей миру у середовищі навчання сприяє не лише розвитку особистості кожного окремого студента, а й формуванню сприятливого клімату в університетському колективі. Перш за все, виховання на ідеях миру сприяє розвитку толерантності та поваги до різноманітності. Студенти, які виховуються у дусі миру, навчаються приймати інших такими, які вони є, розуміти і уважати різноманітність культур, поглядів та переконань. Це сприяє покращенню взаєморозуміння та побудові гармонійних відносин як внутрішньо університетського співтовариства, так і на міжнародному рівні. Крім того, виховання студентів на ідеях миру сприяє формуванню миролюбних громадян, готових сприяти вирішенню конфліктів мирними засобами та долучатися до громадського життя для покращення світу навколо них. Студенти, які мають у собі цінності миру, стають активними учасниками громадянського суспільства, спроможними вносити позитивні зміни до свого оточення. В цілому, виховання студентів на ідеях миру має велике значення для сучасного суспільства. Цей процес сприяє формуванню гармонійних відносин, розвитку позитивних цінностей та створенню мирного світу для майбутніх поколінь.

Музей Миру – це неймовірне місце, де студентство може знайти велику кількість корисної інформації як для навчання, так і для особистого розвитку. Музеї відіграють важливу роль у веденні історії та культури, а також у збереженні миру для майбутніх поколінь. Для студентів вони стають не лише джерелом знань, але й місцем, де можна отримати нові ідеї та заохочення для творчого розвитку. Однією з основних навчальних функцій музею Миру є можливість дослідження проблематики миру. Це дозволяє студентам познайомитися з різноманітними аспектами мирних ініціатив українців, відкриваючи нові горизонти для свого особистого інтелектуального розвитку. Крім того, музей став професійною лабораторією, де студенти із задоволенням проводять свої практичні заняття з організації екскурсійної діяльності. З іншого боку, музей Миру виконує важливу виховну функцію. Відвідуючи музеї, студенти можуть відчутти себе частиною історії та культури, відчутти повагу до минулих поколінь та зрозуміти важливість збереження миру для майбутніх поколінь. Такі відчуття допомагають студентам усвідомити свою власну роль у суспільстві та сприяють їх загальному розвитку як особистостей. У підсумку, музеї Миру є важливим ресурсом для

студентства, який допомагає їм здійснити навчання та розвиток. Його навчальні та виховні функції сприяють розширенню кругозору та розвитку творчих здібностей студентів, роблячи їх краще підготовленими до майбутнього. Разом із тим, фонди музею стимулюють студентів до вивчення нового та розвивають їх пізнавальні здібності.

Токар О. І.,

*старший викладач кафедри географії і туризму,
здобувач освіти третього освітньо-наукового рівня вищої освіти
Приватний вищий навчальний заклад
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
м. Рівне*

РОЛЬ ТУРИСТИЧНИХ МАНДРІВОК ДЛЯ УЧНІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Подорож за межі постійного місця проживання з метою ознайомлення з природою та життям населення іншої території без чітких часових і просторових обмежень є мандрівкою, а людина, яка відправляється в таку подорож – мандрівник.

Одним із перших мандрівників вважається Геродот, який, задовольняючи власну допитливість, подорожував 2,5 тис. років тому територією Греції та прилеглих до неї земель і залишив їхній опис, цінний дотепер.

Можна розглядати подорож як передвісник туризму, проте це явище набагато більш складне. У розгляді подорожей було відзначено географічні відкриття (період Великих географічних відкриттів у XV–XVII століттях) та вивчення природи (діяльність мандрівників-натуралістів у XIX столітті). Мандрівники не лише набували знань, але й залишали значний літературний спадок, створюючи карти та описи відвіданих місць і формуючи власне літературне напрямом, що підкреслювало просвітницьку місію подорожей [1].

На наш погляд, туристична мандрівка - це форма активного відпочинку, яка передбачає поїздки або пересування людей за межі їхнього звичайного місця проживання з метою відпочинку, розваг, пізнання нових місць, культур, історії та інших аспектів оточуючого

світу. Це поняття об'єднує різноманітні форми туризму, такі як екскурсії, подорожі, відпочинок на курортах, активний туризм, етнічний туризм та інші.

Туристичні мандрівки з учнями закладів загальної середньої освіти є своєрідною школою виховання і гармонійного розвитку особистості. Провідне місце тут належить трудовому вихованню, яке полягає в оволодінні вміннями і навичками самообслуговування і суспільно-корисної праці. Учасники туристського походу забезпечують автономну життєдіяльність групи на весь період подорожі. Кожний учасник повинен уміти орієнтуватись на місцевості, долати перешкоди, влаштувати табір, готувати їжу, ремонтувати спорядження і одяг, надавати домедичну допомогу тощо. Все це дозволяє туристам не лише засвоїти елементарні навички побутової праці, а й вчить підтримувати свідому дисципліну, виробляє організованість, погодженість дій у спільній роботі.

Туристичні походи зі школярами закладів загальної середньої освіти виконують кілька важливих функцій:

✓ культурологічна функція пов'язана з розвитком культури, відродженням традицій і ритуалів, туризм активізує діяльність центрів народних промислів, а також: збереження історико-культурних ресурсів;

✓ виховна функція завжди була властива туризму, адже в далеких мандрах людина не тільки набуває певного досвіду, вивчає іноземні мови, але й вчиться терпляче долати певні незручності, загартовувати своє тіло і дух, з толерантністю та повагою ставитися до традицій, вірувань і менталітету інших народів, цінувати свій рідний край (у цьому відношенні туризм є одним із ефективних засобів національно-патріотичного виховання);

✓ екологічна функція полягає в тому, що туризм стимулює охорону природи, оскільки, тісно пов'язаний зі станом навколишнього середовища. Ряд територій були реально оцінені завдяки розвитку туризму та внаслідок високої оцінки мандрівниками їх рекреаційно-оздоровчих природних ресурсів. Розвиток туризму сприяє відновленню пам'яток природи, охороні лісових масивів, турботі про чистоту водосховищ. Використання природи туризмом, на відміну від інших галузей, не супроводжується, як правило, вилученням ресурсів та їхньою наступною переробкою. Тим паче, що при цивілізованому підході до організації туристичної діяльності спостерігається дотримання раціонального природокористування.

Ось лише головні функції туризму та туристичних мандрівок, які він виконує для учнів ЗЗСО.

Отже, залучення дітей до туристичної та краєзнавчої діяльності має значний і різнобічний вплив на учасників походів. Туризм сприяє розвитку основних фізичних якостей та сприяє оздоровленню та загартовуванню організму дітей.

Участь у поході вимагає злагоджених зусиль великої кількості людей, що сприяє розвитку цінних моральних якостей, таких як колективізм, толерантність, взаємоповага та взаємодопомога. Діти навчаються подолати труднощі, надавати допомогу слабшим і стійко витримувати негаразди, що дає їм можливість проявити свої найкращі якості. Проте, похідне життя може виявити в деяких прояви егоїзму, жадібності, жорстокості та конфліктності, що відкриває для педагогів можливість вивчення дитячого колективу та ефективного виховання.

Туристичні походи мають також невизначене освітнє значення. Крім відвідування різноманітних об'єктів культури, виробництва, сільського господарства та спостережень за природою, діти отримують нові навички та знання під час походів. Ці знання, отримані в незвичному середовищі, емоційно насичені та краще засвоюються учнями.

Туризм приваблює тим, що може взяти участь будь-яка дитина без серйозних медичних протипоказань. Навіть недостатньо фізично розвинені діти отримують під час походів регулярне фізичне навантаження, що сприяє їхньому загартовуванню та адаптації до активного способу життя, покращує їхнє самопочуття в дитячому колективі.

Література:

1. Дядечко Л.П. *Економіка туристичного бізнесу*. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 221 с.
2. Журавльова Л.А. "Формування екологічної культури учнів через туристичну діяльність". Дніпро: Пороги, 2018.
3. Петренко І.С. "Інноваційні підходи до організації екскурсій в загальноосвітніх школах". Одеса: Астропринт, 2017.
4. Семенова Н.М. "Особливості організації та проведення туристичних мандрівок в сучасній ЗЗСО". Дніпро: Ліга-Прес, 2020.

Шкіринець В. М.,
викладач кафедри географії і туризму
Приватний вищий навчальний заклад
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
м. Рівне

Пузовик А. С.,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультет географії, історії та туризму
Приватний вищий навчальний заклад
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
м. Рівне

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В УМОВАХ ВІЙНИ (НА ПРИКЛАДІ М. КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ)

З початком повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року поняття "туризм" в українському суспільстві набуло неоднозначного звучання. Для багатьох людей подорожі та відпочинок стали недоступними мріями, адже пріоритетами в цей час є захист держави, волонтерська діяльність, підтримка постраждалих від війни та вимушеного переміщення з тимчасово окупованих територій.

Ще до лютого 2022 року міжнародні подорожі з України й в Україну ускладнилися на тлі ризику повномасштабної фази війни. Ризики, пов'язані з війною, призвели до скасування рейсів, ускладнень у роботі страхових компаній та загального зниження туристичного потоку. За даними Державного агентства розвитку туризму, потенційні втрати світової туристичної економіки від війни оцінили у 14 млрд доларів. Водночас в Україні надходження від галузі до держбюджету скоротилися у 2022 році на понад 30%. Статистика 2023 року продовжує демонструвати руйнівний вплив війни на туристичну галузь України. Незважаючи на деякі позитивні тенденції у внутрішньому туризмі, загальна картина залишається невтішною. Відновлення галузі потребуватиме значних зусиль та часу, а також сприятливих умов, зокрема закінчення війни та політичної стабільності. Війна негативно вплинула і на внутрішній туризм в Україні, але не змогла його знищити. Туристична галузь проявила

стійкість, адаптуючись до нових умов та переорієнтовуючи свою діяльність.

Одним з варіантів вирішення проблем туристичної галузі під час війни, на мою думку може стати популяризація національного туризму. Попри жахливі події на тлі війни, варто освідомити всю важливість національного туризму, лєвова частка доходів від туристичної галузі, сплата податків, йде на оборону та армію. Тому національний туризм надає можливість не лише відпочити, а й допомогти збройним силам України.

Популяризація короткострокових подорожей в межах України має значний потенціал для відновлення та розвитку туристичної галузі країни. Це може призвести до створення нових робочих місць, покращення рівня життя місцевих жителів, розвитку місцевого бізнесу, збереження культурної спадщини та покращення іміджу України на міжнародній ринку.

Для прикладу важливості розвитку внутрішнього туризму було обрано місто Кам'янець-Подільський. Враховуючи поточну ситуацію в Україні, місто Кам'янець-Подільський, з його багатим історичним надбанням, унікальною архітектурою та мальовничою природою, користується попитом серед українців. В основі дослідження було проведено 3-х денну подорож містом та виділено певні аспекти, що приваблюють туристів. В першу чергу це історико-географічне розташування, Кам'янець-Подільський виник на природному скелястому острові, утвореному каньйоном річки Смотрич, глибина якого сягає 50-60 метрів. Ця природна фортифікація надійно захищала місто з трьох сторін, а з четвертої його оборону забезпечував величний Старий замок. Фортеця Кам'янець-Подільського та Старе місто об'єднані в Державний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець». Поетеса Леся Українка не дарма називала Кам'янець-Подільський "квіткою на камені". Другим аспектом є багата історична та культурна спадщина та надзвичайна природна краса робить це місто привабливим не лише для українців, а і для іноземних туристів. Кам'янець-Подільський - це справжня історико-архітектурна перлина Поділля. Його унікальна спадщина, мальовниче розташування та неповторна атмосфера роблять його туристичним магнітом для туристів, які прагнуть познайомитися з автентичною, колоритною та такою рідною Україною. Під час подорожі містом також варто звернути увагу на затишні заклади, відвідати музей просто неба, в

якому можна ознайомитись одразу з усіма найвідомішими архітектурними пам'ятками України.

Висновки: Всупереч сучасних реалій життя, варто ризикувати і організувати собі такі міні подорожі. Кожна подорож це унікальний досвід. Це мальовниче і красиве місто, зі своєю історією та унікальною архітектурою. Природні ландшафти, які оточують Кам'янець різноманітні, від гірських вершин до живописних річкових долин. Також варто зазначити гостинність місцевих мешканців.

Подорожі в межах країни під час війни важливі, адже це аспект нормального життя, яке росіяни намагаються в нас відібрати. Тому українцям варто (наскільки це можливо) не забувати, як це — бути туристом. Це має двосторонній ефект: і особисте емоційне й (або) фізичне відновлення, і підтримка локальної економіки. У світі зростає зацікавлення українським культурним спадком, тому варто не упустити цю нагоду, щоб віднайти, зберегти, переосмислити й належно представити його не тільки іноземній аудиторії, а й українцям.

Література:

1. Бондаренко М. П. Туристичний сектор економіки України : реалії та перспективи. *Економіка і прогнозування*. 2011. №1. С. 104-119.
2. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг. К. : Альтерпрес, 2006. 436 с.
3. Програма «Популяризації туристичного потенціалу міста Кам'янця-Подільського на 2016-2022 роки». Офіційний веб-сайт Кам'янець-Подільської міської ради. URL: <http://kam-pod.gov.ua/>

Яковчук О. В.,
кандидат географічних наук, доцент,
декан факультету географії, історії та туризму
Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-
гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»
м. Рівне

Логвинова М. О.,
директор КЗ «Харківський ліцей № 2 Харківської міської ради»,
вчитель географії вищої категорії, учитель-методист,
доктор філософії за спеціальністю 103 Науки про Землю
м. Харків

Білоєнко Р. Ю.,
учень 11-А класу КЗ «Харківський ліцей № 2 Харківської міської ради»,
м. Харків,
переможець III Етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-
дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук
Харківської області

ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ВИМУШЕНИХ МІГРАЦІЙ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Через повномасштабну військову агресію росії проти України з 24 лютого 2022 року наша країна стикнулася з новою масовою хвилею неконтрольованих вимушених міграцій населення. Харківська область за масштабами вимушених міграцій була та залишається регіоном із найбільшою чисельністю внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Тому актуальним є питання визначення тенденцій вимушених міграцій Харківської області, аналізу просторового розміщення вимушених мігрантів та розробка напрямів міграційної політики щодо вирішення нагальних проблем вимушених мігрантів, оскільки, з одного боку, вимушені мігранти становлять надмірне демографічне навантаження на місцеве населення приймаючих громад, а з іншого боку, за умови їх успішної інтеграції, можуть стати рушійною силою соціально-економічного розвитку регіонів та мати вирішальний вплив у їх післявоєнному відновленні.

Вимушена міграція має раптовий характер, зумовлений загрозою для життя мігрантів у результаті стихійних лих, військових дій або переслідувань за політичними причинами, національною

ознакою та ін., має тимчасовий або постійний характер [1]. Міжнародна організація з міграції серед вимушених мігрантів виділяє: 1) осіб, що шукають притулку; 2) осіб, що мають тимчасовий статус біженця; 3) біженців [4]. Причини, які зумовлюють вимушену міграцію є переважно неекономічними – воєнні конфлікти, порушення прав людини, політичні, релігійні та етнічні переслідування, екологічні катастрофи, зміни клімату та причини особистісного характеру.

Сьогодні на законодавчому рівні в Україні немає чіткого визначення поняття «внутрішня вимушена міграція», а для позначення вимушених внутрішніх мігрантів використано термін «внутрішньо переміщена особа». Згідно зі ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», внутрішньо переміщеною вважається особа – громадянин України, іноземець або особа без громадянства, – яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [1].

Масштаби вимушених міграцій населення України обумовлені, перш за все, прагненням зберегти власне життя та здоров'я, соціальними, економічними та культурними факторами. На початку повномасштабного вторгнення причинами для міграції були загроза власній безпеці, життю та здоров'ю рідних та близьких, втрата майна, пошкодження об'єктів соціальної, транспортної та виробничої інфраструктури, часті випадки порушення прав та свобод людини, втрата роботи та засобів для існування, політичні переконання, патріотизм та відданість європейським цінностям. Більшість вимушених мігрантів мали намір виїхати на нетривалий термін із мінімальним набором речей і сподівались незабаром повернутись додому [2].

За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), кількість осіб, які станом на середину травня 2022 року вважаються ВПО в Україні, становить приблизно 7,1 млн. Станом на кінець травня 2023 року чисельність ВПО в Україні – 5,08 млн осіб, а динаміка їх чисельності з початку війни знижується. З початку повномасштабної війни в Україні більшість ВПО перемістились із Донецької,

Луганської, Харківської, Запорізької та Миколаївської областей України до Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької, Закарпатської, Волинської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької та Вінницької обл.

Станом на 01.01.2023 перші 5 регіонів України за чисельністю ВПО не змінилась. Найбільша чисельність ВПО зареєстрована у таких областях: Харківська (456,9 тис. осіб), Київська (336,8), Дніпропетровська (267,0), Львівська (247,0), м. Київ (225,0). Станом на 14.06.2023 року 4,757 млн. ВПО повернулись до місць свого попереднього проживання, із них 47% здійснили релокацію з іншої області України, 30% ВПО повернулись з місць переміщення у межах своєї області проживання, 22% – з іншої країни [2]. Розглядаючи географію релокації ВПО з-за кордону, більшість ВПО повернулись із Польщі (39 %), Німеччини (9%), Італії (7%), Чехії (6%), Болгарії (5%). ВПО, які повернулись з-за кордону розмістились переважно у Західній Україні (Івано-Франківській, Закарпатській, Львівській, Тернопільській, Чернівецькій обл.). ВПО, які повернулись з регіонів України розмістились переважно у Черкаській, Полтавській, Миколаївській та Одеській областях [5].

Отже, більшість ВПО розміщуються у найближчих до місць попереднього проживання регіонах, що свідчить про намір повернутися. Водночас, за даними соціологів, частина ВПО орієнтується на постійне проживання в інших регіонах України [2]. Зокрема серед осіб, переміщених у західні області, таких 45 %. Чим довше затягнеться війна, руйнівнішими будуть її наслідки, тим тяжіння до переселення буде виразнішим. Тому, на нашу думку, необхідно враховувати, що наслідки повномасштабного вторгнення стануть вагомим чинником перерозподілу населення територією України у середньостроковій перспективі.

За даними Міністерства соціальної політики [3] станом на 16.10.2023 у Харківській області офіційно зареєстровано 522,9 тис. ВПО. До червня 2023 р. динаміка чисельності ВПО у Харківській області мала тенденцію до зростання, що пов'язане з переміщенням із громад у прифронтовій зоні, особливо з Куп'янського району та Вовчанської громади. ВПО з цих місцевостей реєструються переважно в м. Харкові, де наразі налічується 30% усіх переміщених до області осіб.

Працездатні особи із числа ВПО, як правило, намагаючись зберегти трудові відносини із підприємствами та організаціями, на

яких вони працевлаштовані та які переміщені із тимчасово окупованої території України на територію, яка контролюється українським урядом, переселялись на такі території, не втрачаючи місце роботи, свого соціально-професійного і культурного становища та способу життя тощо. Окремою групою ВПО Харківської області є особи, які орієнтуючись на фактор житла та працевлаштування, обирали для свого розміщення населені пункти Харківської міської агломерації із розвинутою соціальною інфраструктурою, не реєструвались як ВПО та не потребували зовнішньої допомоги (т.зв. «самодостатні особи») [3].

Надмірна концентрація ВПО у містах Харківської обл. спричиняє високе демографічне навантаження на місцеве населення, регіональні ринки праці, заклади дошкільної, загальної середньої та вищої освіти, управління соціального забезпечення та захисту населення, медичні установи, об'єкти банківської сфери тощо. Незважаючи на це, позитивний вплив для приймаючих громад у розміщенні ВПО полягає у відкритті нових підприємств, створенні робочих місць; підвищенні попиту на освітні та навчальні послуги, що стимулює розвиток шкіл, коледжів і університетів у громаді; стимулюванні розвитку інфраструктури, включаючи будівництво житлових та комунальних об'єктів, доріг, транспортних засобів тощо; покращенні доступу до соціальних послуг, таких як медичне обслуговування, соціальна допомога, психологічна підтримка тощо; посиленні культурного обміну та культурного розмаїття; розвитку солідарності та співробітництва у громаді, збільшуючи рівень соціальної взаємодопомоги та підтримки.

Актуальність Харкова для ВПО пояснюється його порівняно високим рівнем соціально-економічного розвитку, переважно за рахунок третинного сектору і високотехнологічних галузей промисловості та можливістю працевлаштування, розвинутим ринком житлових послуг, зручним транспортним сполученням як у межах міста, так і з периферійними районами, можливістю отримання якісних медичних, освітніх, фінансових та інших послуг.

Література:

1. Вимушена міграція в умовах російсько-української війни та її негативні наслідки для генофонду України. Національна академія наук України. URL:

<https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9149>
(дата звернення: 19.09.2023).

2. Звіт про статистику повернення українців. Опитування загального населення – раунд 14 (жовтень 2023 року) / Представництво МОМ в Україні. ДТМ Україна. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-zvit-pro-povernennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-14-3-25-veresnya> (дата звернення: 29.08.2023).

3. Офіційний сайт Головного управління статистики у Харківській області. URL: <http://kh.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 23.09.2023).

4. Офіційний сайт Міжнародної асоціації з вивчення вимушеної міграції. URL : <http://iasfm.org> (дата звернення: 27.08.2023).

5. Через війну свої домівки покинули 11,4 млн. українців, – ООН.
«РБК-Україна: *веб-сайт.* URL : <https://www.rbc.ua/ukr/news/voyny-svoi-doma-pokinuli-11-4-mln-ukraintsev-1649511897.html> (дата звернення: 09.08.2023).

Яроменко О. В.,

*кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії і туризму
Приватний вищий навчальний заклад*

*«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»*

Бартошук Д. С.,

*учениця 9-А класу Обласного наукового ліцею в м. Рівне,
переможниця II етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-
дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук учнівської молоді
в Рівненській області
м. Рівне*

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОЗВІЛЛЕВО-ТУРИСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗООПАРКАХ УКРАЇНИ

Сьогодні туристичної галузі базується на пошуку нових форм дозвілля. Залучення різних природоохоронних і пізнавальних об'єктів до дозвіллево-туристської діяльності дозволяє розширити коло мережі туристично-рекреаційних ресурсів певної території. До них можемо віднести й зоопарки. Зоопарки належать до спеціалізованих парків. Адже за функціональними ознаками парки поділяють на спеціалізовані (спортивні, дитячі, історичні, зоологічні) та багатофункціональні (паркові комплекси, тематичні парки).

Розглянемо організацію дозвіллево-туристської діяльності в зоопарках України.

У Київському зоопарку організовуються науково-просвітницькі акції. На базі просвітницького центру Київського зоопарку «Ми потрібні один одному» проводяться лекції для дошкільнят та учнів за шкільною програмою. Організоаються оглядові та тематичні екскурсії по території зоопарку. Є можливість оглянути зоопарк на казковому потязі. Відмічаються міжнародні, державні, муніципальні, народні свята та дні, присвячені окремим групам тварин, що мешкають у Київському зоопарку [3]. На території зоопарку є лавки, локації, де можна зробити фото на згадку, доступний Wi-Fi.

На базі Київського зоопарку діє юнацький гурток, в якому є можливість отримати знання з біології, систематики, зоогеографії наземних та водних тварин тощо. Київський зоопарк відкритий для

будь-якої спонсорської допомоги та опікунства над тваринами. До прикладу, «Клуб друзів», який включає програми опікунства над тваринами, спонсорства та меценатства. Також відроджується інститут волонтерства в найкращих традиціях європейських зоопарків.

На території Харківського зоопарку є окрема локація «Дідова хата», оформлена в стилі замського дворика, де відвідувачі можуть поспілкуватися з деякими тваринами: погодувати їх і погладити. У зоопарку також є кілька дитячих майданчиків і ресторани швидкого харчування.

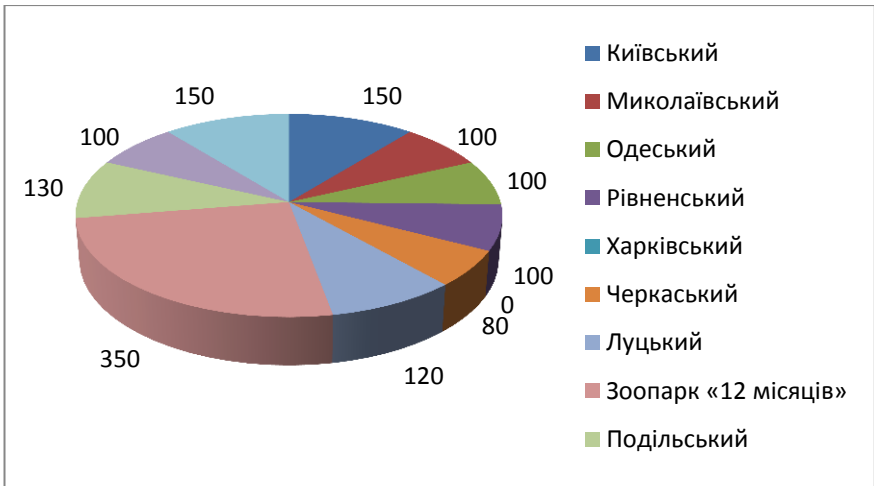
У Луцькому зоопарку відбуваються екологічні квести, сімейні фестивалі, святкування Міжнародного дня дітей, Дня вишиванки, Івана Купала та багатьох інших свят. Туристично-рекреаційні ресурси КП «Луцький зоопарк» дають змогу долучити його до мережі туристичних маршрутів міста Луцька. Найвний потенціал забезпечує розвиток пізнавального і наукового туризму із залученням широкої категорії туристів – від школярів до осіб поважного віку [1].

На території зоопарку «12 місяців» (поблизу м. Києва) пропонують послуги харчування. Є можливість повечеряти в величезному замку, який нагадує своїм зовнішнім виглядом Нойшванштайн. Поряд з замком знаходяться казковий фонтан та штучне озеро з рибою осетром, на центральній площі розміщені лавочки, на яких можна відпочити та скоштувати морозива. На території зоопарку працює дитяча кімната відпочинку, басейний комплекс, що складається з дорослого басейну з джакузі й водним баром, дитячого басейну з водопадом-мухомором, облаштовано два дитячі майданчики, а також місця для ігр в міні-гольф. Є можливість покататися на верблюді та слоні [4].

Рівненський зоопарк налічує колекцію з 150 видів тварин та є улюбленим місцем відпочинку та прогулянок всією сім'єю. Основна частина зоопарку – це залишки старого фруктового саду та єдиний в межах міста природний лісовий масив площею 4,7 га. [2]. Щорічно Рівненський зоопарк відвідує більше 150 тис. осіб. Відбуваються традиційні свята: відкриття сезону, «День захисту дітей», «День птахів», «День матері», Масляна тощо. Захоплюючим у Рівненському, як і у багатьох зоопарках України є катання на тваринах (конях, поні), щоб сприяє зростання зоопарку як туристичної атракції.

Одним із найдорожчих квитків в Україні є вартість квитка до приватного зоопарку «12 місяців», що у Київській області – 350 грн. станом на 2023 р. 150 грн вартість квитка до зоопарку, що має статус

приватного «Лімпопо», що розташований у с. Меденичі Дрогобицького району Львівської області. Серед зоопарків загальнодержавного значення найдорожчими є вхід до Київського зоопарку (150 грн), Луцького (120 грн). Харківський зоопарк під час війни працює безкоштовно. Вцілому ціни для відвідувачів є доступними, у середньому вартість квитка для дорослих в зоопарки України складає 100 грн, дітей – 50 грн. [2].

Рис. 1. Вартість квитка в зоопарках України для дорослих (грн., 2023 р.) [2]

Зауважимо, що важливою передумовою організації рекреації на основі потенціалу зоологічного парку є визначення максимального рекреаційно-туристського навантаження на його територію. Вважаємо, за доцільне, окрім тривалості робочого дня зоологічного парку, «прописати» довжину прогулянкових доріжок, швидкість руху рекреантів за умови постійних зупинок з метою спостереження за тваринами, психологічну комфортну щільність відвідувачів; місця для зупинок і відпочинку, середній термін перебування рекреантів на території зоологічного парку, перетинання потоків туристів тощо

Враховуючи велику площу та потенціал зоологічних парків пропонуємо їх до ширшого використання в організації дозвілля.

Зоопарки України, використовуючи власні внутрішні резерви,

можуть зайняти достатньо високі позиції на туристичному ринку. Проблемами є недосконалість нормативно-правової бази, що стосується питань функціонування зоопарків, відсутність механізмів стимулювання туристсько-рекреаційної діяльності та передусім, війна в Україні.

Література:

1. Єрко І. В., Качаровський Р. Є., Карпюк З. К., Чижевська Л. Т. Організація дозвіллевої діяльності в зоопарках. *Соціально-економічні аспекти розвитку суспільства* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 7 серпня 2020 р). Одеса : Східноєвропейський центр наукових досліджень, 2020. С. 66 – 67.
2. Категорія Зоопарки України. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата доступу: 10.05.2024).
3. Київський зоопарк. URL: <https://guide.kyivcity.gov.ua/places/kiivskij-zoopark1> (дата доступу: 13.05.2024).
4. ТОП_10 Зоопарків України. URL: <https://hotels24.ua/news/zoopark-12-misyaciv-i-ne-tilki-11232337.html> (дата доступу: 10.05.2024).

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ, ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ, ГЕОГРАФІЇ
ТА МЕТОДИК ЇХ ВИКЛАДАННЯ**

**МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

*27 травня 2024 року
м. Рівне, Україна*

Підписано до друку 27.05.2024.

*якість освіти!
якість роботи!
якість життя!*

**МІЖНАРОДНИЙ
ЕКОНОМІКО-ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
імені академіка С. Дем'янчука**